2

A. OSTRA

# LENDVA

NOOR EESTI
RAHVARAAMAT

RAHVARAAMAT NR. 2 (8)

Ilmub 6 nr. aastas.

Tellimishind kr. 4,50 aastas, kr. 2,25 poolaastas,
üksiknumber kr. 1,—.

Vastutav ning tegevtoimetaja **E. Roone.**

Väljaandja **O./ü. Noor-Eesti Kirjastus.**
Tartus, 2. mail 1936. a.

# LENDVA I

Sakala Trükikoda, Viljandis 1936

A. OSTRA

# LENDVA I

ROMAAN



NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS
1936. A.

Ärä tii tarre tanumihe,
mõisa põllu veerele;
tii ta paremb padrikuhe,
sann suu servale . . .

Mari ei ole ammu enam laps, ja Ants ei ole ka enam poisike. Nad nagu häbeneksid nüüd teineteist, nagu oleks midagi võõrast, enneolematut siginud nende vahele.

Mari istub toas ja ootab, kas Ants vilistab täna öökullina. Tal ei ole midagi teha. Ta on ammu rõivastunud. Ta ootab ja ootab. Ants vilistab ikka öökullina, kui tal on aega ja ta rääkida tahab Mariga. Oigav huige tarretub viimaks õhus. Mari hüppab püsti, kuid jääb mõttes seisma. Ei, las ta ootab vähe, miks tuli ta nii hilja? Nüüd on ehk hilja minna kiigelegi. Aeglaselt seob ta räti pähe ja katsub pastlanööre. Siis kuulatab ta, kas vanaema kõvasti magab, ja astub tasa, tasa ukse suunas.

— „Mari, ära pahanda, ma ei saanud tulla varem. Isa jäi haigeks."

— „Mis isal jälle viga?" küsib Mari tõrjuvalt, vaenulikult.

— „Mari, usud siis sina ka külajutte?"

Mari teeb ebamäärase liigutuse.

— „Ats, läheme täna kiigele. On mu viimane vaba päev. Homsest päevast pean ju tüdrukuna Hundil orjama."

— „Meil on sul kergem põli kui vanaema juures."

— „Eks näe, hoolt on ikka", lausub Mari, „lähme või?"

Ants ei vasta. Vaikides lähevad nad Süvaoru suunas, kus seisab kiik. Mari astub rühkides poolsammu ees ja Ants mõttes, nagu vastu tahtmist, hoiab siiski sammu. Kaugelt kuuldub juttu ja naerukõminat ning laulukaja. Ants tahaks nagu midagi ütelda. Ta vaatab abitult ja nõuotsivalt oma kätele, avab suu, neelatab ja jääb ometi vait. Mari vaikib jonnakalt. Ta ei tea miks, aga tal on täna südamel suur tusk, mis haiget tahab teha.

Puude vahel kohtavad nad kiigelisi.

Kruusamäe Taavet tõuseb salga meeste juurest ja haarab Maril piha ümbert kinni. Ta tahab teda kiigele tõmmata. Mari puikleb vastu, häbeneb ja kardab ja vaatleb vargsi ilusat laiade õlgadega valgetverd poissi, kes Marile ju ema poolt sugulane pidavat olema. Ants lükkab Taavetit ja lausub tuhmilt ja tigedalt: „Jäta Mari rahule!" Taavet hakkab laia suuga naerma ja viskab Antsu käekeerutusega põõsasse.

— „Öökulli ja kärnkonna ei kõlba ristiinimeste sekkä!" hüüab ta ülbelt. Mari tunneb tumedat valu. Ta ei julge Antsule appi minna. Ta kahjatseb, et Antsu kiigele kutsus, ja ta nagu peaks Antsule koju järele minema. Kuid ta jääb ometi kiigele. Ta laseb end Taavetil kiigutada ja otsib silmadega argselt Antsu. Antsu ei ole. Miks ei sünni ta teiste sekka?

Mari tuli oma kimpsude-kompsudega vara hommikul Hundile. Tal oli häbi Antsu ees. Kuidas vaadata Antsule silmi pärast eilset argust.

Kuid Hundil ei olnud pere veel saanudki magama. Hundi vana peremees oli öösi surnud.

Marile tundus nagu oleks ta oma eilse mõtte pärast kooljale vastuse võlgu. Ta tundis Tsirgu Jaagu õhku enda ümber. Ta vajus istmele ja sosistas ahastuses:

— „Vana Tsirgu Jaak, ole vait, ole rahul. Ma ei mõtle sinust halba. Ma kahjatsen, et ma neid tühje jutte nagu uskusin ja ma ei mõtle ka halba Antsust. Sa näed ju mu hinge, rahune ja ära piina mind!"

Pererahvas käis ümber kui kuutõbised. Mari näis olevat kõigil jalus. Keegi teda ei juhatanud, keegi ei hoolinud temast. Ta istus tare nurka oma kimpsude-kompsude otsa ja nuttis.

Ants pani aralt käe ta õlale. Mari tõstis pää ja naeratas läbi pisarate. Ka Antsu näole ilmus nõrk muie.

— „Mari, ära kurvasta, ehk läheb veel kõik hästi."

Hundi Jaak saadetakse kalmistule.

Mari on kärsitu ja erutatud. Ta on ammu enne teisi riides ja tahaks nagu minema hakata ja nagu oleks häbi rutata. Viimaks ütleb ta Antsule, et ta veel läbi peab minema vanaema juurest, vanaema on haiglane, oodaku Ants teda hobusega Ristimäel. Ta saab veel kärsitumaks ja kurjaks, kui Ants juhmilt talle jääb otsa vahtima, sest Ristimägi on kaugel ja hoopis teisel pool kui vanaema saun. Mari peaks ju niikuinii mäelt läbi tulema, ja aega ju veel on. Kõheldes tammub Mari ühel kohal ega tea, mis ütelda. Ta ei vaata Antsu näkku, teda vihastab, et Ants teda ei mõista. Siis keerab ta vaikides ümber ja sammub kiiresti väravast

välja kalmistu suunas, mitte aga tanumast alla vanaema sauna poole. Ants vaatab talle kohmetult järele. On valus isa surmast ja sellest, et teda jäädavalt majast välja viiakse. On valus, et Mari kuhugi läheb, kuhu Ants ei tea kaasa minna. Ta vahib oma ette. Mari sammuks nagu pimedasse laande, ja nagu pühiksid virvendavad lained tema jäljedki teekruusalt. Uimaselt pöördub Ants maja poole. Ta kiirustab peielisi.

Ema on tõsine ja pühalik. Ta ei nuta, ta huuled on kõvasti koos. Ta ei räägi ka. Kõik toimetab tüdruk Ann. Tema on maja hing. Temal on silmad nutust punased ja nägu ärevusest higine.

Ants rakendab hobuse ette. Siis jääb järsku juhmilt seisma. Ta ei saa ju Marit Ristimäel oodata. Ega ta's üksi ei ole. Tema vankril on ju isa korjus ja ema. Ja ega ta siis peieliste rongi surnuga või seisma panna, et Marit oodata. Vihane soon tursub otsa ette, ta lööb valgele lõua alla ja ajab päitsed pähe. Kuidas ta seda otsekohe ei märganud Marile öelda? Ja mis tempe see Mari teeb? Kuhu oli tal just nüüd tarvis joosta? Ants tunneb tumedat paisuvat valu. Ta on aga kindlam ja teab, mis ta peab tegema. Tal on tarvis kõigepealt viia isa rahule, siis alles võib ta mõtelda endale ja Marile. Kui Mari jala Ristimäele minna jõuab, siis jõuab ta ka jala kalmistule.

Mari aga sammub kiiresti kalmistu suunas. Teda ajaks nagu keegi taga. Ta ei julge selja tahagi vaadata. Hakkab udutama peent vihma. Kulu on märg, pastlad libisevad jalgrajal ja Mari käärib kuue kõrgele, et rõivad ei saaks alt märjaks.

Ristimäel ta istub tee äärde kuuse varju ja jääb ootama. Aeg venib nii tüütult ja tühjalt. Peas liiguvad ebamäärased mõttekatked. Tal on hirm millegi eest, mida ta endale õieti ei oska seletadagi, mille sunnil ta aga nagu lakkamatult kuhugi peaks liikuma ja rühkima. Ta sõrmed vabisevad. Ta püüab rahuneda ning hakkab lugema „Issa meiet". Ta silmad peatuvad peol . . . Risti üle peopesa jookseb põlenud haav, mille ta sai tukke kiige juures tuleasemelt laiali loopides ja järsku pigistab ta südant lõikav valu ja ahastav pettumus. Kas jääb koolja rahule, kui haige käega naela kinnitada?

Ning jälle tunneb ta tüütuseni koolja lähedust.

Siis kuuldus selgesti kuivade okste praksumist nagu aeglasest astumisest. Mari hingamine tarretus. Ta ei söandanud vaadata krõbina poole. Siis nägi ta oma kõrval murul hahka varju ja surutud ohkega kukkus ta kummuli. Kuid ta ei minestunud. Ta oli ainult tarretuses, mis kõiki liikmeid hoidis pihtides. Ta ootas midagi hirmsat, koledat, mis pidi sündima. Ants raputas teda õlast ja küsis karmilt: „Tüdruk, mis sa siin tukud?"

Piinlikkusetundega, kohmetult, kuid imelise kergendusega ajas Mari end püsti ja pisarad jooksid tagasitõrjumatult üle näo, kuna ta pahemas käes hoidis kramplikult suurt raudnaela.

Ann hakkas tõrelema.

— „Mis sa vana-peremeest kardad? On ta sulle kurja teinud? On ta oma elus kellelegi kurja teinud? Mis sa kuulad külarahva lori?"

Järsku jäi Ann vait.

— „Mis on?" küsis Mari aralt, „Kardad sa ka vana-peremeest?"

Ann istus.

— „Ei, mina ei karda vana-peremeest. Aga pea meeles, Mari, sul on ehk tarvis selle üle mõtelda. Kui mina olin sinuvanune, põlgasin ma Tsirgu Jaaku, sest et ma külajutte uskusin. Jaak oli kaua poissmees ja võttis viimaks Pääru Ellu. Aga mina . . . mina ei leidnud mujal paika. Ta oli minule sõbralik."

Ann neelatas kibedalt, naeratas ja lisandas: „Kuid perenaine kardab Jaaku. Ta maadles juba neil öil koolnu hingega ning täna pidin ma siia tulema, et vana Jaaku hauda naelutada . . ."

Mari põlved värisesid. Ta istus maha märjale rohule ja tundis suurt kergendust. Nüüd ei olnud temal tarvis haige käe üle muretseda. Kõik läks isegi hästi. Talle kuuldus kauge vankri põrinat, ning ta vaatas veel kord salaja Anne poole. Ann istus mõttes ega liigutanud end. Tasa tõusis Mari püsti, seadis rõivad korda ning läks aeglaselt teele. Ta keeras veel kord tagasi, nagu kartes, et Ann võiks unustada, siis aga naeratas ta ja hakkas kiiresti sammuma kalmistu suunas.

Mari ei sõitnud kalmistult peielistega koju. Tal oli kogu aja kerge ja ta tundis end õnnelikuna, piinlikult õnnelikuna. Seepärast jäi ta kirikukülla Maie tädi juurde aega viitma. Maie tädil oli kaks Mari vanust tütart. Noored neiud sobisid üsna hästi, nad näitasid Marile oma näputöid, vaipu, linu, pilutatud särke ning kirjusid pärgi, linikuid, vöid ja lillelisi põlli. Mari tundis end nende kõrval orvuna. Vanaema oli teda õpetanud ainult ketrama, iskima ja

kangast kuduma. Millest oleks ta võinudki endale veimevakka valmistada? Tal ei olnud ei lambaid ei linamaad.

Õhtul tulid külapoisid ning tantsisid pimedani. Oli hilja, kui Liis ja Triinu saatsid teda metsaservani ning kaua lõid nad peramist, enne kui Mari hakkas koju minema. Talle oli esimene kord Hundile minek vastumeelt. Tundus nagu sammuks ta lahtisesse hauda. Hundil oli nii õudne ja üksildane.

Ilm oli selge, kuu paistis ja puude ning põõsaste varjud kuhjusid jalgrajale kui kükitavad naised kiriku ümber. Mari ei mäletanud, kui kaua ta nii vaikselt oma ette oli sammunud ilma mõteteta ja soovideta, kui ta teekäänakul järsku seisatas, sest üle soo vajus kalmistu poolt tema suunas suur hahk kogu nagu heinakuhi. Algul vaatles ta seda ääretu imestusega, siis torkas teadvusse välgusarnane mõte, millest jooksis värin läbi kogu keha seljast varvasteni. Ta keeras kiiresti selja kummitusele ja hakkas rühkima kodu poole. Käed pigistas ta kramplikult kokku ja huuled püüdsid sosistada palvet. Ta tahtis lugeda,,Issa meiet", aga huuled sosistasid üht ja sama lauset: „päästa meid ära kurjast."

Lähenes laas. Mari jalad tõrkusid liikumast. Ta pidi aga edasi minema, kuigi tal oli tunne, et seal teda ootab koletu. Süda tõmbus kramplikult kokku, selle tuksumist tundus nagu kurgus. Tal oli mitu korda tahtmine kummuli maha heita, kuid ta kogus end ja sammus edasi. Laane serval jagunes jalgrada. Teine, Marile tundmatu haru, keeras paremale poole soole. Loomusunniliselt keeras Mari sinna poole, kuigi ta ei teadnud, kuhu see viis. Nüüd jäi ka

kuu vari seljataha. Ta hingas kergendatult. Oleks nagu veel mõneks viivuks pääsenud koolja käest.

Tema ees tee ääres kükitas üksik mahajäetud heinaküün ilma katuseta ja mädanenud seinapalkidega. Küünist langes kuuvalguses vari üle tee. Mari ei tahtnud minna varju sisse. Ta astus teerajalt kõrvale, kavatsedes sammuda ümber varjuheitva küüni. Sel silmapilgul oleks nagu jääkülm käsi oma kondised sõrmed südamesse vajutanud. Kaugelt aga kuuldus lähenevat paljude jalgade ühtlast müdinat nagu koerte kärsitut niuksumist. Samal silmapilgul lipendas Marist mööda hahk vari, mis tuules hõljus kui märg palakas puuokstes. Mari jäi tarretunult paigale. Vari vajus küüni seina mööda sammaldanud laele, valkjasroheline kui kasesuits kuuvalgel ja kadus sinna. Tema kannul aga tormas Marist mööda kari tumehalle koeri, sabad sirgu, kõrvad pea küljes, koonud püsti. Küüni juures peatusid nad, hüplesid seinale, vingusid ja ulusid. Siis nähtus valge kogu küüni lae serval. Ta istus lae äärele, ta keha nagu ei heitnud varjugi. Ta oleks nagu läbi paistnud. Pikkade kondiste kätega toetas ta palgiotstele, laskis jalad mööda küüni seina alla rippuda, sirutas neid välja koerte suunas, kuid tõmbas järsu liigutusega jälle tagasi. Nii vibutas ta neid vaheldamisi. Kui koerad kõrgele hüppasid küüniseinale, et jalgu haarata, olid jalad juba üleval küüni serval ja tige kõrisev naer, nagu tühja puuratastega vankri tüütu põrin, kadus õhku. Hahk vari jätkas oma mängu ja hakkas ka veel oma kähiseva häälega koeri õrritama: „Kuts, tsäh üks jalg, kuts,tsäh teine jalg. Ei anna kumbagi,

omad jalad mõlemad." Marile tundus see pikk kõhetu kogu tema kähiseva hääle ja aeglastvõitu nurgeliste liigutustega nii õudselt tuttavana. Ta vaatles küüni ümber hüplevaid koeri. — „Hundid!" sähvas järsku mõte Mari peas. Ta hakkas värisema ja liikus tagurpidi teele tagasi, ise mõistmatuid sõnu sosistades. Järsku käis nagu värin õhus. Kuuldus huntide vihast urisemist ja paljude hammaste ahnet laksumist. Mari keeras end ümber ja hakkas kogu jõust jooksma kodu suunas. Ta ei peatunud ennem, kui kodu õuel, kus ta meelemärkusetult maja ees murule langes.

Teisel päeval ei teadnud ta õieti isegi, oli ta näinud und või viirastust, või oli tõepoolest kummitus teda jälginud. Tal oli aga nüüd kindel usk, et vana Jaak enam ei saa kodu käia. See teadmine vabastas hinge koormast ja süütundest, mis teda Hundile tuleku päevist luupainajana piinas.

Perenaine Ell kutsus Mari õhtul peale karja kojutulekut lauta, et talle juhatada igapäevaseid tarvilikke toiminguid. Tal oli kaasas kolm torbikut ja väike katel tuliste süte ja tuhaga. Laudas oli Mari tähele pannud väikesi kausikesi iga lehma molli kõrval, milliste otstarve oli talle arusaamatu. Perenaine raputas igasse kaussi vähe tuliseid süsi ja tuhka alla ning siis torbikust pulbrit ja teri pääle. Kibe ving ja paks suits levisid laudas. Loomad surusid koonud vastu sõnnikut ja inisesid tasa, kuna iga karva otsa pisardus higitilk. Mari oli kohkunud ja vaikis suuril silmil.

—„Nüüd tuu nüsk ja nakake Annega nüssmä," käskis perenaine ,ja läks tarre.

— „Ann," küsis Mari sosinal, „mis see on, mida perenaine suitsetab?"

Ann köhatas: — „Tead sina kah. Juuda must, kolmjalg ja mustad köömned. Küll ka sinu ema suitsetas sind nendega kaetise ja kurja silma vastu."

Mari vaikis.

— „Tee nüüd aga kähku luuk lahti ja laudauks ka. Lehmadele teeb kuri silm ja kaetis vähem kahju kui see suitsuvine."

— „Aga perenaine käskis laudaust ka siis kinni lükata, kui loomad juba talitatud, et täna teist korda lauta tarvis poleks suitsetada."

Ann tõusis püsti, lükkas laudaukse lahti ja tõmbas õletuusti luugiaugust välja. Vaikides jätkasid nad lüpsmist.

— „Ann, ae! Mispärast om laudauss peräni valla?", hüüdis tare juurest perenaine.

— „Lasksin praegu teiste musta kassi välja", urises Ann ja lükkas jalaga laudaukse enda järel kinni. Mari vaatas imestunult Annele näkku.

— „Missugust musta kassi? Mina ei näinud mingisugust."

— „Küll näed veel, kui siin kauem elad," vastas Ann.

Ann ja Mari pesevad pesu. Tõlvad lõksuvad ja vesi voolab üle pesupingi sulisedes paljaile jalule. Särk on eest märg ja ihu samuti. Mari katsub löökide vahele ümiseda mõnda lauluviisi, kuid laul ei sobi ja Mari ütleb naerdes Annele:

— „Mida meie siis selle töö peale nii vihased oleme, et ninagi ei läbe pühkida. Tõmbame

vähe hinge tagasi, ning jutusta mulle veidi selle maja kommetest. Sina ju siin vana olija."

— „Mis siin jutustada? Mis oma silmaga nähtud ja oma käega katsutud, on kõige selgem."

— „Mina ei näe ega katsu vist küll kunagi neid musti loomi ja hahku peletisi, mida teie igasuguste abinõudega siit eemale peletate," naeris Mari, „ja see mullune must võõras vasikas! Kuidas võis vasikas üle karjaaia ronida, mis tehtud nii kõrgetest, teravaotsalistest püstlattidest?"

Ann vahtis vihaselt maha ja plaanis veel vihasemalt tõlvaga veest nõretavat jätkulist särki.

— „Mari, ole ettevaatlik," urises ta madalalt — „siin majas kaotad sa varsti vahe viirastuse vahel ja selle vahel, mis on."

Mari naeris: „Oi, oi kui hirmus!" Jäi aga järsku vait. Pikk must vari, kui tume aeglaselt liikuv post, laskus üle Mari ja Anne pingi. Ann jättis töö seisma ja Mari vahtis ümber, et näha varjuheitjat asja või olevust. Ümberringi ei olnud kedagi. Oja ääres nende läheduses ei kasvanud niisugust puudki, mis nii pika varju oleks võinud heita. Tasane judin jooksis Maril üle selja ja imelik hirm asus meeltesse, nagu oleksid kõik hinge ja aju kurud avatud ja igale möödaminejale loetavad.

See oli sama tunne kui Tsirgu Jaagu surmapäeval. Sama õudne ja sama abitu.

Ants ootas Marilt seletust. Tema tunded ja arusaamised vassusid umbseks lõngapulstiks, mil ei olnud otsa ega algust. Temas võitles peremehe enesetunne ja igatsus endise vahekorra

järele Mariga. Miks jäi Mari isa surmaööl kiigele? Miks edvistas ta Taavetiga? Kuhu jooksis ta hommikul enne isa haudaviimist? Oleks isa elanud! Ta tahtis, et Ants Mari kosiks ja ta oleks aidanud neid paari panna. Ants hõõrus oma otsa. Kõik need lahkhelid Mariga, kas need ei tekkinud siis, kui isa suremas oli ja lahkus? Ennem oli kõik hästi. Isal oli kindlasti mõju inimeste kohta. Oli ehk külajuttudel õigus, et isa oli nõid, kes sundida võis, kui tahtis, ja hävitada, keda tahtis. Ants oigas. Kui see oli nii, miks ei pärandanud ta oma võimu Antsule? Miks ei kutsunud ta teda voodi äärele. kui tundis surma lähedust, ega avaldanud pojale oma saladust. Oo, miks ei õpetanud ta Antsule neid salasõnu, millistega selles kurjas ja vaenulikus maailmas võib valitseda. Ants surus lootusetus valus käed rusikasse. Tuli võidelda oma õnne eest ka ilma üleloomulikkude sõjariistadeta. Siis meenus talle Mari ja hambaid kokku surudes ta mõtles: ei ole Mari esimene ega viimane. Rikas Hundi peremees võib tuua paremagi naise koju kui Kinda Mihkli tütar Mari.

Ka Maril oli ebamugav. Ta ei saanud Antsu muutunud olekust aru ja vihastus, et Ants temast hoidis eemale. Seda rõõmsam oli ta, kui ta järgmise pühapäeva õhtupoolikul mahti sai minna vanaema vaatama. Vanaema talitas nobedalt ja käbedalt. Soojendas Marile käkke ja tõi rõõska piima lauale, mis sündis ainult erilistel juhtudel. Ta oli isegi kaks muna kivikõvaks küpsetanud leivakakukestes ja tõstis nad ühes kakukestega lauale. Mari hakkas vanaemal kördisabast kinni ja püüdis lapsekeelt jä-

rele aimata: „Va' ema, räägi juttu Tsirgu Jaagust, aga muinasjutt peab see olema, mitte sündinud lugu."

Vanaema jäi rabatult seisma. Siis tõreles ta:

— „Jälle sa valetad. Minul on vana pea, mis muinasjuttu ma enam oskan rääkida. Minu muinasjutt lõpeb sellega, et Mari läheb mehele ja saab suure talu perenaiseks."

Mari hakkas naerma: — „Kust sa leiad niisuguse terase peremehe, kes Hundi saunast teab tulla perenaist otsima?"

— „Küll paras leiab oma sõnniku altki," vastas vanaema ja kadus ukse taha.

Samal ajal paistis Marile nagu oleks õuest kostnud vankripõrinat. Uudishimulikult kargas ta pajaaugu juurde.

Tõesti peatus valge hobune ukse ees ning keegi vanaldane mees ajas vanaemaga juttu ja Kruusamäe Taavet sidus hobust aia külge. Marile tundus järsku nii imelik vanaema jutt, ja käkid, ja piim, ja kaks keedetud muna leivakakkudes. Ta vaatas paetust otsides ringi. Tuba oli väike ja ühtki suuremat auku ei olnud peale ukse, kust välja pageda. Veel kord vaatas ta ringi, siis hüppas ta voodi jalutsisse ja peitis end seinale riputatud rõivaste alla, surudes jalad voodiõlgedesse. Samal silmapilgul astus vanaema võõraga tuppa.

— „Ennäe, meie kanake äragi lennanud!" imestas vanaema. „Küll on ta kärmas, ei pannud tähelegi!"

Vanad vahetasid harilikke viisakuslauseid, mis Marile peale ajasid une. Ta oleks peaaegu köhinud või naerma pahvatanud, kui Taavet sisse astus.

— „Kas Mari kotun ei oleki?" küsis ta toas ringi vaadates ja ukse kõrvale pingile istudes.

— „Ta siin sauna lähedal kuskil," ütles vanaema kärsitult — „otsi tüdruk üles ja too tuppa!"

Mari ajas kõrvad kikki. Pidi olema midagi tähtsat tulekul, kui vanaema Taaveti niisuguse häälega välja saatis. Nii aeti ikka väike Mari minema, kui külanaised vanaemaga salapäraselt sosistades istusid pimedas toas. Ja Maril oli korraga hirm ja häbi ja ühteaegu suur uudishimu kuulda ometi kordki salajuttu vanade vahel. Kuid jutt venis endiselt igavalt. Kummalgi vanal ei paistnud olevat ruttu. Marile tikkus uuesti uni peale. Ta mõtles juba voodist välja ronida ja ära joosta, siis lausus vanamees järsku:

— „Ütle sis ära, mitu sada hõberuublit sul Mari jaos om lõuka all?"

— „Mari ise on mitusada hõberubla väärt," vastas vanaema järsku sõjakalt. „Terve ja tubli, käed ei seisa kunagi rüpes. Või siis raha tulid sa otsima, mitte naist pojale. Oleks sa seda kohe Laid — Leenul käskinud ütelda, ma oleks siis kohe teadnud, mis vastata."

— „No, noh, ära saa kurjas!" hurjutas vanamees. Kummardas pää laua äärde alla ja jätkas visalt:

— „Aga kui pall'u sis iks om? Tahas iks teeda. Esä tal käis salajüsi liinan kaupleman. Oll' va kadunul hää suuvärk, ega tä last pall'alt maha es jätä."

Vanaeit tõusis vihaselt püsti.

— „Mis on, on minu hoole all. Kui suren, jäävad kõik kiltsud-kaltsud Marile. Kui tahad pojale naist, siis räägi Marist, aga mitte Vana Mihkli häält suuvärgist."

Vanamees püüdis jälle tasandada.

— „Noh ää nüüt küll. Mul om pojale naist tarvis. Taavetile om kah Mari miilt müüda, aga noh... noh... tüükaid tütrikke om pallu. Oles iks ää, kui tiias pallu üten tulep. Egas prõlla õkva tarvis ei ole," ütles ta ruttu, kui nägi vanaema kärsitut liigutust. „Aga noh, sa saat jo arvu, tiidmä piäs iks. Võib olla lääp perastpoole tarvis, sis tiap, mis tettä ja kuis olla."

— „Sõida parem koju tagasi. Maril raha ei ole ja raha kaasa ka ei saa," ütles vanaeit vihaselt ja läks välja, ust kõvasti enese järel kinni lükates.

Vanamees istus veel natuke vaikides. Siis ulatas endale tüki leiba ja jõi piima otse liuast üle ääre, kuivatas suu käeseljaga puhtaks, tõusis püsti, pani piibu taskusse, vaatas veel korraks toas ringi nagu uurides raha peiduurgast ja urises: — „Ets kae reod! Jätap kas vai tütriku allitama, enne raha sukaseerest ei ihne vällä tuvva. Ja mis sihukesele pallu vaja?" Mõtles pisut siis: — „Oles vist pidänü lubama, et vana päeva Kruusamäel ellä võip . . . Eh, egas tuuki perast oles usknu ega raha kätte annu!" Vanamees sülitas korraks maha ja koperdas välja. Mari oli häbist ja umbsest õhust üleni higine. Ta ronis sassis pääga riiete alt välja, südames pakitses ja valutas. Heitis voodisse pikali ja purskas nuuksudes nutma.

* *
*

Soe ja värske heinateo hommik. Hobu sörgib uniselt sügava-rööpalisel sooteel.

Jüri on lössakil, poolkummuli vankril, piip hambus ja käed kui hernehirmutisel lõdvalt

laiali. Ants nöötab tukkudes hobust, jalad üle vankri ääre ripakil ja selg vastu hapupiimalähkrit ning leivakotti. Mari istub pera peal, haigutab ja vahib kaugele, silmad liikumatud nagu millegi tähtsa ja sügava üle juureldes. Ta ei juurdle aga midagi. Ta ei mõtlegi midagi. Ta on une ja ärkamise piiril, on rammetuses ja tunneb ainult ebamäärast mõnu vankri põrutusest ja soojast päikesest seljal. Järsku tõuseb ta istukile: „Ants, ae!" — „Mis?" küsib Ants teadvusetult, läbi une. Mari müksab Antsule külge — „Ärka ometi, valge ammu väljas." Ants hõõrub silmi ja vaatab kõrvalt nagu midagi oodates Mari poole.

— „On heinamaa veel kaugel?", küsib Mari kuivalt pead ära keerates. Ants vaatab juhmilt ümber, mõtted millegi muu juures, mis tuikab ja valutab, mis on nii kaugel sõidusihist ja ümbrusest. Siis teeb enda kallal pingutuse nagu tõstaks reheust sagaratesse, vaatab ringi algul ikka veel juhmilt, siis lausub pahaselt:

— „No, jah, ruun on jälle tee otsast mööda sõitnud."

Ta pöörab järsult hobust kitsal teel, vihistab piitsaga ning tunneb nagu pehmet paitust südames igast piitsahoobist, mis hobuse seljale langeb. Kramplikult pigistab ta sõrmed ümber piitsavarre ja Mari poole oleks nagu piinlik ja asjata vaadata. Ennem vibutaks ta sinna poole ka piitsaga.

Ka Jüri liigutab end vankril. Ta parem käsi kobab piibu järele.

Ning jälle sõidavad nad kolmekesi vaikides sügava-rööpalisel sooteel.

Heinamaa on vesine.

Mehed niidavad vaikides ja vikatite vihin vaheldub astumise sulinaga, nagu lööks piits plaksatades valutavale ihule. Ainult harva häälitseb üks või teine kurja, kui vikat heinasse ja vette peidetud puutüvesse lõikab. Naised riisuvad heina järelt kokku, tõstavad ritvadele ja kannavad sooveerele kuivama. Soos ootas Hundi rahvast Palu Kadri. Teda kutsuti rahvasuus Palu nõiaks. Ta tuli otseteed läbi metsa oma hütist heinamaale. Mari nägi teda esimest korda. Vanaperemees ei sallinud teda ja ajas talle koerad peale, kui ta Hundile ilmus. Kuid perenaine oli seda soojemalt kanamunade, või, lina ja villade abil suhteid alles hoidnud, ning nüüd töötab ta Hundi heinamaal. Antsule paistab see ka täiesti ükskõik olevat. Palu Kadril on ümmarik, kortsus nägu, väikesed elavad silmad, lai nina ning suur suu. Ta räägib vahetpidamatult ja otsib torkavate silmadega naabri hinges, nagu oma närudekirstus, valmis iga vähegi kõlvulist hilpu välja võtma ja ära viima.

Mari vaikib või vastab jah-eiga. Ta niidaks parema meelega meestega ja vahib tihti abiotsivalt Antsu poole, kuid Ants ei näe muud kui laia kaart oma ees ja vikativart peos.

Mari niidab üksi lohus ja vana Jüri aitab Kadril heinu riisuda ja soost välja kanda.

— „Võta laud kaasa!" hüüab Ants nagu vastu tahtmist talle järele. Mari ei ole kunagi lauaga niitnud, talle on see ettevaatus naljakas ja võõras. Ta niidab edasi. Järsku murdub sookamar jalge all. Sulisedes ja porisedes keeb musta vedelat pori üles ja Mari jalad vajuvad pehmesse põhjatusse nagu ripuksid nad õhus.

Ants jookseb lõõtsutades ja kahvatuna üle heinamaa kaks lauda õlal. Jüri pilgutab juhmilt ühe silmaga ja on piibu suunurgast kaotanud. Kadri üksi kädistab kahjurõõmsalt. Ants on pikali laual ja sikutab Marit porist välja. Mari hoiab kramplikult kinni Antsu paremast käsivarrest allpool õlga ja takistab aina Antsu. Kuid Ants ei lausu midagi, ta töötab üksi pahema käega. Viimaks on Mari põlvili laual ja Ants nihkub tahapoole Marit enese järel lohistades. Kõvale pinnale jõudes purskab Mari järsku võõralt ja valjusti naerma. Ta istub maha ja katab näo kätega. Ants silitab kohmetult ta pääd ja õlga. — „Rahustu, Mari, mine ojale!" kogeleb ta. Mari tõstab pea ja vaatab segaselt Antsu poole. Ants näeb selles kramplikult tuksuvas näos midagi, mis ta südame kärsituks teeb, nagu näriksid tillukesed hiirehambad sügaval südamesopis, nagu sibliksid seal tuhanded peenikesed mardikate jalakesed või nagu suriseks kirp kõrvaaugus. Mari tõuseb väsinult üles ja läheb ojale. Palu nõid oli läinud näost üleni punaseks. Ta töötas nohisedes rehaga ja vaatles kord Marit, kord Antsu. Jutuajamiseks ei olnud ka temal enam isu.

Järgmisel laupäeval ronis Ants esimest korda lao pääle Mari juurde. Üleval redeli otsas püüdis ta rahuneda, kuid süda peksis otse kuuldavalt, ja tal ei jätkunud tükil ajal julgust redeli otsast edasi nihkuda. Mari hingas rahulikult. Värske hein lõhnas ning lühikeste järsknüride lõigetega näris hobune all tallis heinu. Ants püüdis seletada, kus pool pea, kus jalad tumedal kogul, mis eraldus heintest. Siis astus ta kindlalt Mari juurde ja laskus Mari kõrvale

selili heintele. Mari ei ärganud. Ants keeras end küljeli ja puudutas Marit õlast. Siis tuli talle naljatuju, ta võttis jämedama kõrre ning kõditas Mari nina ja huuli. Mari haaras unes käega õhku ning keeras end kummuli. Ants jäi nõutult ootama. Talle meenus õhtu kiigel, kus Mari tema jättis hoolimatult üksi ja läks Kruusamäe Taavetiga kiikuma ja see lõhe, mis pärast seda oli tekkinud nende vahel. Sest saadik ei olnud Mari endine. Ei, siiski too pilk heinamaal... ja Antsule paistis nagu võiks too pilk ära rohtuda, ära sammalduda, nagu hakkaks temalt midagi eemale libisema, mis talle tarvilik ja valus ja armas ja mida ta iga hinna eest tahaks hoida. Uni tikkus peale nädalase töö väsimusest. Meelt heites ja juba poolunes haaras ta kramplikult nagu tangidega kinni Mari käsivarrest. Mari karjatas, kargas püsti ja raputas vihaselt Antsu käe oma küljest.

— „Mari, ära pahanda!" kogeleb Ants. „Mul ei tulnud uni. Olime head sõbrad... tahtsin sinuga juttu vesta." Mari hakkas rõõmsalt naerma. Nii pikka seletust ei ole ta Antsu suust ammu kuulnud. Ta keerutas end vaibasse, veerdus heinas ja naeris edasi. Ants oli end istukile ajanud. Kogu ta pikk kõhn kogu vajus küüru, nagu ei oleks temas luid olnudki; pea rippus peaaegu põlvede vahel ning käed toetusid põlvedele pead hoides. Teda valdas lootusetus. Ta ei olnud nii alanud nagu tarvis. Ta ei olnud õigest otsast alanud, ja nüüd keerleb seal Mari ning naerab tema üle. Viha, kättemaksuhimuline tige viha tihenes hinges kõvaks keraks, millest otsekui kibe maik suhu kerkis. See tunne andis jõudu ja julgust. Ta

ajas end sirgeks. Siis haaras Mari karedate kätega tema peast, sasis tema juustest. Ta sasis teda nagu vanasti, kui ta oli ülemeelikus tujus.

— „Ants, ae, kas oleme jälle nagu vanast? Kahju ainult, et enam koos uidata ei saa mööda metsi ja sooservi, kalal käia ja vihalehti lõigata."

Ants haaras Mari ümbert kinni ja tõmbas Mari enda vastu. Ta ei julgenud, võib-olla ei osanudki teda suudelda. Ta ainult pigistas teda nii kõvasti, et Mari oli lämbumas ja Antsu järsult eemale lükkas:

— „Mis sul on? Sa oled kui hull!"

Ants tõmbas ta uuesti enda juurde.

— „Mari, meie ei ole enam lapsed, kas sa ei näe. Tahan sind naiseks."

Mari hakkas uuesti naerma. Talle tuli meelde Taaveti kosjalugu. Tal kipitas huultel ütelda, et vanaema talle ühtegi hõberubla kaasa ei anna, aga ta vaikis millegipärast. Siis ütles ta järsku tõsiseks saades:

— „Küll vanaema teeb suured silmad, kui ta seda temale ütled."

— „Mari, kas sul ei ole hea meel?" küsis Ants ja läks segaseks. See ei olnud see, mis ta pidi küsima.

Kuid Mari sai temast aru. Ta istus Antsule lähemale, toetus tema vastu ja lausus: „Mul on heameel, et meie jälle sõbrad oleme. Ja kellele peaksin ma siis mehele minema, kui mitte sinule."

Ema silm märkas peagi muutuse Antsu ja Mari suhetes. Ta oli rahul selle muudatusega ja soojem joon tekkis tema vahekorda Mariga. Ta õpetas Marit õmblema, pilutama, juhatas

Marile tüki linamaad, kust ta ise endale võiks lina harida ja veimevakka valmistada. Ta lubas Marile isegi kaks valget talle, et isameestele ja sugulastele kindad, vööd ja sokid ei jääks kudumata. Eriti rõõmus oli Ann. Ta hoidis Antsu kui oma poega, võib-olla seepärast, et Ants oli nii isa sarnane, võib-olla aga ka seepärast, et Ellu alatise haiguse tõttu Ants tema hoolel üles kasvas. Ja alati kui nad Mariga koos töötasid, viis ta jutu Antsule. Kui hea poiss ta on, kui hea mehe see tüdruk saab, kelle ta kord kosib, kui tark, kui töökas, kui tõsine ja tagasihoidlik! Kui siis Mari naerma purskas, sai Ann pahaseks. Ta raputas pead ja arvas, et Maril siiski see päris aru puudub ja ta veel oma õnne võib lasta käest minna.

Maril oli aga kerge ja mõnus. Ta aimas, et perenaine teda aitab veimevaka valmistamisel ja et Ann suhtub sõbralikult temale. Ta oli Hundil kodunenud ja talle tundus, et nii võis elada elupäevad. Kindlasti võis ta Antsu naisena istuda ka külmas kambris, nagu nüüd aidas ja tutvuneda sealsete „imedega". Mari ettekujutuses oli see ainuke suurem muudatus, mida abielu Antsuga võis tuua.

Kiigel nad enam ei käinud, sest Mari kartis kohtamist Taavetiga. Ta tundis ka salahirmu külarahva suhtes, selle eemaletõrjuva põlguse pärast Antsu vastu; ta arvas selle põhjuseks olevat vana Jaagu kinnise iseloomu. Kuid Ants kannatas süütult. Ja siis oli parem sinna üldse mitte minna.

Ants käis tihti õhtuti lao peal. Ta ei sepitsenud mingit plaani. Ta oli vait ja mõttes, lausus harva mõne sõna, ja näis midagi ootavat.

Kuid selle eest lobises Mari. Ta rääkis tulevikust ja igapäevseist asjust, tööst, loomadest, vanast Annest ja veimevakast.

Nii saabus jaanilaupäev. Juba hommikul vara liikusid vanad eided metsas ja soo käänakuil otsides rohte. Ka noored neiud otsisid õnneheinu.

Harjunud kombe järele korjas ka Mari kimbukese üheksat rohtu ja peitis päitsi heintesse. Ta torkas õnneheinu isegi katuseprao vahele, et hommikul näeks, mis teda ootab eeloleval aastal. Õhtul oli Hundi heinamaal jaanituli.

Mehed kandsid hagu maja lähedale künkale. Naised küpsetasid ja keetsid, puhastasid ja pühkisid, eriti hoonete ümber. Muru pidi olema puhas ja korras ja aiateibas lumivalged lüpsikud, lähkrid, vaagnad ja liuad.

Olgugi et Hundi pere külast kaugel, kogunes siia jaanitulele siiski arvukas pere, eriti noori, sest siin oli mitme küla kohtamiskoht. Vanad tulid aga seepärast, et Hundil aeti head õlut, ka ei olnud pererahvas suupistega kitsi. Pillimehed olid aegsasti kohal. Tänavu oli tulnud ka Palu Kadri tütrega.

Mari oli rõõmus, et Hundil oli nii palju rahvast, et Hundist peeti siiski lugu. Ta askeldas ja jooksis ja tundis jalus kogu aeg tantsukihinat. Ebamugav oli ainult Palu Kadri terav, otsiv vaade, ja ka Ann turtsus, sest Kadril oli palju asja perenaisega.

Rahvast kogunes ikka enam. Kogu mets sumas, huikas ja jorutas. Vahetpidamatult kuuldus kas läheneva või kaugeneva vankri põrinat ja torupill üürgas kaeblikult selle müra sekka.

Mari oli Antsu ammu kaotanud silmist, õigust öelda, ei tundnud ta sest ka suurt puudust. Oli erutavalt hea, et oli nii palju rõõmsaid inimesi, oli heasoovlik õhkkond ja paistis nagu suhtuksid kõik need inimesed sõbralikult ja soojalt Hundi rahvale.

Oli tantsuvaheaeg.

Hajameelselt kuulas Mari lällutavaid purjus meeste jutukatkeid ja naiste julgustavat naeru, kui end tundis haaratuna tugevaist ja ometi tuttavaist kätest. Korraga oli kõik rahu kadunud. Nõksatus midagi kuskil sügaval, kaugel, oli valus ja siiski nii nagu oleks ta õieti oodanud seda kogu päev, kogu päev lilli noppides, muru pühkides, nõusid küürides.

Poolpurjus, jooljonnakana ja peaaegu hoolimatult keerutas teda Kruusamäe Taavet ringi tantsuplatsil. Mari tundis sel hetkel selgelt ja teravalt, et ta ei saa abielluda Antsuga, et ta ei hooligi Antsust, et tal on kibe ja valus, et tal ei ole kolme sada hõberubla ja alandav, et ilma selleta Kruusamäe Taavet ei taha teda naiseks. Ta rabeles lahti ja jooksis otsima Antsu. Tule ääres kargasid poisiohtu noorukesed; kaugemal istusid vanemad mehed ja jõid õlut ning popsutasid piipu sekka. Suurem osa tantsis.

Mari seisatas ja vaatas ringi.

Ehk on Ants kodus. Ta võib-olla ei tahtnud isegi sel õhtul tulla külarahva sekka. Mari jooksis talu suunas. Aidatrepil kuulis ta jutukõminat. Ants ja Viiu istusid tihedalt teineteise kõrval. Näinud Marit, kargas Ants süüdlasena püsti ja jäi vait.

Mari oli keeletu. Tal ei olnud ei kahju ega valus. Oli ainult suur tuimus ja pettumus. Ta

keeras sõna lausumata ümber ja läks tarre. Võttis mingi riide tarest voodilt, heitis riietega rehetoa pingile ja püüdis magada. Uni aga ei tulnud . . . ei tulnud. Ahjul, tare seintel, ähmases õhus venisid tuhmid kogud, varjud ilma kuju ja mõtteta. Mõni harv selge pilt läbis ajuti seda udu, kuid ka need paistsid sidemetuna ning mõttetuna. Viimaks Mari haaras riidepuntra sülle, jooksis välja ja lippas ringi vaatamata lao pääle.

Ants aga seisis ikka veel aida juures. Ta ei teadnud, kuidas oli sattunud vestlema Viiuga. Ta oli tavaliselt sõnakehv ja mõttes. Mari tantsis ja keerles vööraste juures. Tühjusetundega oli ta tulnud õue, et varakult minna magama. Taluõues ta kohtaski Viiut ja jäi kuulama hajameelselt tema juttu, sealjuures nagu valvates iga lähenemist, iga sahinat.

Nüüd oli Mari läinud. Antsu valdas tuim arusaamatus. Ta teadis, et Mari ei lase endale asja selgitada, ta ei teadnudki õieti, mida oli tarvis selgitada. Ta tundis ainult, et oli juhtunud õnnetus. Viiule sõna lausumata keeras ta viimaks kambri suunas. Poolel teel ta aga peatus ja kukkus maha.

See oli esimene kord, kui Antsuga oli juhtunud häda. Ema ja Viiu kandsid ta tuppa. Ta oli peaga peksnud vastu maad, vaht ümber suu ja silmis võõras, klaasistunud ilme. Ta ei teadnud, mis sündis ta ümber ja temaga. Ema suu ümber ilmus sünge mõistmisejoon. Viiu oli kohkunud ning püüdis äratada elutut keha.

„Jäta!" ütles Ell, „tolle om ta perinu Jaagult. Antsu vaim ei ole kotun, mis sa vaivat ilmaaigu tema keha!"

Ettevaatlikult pühiks ta vahu suult, kattis tardunud keha vaibaga ja tõmbas Viiu kambrist välja, ust hoolikalt kinni tugedes. Perenaisel ja Viiul oli tekkinud ühine saladus, mis neid sest päevast lähendas.

Ants oli ikka veel nagu teises maailmas. Kui ta oli ärganud tarretusest, kutsus ema teda tagakambrisse, lükkas taba ukse ette ja jutustas talle midagi sidetut lendvast. Ta tundis jälkust. Ta ei olnud iialgi uskunud, et isa oleks käinud lendvaks, et vaenlasi ja nende vara ja tervist hävitada. Ei, ta ei uskunud seda ka praegu. Ja nüüd tõendab ema, et isa ikkagi on seda teinud. Ja mitte üksi isa ei olnud seda teinud, vaid tema ise, Hundi Ants, oli käinud mineval ööl lendvaks. Õigemini tema vaim oli käinud, tema keha oli lamanud tarretunult kambris. Ei, tuhat korda ei! Ants ei taha olla lendva. Ta läheb targa juurde. Ta läheb nõia juurde! Ta tahab vabaneda sest õudsest pärandusest. Ta tahab olla nagu teised, nagu kogu küla.

Seni oli ta ausalt võidelnud selle kuulduse vastu. Ta oli õiglases vihas tunginud teotajate kallale. Ants oigas. Ema laskis tal rääkida ja ütles siis vaikselt: — „Mine Palu Kadri manu. Võip olla tiiap tima nõu!" Sellega jäi.

Lahkudes ema juurest asus Ants vihaselt tööle. Tal oli tunne, nagu oleks ta neetud. Kas Mari võib teda veel tahta? Keegi aus tüdruk ei või teda tahta. Kui tema ise oleks tüdruk, kas tahaks ta sihukest meest? Ei iialgi. Tööd tegi ta murdvalt, peas aga tagus ja puuris ikka sama mõte. Kuis on see võimalik, et ta käis lendvaks

vastu oma tahtmist. Ta oli arvanud, et selleks peab ära müüma oma hingeõnnistuse, peab võtma endale needuse. Midagi sellesarnast ei olnud Ants teinud. Kas võis isa seda teha tema eest? Last, väikest last saab ära lubada kurjale, aga meest, täiskasvanud meest, kes üle pühapäeva käib kirikus ja kaks korda aastas armulaual? Kas võidi teda tema enda teadmata seljataga ära müüa, ära nõiduda. Kas ongi mõtet pöörduda Palu Kadrile? Ehk peaks minema kirikhärralt abi paluma? Järsku jäi süda vaikseks ja rahule. Ta läheb kirikhärra jutule. Juba järgmisel pühapäeval. Kõik rahutus kadus ja sulas vaikselt. Oleks nagu koorma raskus kadunud, kuigi koorem ise oli alles. Marile ainult ei tahtnud ta ennem läheneda, kui asi lendvaga lahendatud.

Pühapäeva hommikul rakendas Ants vaikselt hobuse ette. Ell tahtis kirikusse kaasa sõita, kuid Ants ütles järsult, et tal veel muid asju õiendada ja seepärast sõidab üksi kirikusse. Ainuüksi Ann vaatas talle murelikult järele.

Kirikus pingil ei mallanud Ants istuda. Kirikhärra jutlustas kõlvatust elust. Ta piitsutas joomist ja ulaelu, nõidumist ning ebausukombeid. Kogu see jutt paistis Antsule vähese ulatuse ja tähtsusega. Ta käis ainult aeg-ajalt hobuse juurest kirikulävel vaatamas, kas jumalateenistus veel ei lõpe, kas lauarahvast palju, kas ristimised, lasteõnnistamised ja laulatused ikka veel kestavad. Neid oli sel pühapäeval palju. Kuid Antsul oli aega oodata. Viimaks seisis ta kirikhärra ees, suures valges kambris ja tammus aeglaselt ühelt jalalt teisele.

— „Mingi asi om sul süäme pääl, armas

miis?" küsis kirikhärra, end toolil aeglaselt keerates, ja tõstis prillid otsale.

Kirikhärra oli koduseis rõivais ja, prillid otsal, nii imekummaline ja ebaharilik, et Ants närviliselt naeratas. Siis meenus talle oma asi ja ta surus järsku: — „Õpetajahärra, käin lendvaks vastu oma tahtmist."

Kirikhärra kargas püsti kui ussist nõelatuna.

— „Mis, mis sa kõnelet? Mis lori tu om?"

— „Ema ütles. Olin kui surnu mitu tundi. Kui ärkasin, ütles ema, et käin lendvaks, nagu käis minu isa."

Kirikhärra taganes mõne sammu ja ütles siis läbi hammaste. — Olet vist Hundi peremiis?"

— „Jah, õpetajahärra."

— „Mis sa sis minu mant tahat?"

Ants keerutas nõutult kübarat.

— „Ei tahaks käia lendvaks. Tahaksin, et õpetajahärra aitaks. Loeks mulle püha sõna pääle või ajaks muulteel paha vaimu välja!"

— „Välla!" karjus kirikhärra, „Sina äraniitü hundipoig. Sinu esä tull' kah seantse jutuga minu manu, kui olli viil nuur ja siski tappe tä mul neli vaskat ja häävüti kuus lammast. Kasi mu silmist, sa põrgu lats."

— „Ma ei taha teile miskit paha teha," kogeles Ants, kuid kirikhärra surus ta ukse taha. Nõutult seisis ta köögis. Ka tüdruk oli hirmuga välja joosnud. Mingi kibedusetunne ja viha süütult karistuse kandmise üle valdas teda. Siis isa oli katsunud ka kirikhärralt abi leida. Siis ei tahtnud ka tema käia lendvaks. Ta oli neetud suguvõsast. See karistus lasus võib-olla mingi

suure süü pärast perekonnal. Ta ronis vankrile ja laskis sõita sörki kalmistu suunas. Kaua, kaua viibis ta isa haual, ja tundis sellest imelikku kergendust. Ta jäi sinna, kuni hämardus. Siis tõusis ta ohates kalmult ja sõitis koju. Ta otsustas minna järgmisel hommikul Nõia Kadri juurde.

Järgmine hommik oli soe ja päikeseküllane. Ants pani esimest korda tähele häälitsusi õhus ja paitava tuule pehmet silitust näol ja kaelal. Ka tööl oli edu ja mõnu.

Nõia Kadri meeldetuletus oli ebakõlaline ja ta tõrjus selle kaugele unustusesoppi. Kui kirikhärra teda ei suutnud aidata, siis oleks vististi ka Nõia Kadrile minek asjatu. Võib-olla, et isa ka seda teed asjatult katsus, miks oli ta muidu nii vihane Nõia Kadrile. Ja mis on siis Ants, et tema suudab oma saatuse vastu võidelda? Võib-olla ei hakka ta enam käimagi lendvaks! Tähendab siis see üks juhtum midagi? Võib-olla ei olnudki ta üldse lendvaks? Ei ole ju keegi sel ööl kannatanud kahju.

Antsul ei olnud tarvis vaeva näha selle juhtumi unustamiseks, — see tuhmus ja kadus kui üksik huige õhtuhämarusse. Ants alistus oma saatusele.

* *
*

Oli rukkilõikuse lõpp, veeti sõnnikut, künti maad. Tekkis seega kibedatel töödel väike vaheaeg. Ants oli muutunud iseteadvamaks ja kindlamaks. Nagu oleks ta leidnud sisemise pideme või elumõtte. Mitu korda alustas ta Mariga juttu pulmadest. Mari põikles aina kõrvale, silmad rahutud, suu tõmblev.

— „Ega sa ometi arva, et mul midagi Palu Viiuga oli?" küsis korra Ants pahaselt.

See oletus oli nii ootamatu, Mari oli jaanipäevase Antsu-Viiu kohtamise hoopis unustanud, — ta ei suutnud hoida naeratust. Tal oli nii palju kogu aeg tegemist endaga, et Antsu suurt tähelegi ei pannud. Kui ta ainult teaks, mis ta peab tegema.

— „Mis sul siis on?" küsis Ants teda tõsiselt vaadeldes.

Mari kattis näo kätega ja hakkas nutma. Ta nuttis luksudes ja ohates kui väike laps, kelle mäng rikutud. Ants tammus kohmetult ühelt jalalt teisele. Ta lähenes kohmakalt Marile, võttis tal õlast kinni, kuid laskis jälle lahti. Teadis Mari ehk midagi „lindvast?" Valus hoog haaras teda.

— „Mari, ära mõtle, ära kurvasta. Ega meist keegi võõrastesse pükstesse saa ronida. Meil tuleb igal ühel oma elu elada."

Mari lakkas järsku nutmast. Esimest kord tundus talle Ants mehena, kellele võis usaldada nii mõndagi.

— „Elu on vahel nii ränk," ütles ta vaikselt.

— „Ehk läheb ta veidi kergemaks, kui teda koos katsume elada," ütles Ants, visalt endise kõneaine juurde pöördudes. Mari naeratas uuesti.

Ants kõhkles natuke, siis jätkas: „Mida enam me viivitame, seda enam raskusi tuleb me vahele. Mul on tihti hirm, et meist ei saagi paari." Jälle vaikis Ants nagu ootaks, et Mari vastaks. Mari aga naeratas uuesti. Ants kogus end:

— „Mari, mul on sellepärast kõige kiuste tahtmine minna, kas või täna päev õpetaja juurde loetusele."

Mari hakkas viimase lause juures väsinult naerma. Kui palju Ants võis rääkida. Ta ei olnud oma murega tähelegi pannud, kuis Ants oli muutunud. Ja talle tundus nüüd jälle nagu kevadel, et ta võiks ehk nii elada elupäevad... kui mitte õnnelikuna, siis vähemalt ilma muredeta, ei tohi ainult palju mõtelda...

— „Mari, kas läheme tuleval pühapäeval?" küsis Ants uuesti.

— „Kus sa sellega, Ants!" hüüatas Mari nagu ärgates. — „Nüüd kibedal tööajal! Meid peaksid kõik hulluks või arvaksid, et minuga asjad halvad, et peame nii ruttama."

Ants vajus nagu järsku kokku. Mari tundis valu Antsu pärast. Midagi lapselikku abitut oli Antsus ja ilma järele mõtlemata, nagu lepitades ütles ta: „Lähme esimese saaniteega" — Öelnud selle, tundis ta kohe kahjatsust öeldust, keeras Antsule selja ja läks tööle.

Ants jäi arusaamatult talle järele vahtima. Teadis Mari tõesti tema hädast! Paistis nii. Ants hingas kergendatult. Siis ei tarvitse tal pihtida. Ja tal on inimene, kes teda mõistab. Tal on naine, kes tema koormat aitab kanda.

Tõuvili hakkas kokku saama, kuid algasid alles rehed. Pidi rühkima viljapeksmisega, et enne jõulu valmis saada.

Neil kibedail tööajul jäi vanaema haigeks. Kellelgi ei olnud aega ega tahtmist teda talitada. Isegi Mari viis ainult lõhnaga toitu alla

sauna ja ainult magas öösiti vanaema juures. Vanaema seisukord aga halvenes üha. Mari tahtis juba Antsu paluda otsida väljast abi, sest vanaema ei paistnud enam kaua vastu panevat, ja Maril ei olnud siiski südant teda nii mahajäetuna ja üksi lasta surra. Siis tuli ootamatu talitaja. Palu-Kadri ilmus ühel esmaspäevahommikul oma kimpsude-kompsudega alla sauna ja seadis end koduselt sisse. Mari oleks teisel ajal ta otsekohe välja tõrjunud, kuid nüüd tundis ta isegi kergendust Nõia Kadri tulekust.

Mari sai nüüd harva alla vanaema juurde. Ta oli palunud Kadrit otsekohe teatada, kui vanaema seisukord halveneb, ise aga jooksis ainult pühapäeviti või mõnel juhuslikul töövaheajal teda vaatama. Vanaema seisukord püsis ühtlasena. Oli juba kolmas pühapäev Nõia Kadril veeta Hundi saunas, kui Mari jooksis jälle peale karjatalitamist alla sauna juurde. Ta katsus ust, see oli kinni. Kõhklevalt läks ta pajaaugu juurde, et vaadata, mis vanaema teeb, sest ta arvas, et Kadri ehk on läinud kuhugi. Vanaema näis magavat. Ta silmad olid suletud, suu lahti ja rind tõusis ja vajus raskelt imeliku vinguva häälitsusega õhku kopsust välja surudes. Kirstu juures aga küürutas Palu-Kadri ja pildus vanaema rõivaid ja asjakesi kirstust põrandale. Ta otsis suure innuga, nii et Mari ukse taga käimist tähelegi ei pannud. Taba võtmega lamas kirstu kõrval maas. Nähtavasti ta oli võtnud võtme vanaemalt salaja. Mari koputas vastu pajaaugu piita, ta ei häälitsenud, sest ta kartis vanaema äratada ja ehmatada. Palu Kadri kargas üles ja urises vihaselt:

„Midä sa siin hulgut. Vanainemisest sa miastki ei ooli. Tarvis om ommetegi vahel tõbitse hametki vahetada."

— „Tee uks lahti," käskis Mari. „Küll ma otsin ise pesu."

Mari tuli tuppa, korraldas kirstus segamini paisatud rõivaid ja asjakesi, võttis vanaemale pesu välja, keeras siis kirstu lukku ja ütles Kadrile, et ta nüüd võib koju minna, teda ei ole enam tarvis. Kadri aga kõhistas naerda.

— „Kui oll' seni maani tarvis, küll om sis kah edespidi" ja jäi rahulikult laua äärde sukka kuduma. Mari oli rahutu ja vihane. Ta aimas nüüd, miks Palu Kadri kutsumatult oli tulnud vanaema talitama. Ka Kadri nähtavasti uskus juttu kolmest sajast hõberublast. Nagu näib, ei olnud ta neid leidnud, miks muidu jäi ta nii kangekaelselt sauna edasi. Mari tundis, et vanaemagi aimas Palu Kadri kavatsusi ja piinles, kuid Maril ei olnud julgust end küsida mäelt vabaks. Viimaks rääkis ta asjast Annele. Ann ei lausunud sõnagi, võttis sõba üle pea ja läks alla sauna. Kui ta poole tunni pärast tagasi tuli, käskis ta Maril jääda vanaema juurde. Palu Kadri olevat läinud, küll ta pererahvaga asja ise korraldab.

Vanaema seisukord oli väga halb, kuigi ta näis rahuldatuna, et Palu Kadri oli läinud. Ta oigas ja rääkis arusaamatut juttu. Olid vist katked minevikust, mis talle ei andnud rahu. Ta nagu tahtis Marile midagi rääkida, aga jättis alati pooleli nagu ootaks veel midagi, võib-olla õiget silmapilku.

Järgmise neljapäeva varahommikul suri vanaema. Mari oli uneta öist nii tülpinud, et

ei suutnud nuttagi. Ainult suur tühjusetunne valdas teda. Alles nüüd tundis ta, kui suureks toeks oli talle siiski olnud vanaema. Nüüd tundus talle nagu ei oleks tal enam kedagi maa pääl, kes teda võiks hoida kõigi tema heade ja vigadega. Siis ilmus jälle Palu Kadri. Ta aitas surnut pesta ja istus koos Mariga peeru valgel surnu juures. Ta valvas surnut pobisedes ja lauldes kogu öö. Keetis kuivi herneid ööseks ja riputas hästi soola pääle, et und eemale peletada. Ta valmistas toitu, koristas tuba ja talitas põrsast — üldse näis end tundvat kui oma kodus. Mari laskis osavõtmatult kõigel sündida. Kõik oli ju nüüd nii tähtsusetu ja ükskõikne.

Vastu pühapäeva valvasid nad surnut viimast ööd. Pühapäeval pidid olema matused. Mari ei suutnud kuidagi silmi lahti hoida ja ikka sügavamale vajus pea rüppe. Kadri raputas teda õlast ja käskis sängi ronida ning natuke puhata. Küll ta ka üksi valvamisega toime saab. Mari heitis rõivastes voodisse ning sulges silmad. Kuid nüüd oli uni nagu käega pühitud. Nüüd, kus ta oli voodis ja võis magada, läks ta pea selgeks ja ühetooniliselt vaikselt liikusid mälestused lapseeast ja vanaemast. Järsku kuulis ta imelikku lohisevat häält. Tal meenus heinakuhi sool peremehe matusteööl. Ta keeras välkkiirelt pea surnu suunas ja tõepoolest — surnu tõusis oma asemelt. Mari tõusis ka istukile. Vanaema ei olnud siis surnud, vaid varjusurmas. Imelik ärevus valdas teda. Kuid siis nägi ta, et mitte surnu ise ei liikunud, vaid Palu Kadri kandis surnut, tõstis ta lõuka juurde ja hakkas seal teda lõuka üle koonutama. Mari oli imestusest keeletu. Keda tahtis

Palu Kadri surnuga heidutada või mida kätte saada. Kui surnu oli tasakaalu asetatud, võttis Kadri surnu käe ja hakkas seda murdma kolde suunas. Nüüd aimas Mari. Ta tahtis surnu käega kätte saada peidetud varanduse asukohta. Ta tahtis varahoidjaid sundida seda välja andma. Mari karjatas ja oli välkkiirelt surnu juures. Surnu kukkus maha. Mari tõstis ta üles ja kandis tagasi laudisele. Ja nüüd alles mõistis ta, miks Palu Kadri surnu paremat kätt peale pesemist ilusasti rinnale ei asetanud. Ta seadis surnu niivõrd korda kui see võimalik oli ja ootas pääd tõstmata, et Kadri oma asjade seadmisega valmis saaks ja ära läheks. Kuid Kadri ei nähtunud mõtlevatki minekule. Siis ajas Mari end sirgeks ja ütles karmilt, vaevaga pahameelt alla surudes:

— „Kadri, mine nüüd!"

Kadri hakkas aga ärritatult ja kiirelt seletama. Mis on ta siis halba teinud? Kogu küla teab ju, et vana Kinde Mihkli raha oli Sauna Liisu hoiu all. Ta suri, ilma et ta tütrele isa pärandust oleks saanud kätte anda. Kadri on kogu elamise nii seest- kui ka väljaspoolt läbi tuhninud, ei ole aga seni midagi leidnud. Surnu käega tuhka segades oleks vaese lapse varahoidjad pidanud ilmutama, kuhu raha peidetud. See oleks ju aina kasuks olnud Marile. Ta võiks siis ka oma Taaveti kätte saada.

„Kadri, mine otsekohe ära!" kordas Mari nüüd välkuvi silmi. Mis oli Kadril asja, kas ta sai Taavetit ja kolmesada hõberublat või mitte. Mari asetses nüüd Kadri ja surnu vahele.

— „Kadri, sa lähed otsekohe ja jätad surnu rahule!"

Kadri tahtis nagu veel midagi öelda, vaatas korraks Mari otsa, kohendas oma rõivaid, sidus oma asjad kokku, võttis sõba käe peale ja lausus:

— „Varandus om elavide perält, koolnule teda tarvis ei ole," ja läks ust jalaga kinni lükates.

Väljas koitis.

Mari istus vanaema juurde, võttis laluraamatu riiulilt ja tahtis laulda, kuid kurk oli kuiv, süda peksis ja käed olid imelikult nõrgad. Ta jäi istuma ja mõtlema. Õnnetu raha! Kui palju oli see juba pahandust tekitanud Marile ja vanaemale. Siis tuli talle järsku meelde, et vanaema enne surma kangekaelselt ja püsivalt oli korranud: „Otsi ema õunapuu juurte alt põhja poolt." Vast oli sinna peidetud raha. Ta tõusis püsti. Siis istus uuesti, kohmetu tusk südames. Sellega on aega. Mis teekski ta praegu rahaga? Kuhu paneks ta selle, et teda näiteks Kadrigi kätte ei saaks. Ja teenima peab ta niikuinii. Rahaga on aga raskem teenida kui ilma. Ta kummardus laudise äärele ja katsus tukkuda. Kui ta ärkas, oli väljas suur valge. Ta hakkas kiiresti surnut ja ennast seadma, varsti pidid kogunema peielised.

Kalmistult kutsus Taavet Mari Kruusamäele. Ants oli ka kalmistul ja Maril oli raske ja halb ütelda, et ta Kruusamäele külla läheb. Peielisi oli vähe, ainult mõned vanad sugulased peale Hundi ja Kruusamäe rahva. Needki keeldusid kalmistult Hundile minemast, kuigi Hundil peeti peiesid. Ja Mari? Ta teadis, et Ants ootab, kuni ta hauaga ja surnuga valmis saab. Ta istus künka juures nõutult ja hakkas vii-

maks nutma. Jälle tundus talle Hundi talu õudse hauana, kuhu ta meelsamini ei oleks tagasi läinud. Kuidas ütelda seda Antsule. Taavetile oli ta aga juba lubanud Kruusamäele minna. Ta näppis linast lappi näppude vahel ja pühkis aeg-ajalt silmi. Siis tõstis ta järsku otsustavalt pea. Hämardus juba. Ants istus norutades naaberhaua pingiotsal. Samal hetkel tuli Taavet raskete sammudega Mari juurde, pudel peos, nägu lõkendav.

— „Noh, kavva sa tan konutat? Tii noppeste! Sõtse torises joba ja ega üüsel kabelist kõige paremb koduminek ei ole!"

Mari nägu kattus punaga. Ants tõusis aeglaselt püsti, arusaamatu ilme näol. Oh, temal kulus ju alati nii palju aega, et mõista olukorda. Mari astus ruttu Antsu juurde, võttis tal käest kinni ja ütles: „Ära pahanda, Ants, lubasin minna paariks päevaks Kruusamäele. Ilma vanaemata oleks mul kodus esialgul tühi ja õudne."

— „Aga mina, kas ma sulle midagi ei tähenda?" kogeles Ants maha vahtides, nagu oleks tal paha südametunnistus.

— „Kippeste minema," sundis Taavet põlgliku muigega. — „Sa näet jo, et tütrik Hundile ei taha minna, midä sa viil perit?" Mari tahtis veel midagi ütelda, kuid Taavet haaras tal käest ja liikus kiiresti kalmistu värava suunas. Mingi halin ülekohtust helises Mari hinges, kuid kui Taavet tal käe ümber piha pani ja natuke pehme keelega sosistas: „Sina olet minu oma, ma ei lase sinnu kellekil hendält ärä võtta," — siis kadus ka see halin kuhugi pimedasse sügavusse.

Ants jäi tuimalt samale kohale seisma. Oli ta Marile vastik? Ta arvas teadvat, mis Marit temast eemale peletas. Ometi oli Mari lubanud esimese lumeteega temaga abielluda. Ja raskelt vajus ta istmele tagasi. Miks ei öelnud ta Marile, et ta ei ole teinud kellelegi kurja ning et ta kellegi vastu ei kanna kurja südames. Ta oli tahtnud mitu korda seda Marile öelda, aga ikka ei olnud soodsat juhust. Ja nüüd läks Mari Kruusamäele. Ta oleks tahtnud Marile järele joosta, talle kõik seletada. Ta tõstis pea, kuid laskis selle kohe langeda. Ei, ta ei saaks midagi Marile seletada Kruusamäe rahva juuresolekul. Tuim valu valdas teda. Ta tõusis üles ja läks isa hauale. Kui ta sääl kokku vajus, siis märkas ta alles ise, kuhu ta oli tulnud. Siin konutas ta kaua, kaua. Ja jälle, nagu too kord, kui ta käis kirikhärra jutul, tundis ta imelikku kergendust. Näriv valu muutus tuimaks alistumiseks paratamatusele. Kõik asjaolud olid ju ennemgi tema ja Mari ühenduse vastu. Isa surmgi tuli nii ebasoodsal ajal. Pime oli juba, kui ta kalmistult lahkus, vankrile ronis ja üksi kodu poole sörkis, vahetevahel ainult hobust piitsutades, nagu aitaks see valu kergendada.

Vana Kruusamäe Jüri oli veidi imestunud, kui poeg Mariga tarre astus. Ta ei lausunud aga midagi. Neile oli just teenijat vaja. Kai oli hoopis ära mõisa läinud ja vana Liis ei jõudnud enam korral käia. Perenaine oli aga ammu surnud. Mari asus ka kohe talitama. Vanamees oli olnud üksi kodus ja seepärast oli kõik korraldamata. Loomad tahtsid talitada, toit teha, elamine natuke korraldada. Vana sõtse aina hädaldas, et tuul sõidul peast läbi tõmmanud ja

käsutas omakord Marit, otsigu villane müts kirstusopist, toogu aidast rasva kaelasoonte määrimiseks ning kadakamarjadega piiritust koolnud käte ravimiseks ja seadku ase korda, et rutem voodisse saaks. Maril oli kõik võõras ja ometi kodune. Süda oli imelikult lahti ja hea oli, et nii palju oli tööd, et ilma temata ei saadud läbi, et teda Kruusamäel hädapärast vajati.

Enne magamaminekut kutsus sõtse Mari oma juurde ja palus, et ta piimapüti ja leivakoti valmis paneks endale ja sulasele. Hommiku vara tuleks Maril minna mõisakorrale. Kalmistul ei olevat kedagi olnud kaubelda, kiriku juures samuti, ja tädi ise on nii haige, et tema korraleminekust küll asja ei saa. Mari kukkus kui pilvilt. Oli siis see tagamõte, miks Taavet ta tõi Kruusamäele? Ta nõustus vaikides. Seadis kõik korda ja heitis pingile magama. Ase oli kõva, kilk sirtsus ahju praos, vana Jüri norises ja kogu tuba oli hall pettumusest.

— „Mari, midä sa sis tan makat?" küsis Taavet poolsosinal.

Mari istus kähku üles. Taavet nõjatus kinnisele alauksele.

— „Tule vällä, üü om nii lämmi ja vagane."

— „Jäta pääle, Taavet," vastas Mari, „pean magama. Tead ju isegi, et mul esimest korda elus tuleb minna mõisakorrale. On hirm selle eest ja pean vähemalt olema hästi puhanud."

Taavet hakkas suure häälega naerma.

— „Mis lorri sa aat! Sina lääat mõisakõrrale? Kea pande sulle ta kilgi pähä?"

Mari sai pahaseks.

— „Mis sa tembutad? Selleks sa mind Kruusamäele tõidki, et kiriku juurest korratüdrukut ei saanud kaubelda."

Nüüd sai ka Taavet pahaseks.

— „Mis musta härja jutt tu om? Kea sulle säräst hullu juttu ette köneli?"

— „Vana sõtse ütles," vastas Mari juba rahunenult. Ka Taavet jäi vait. Siis ütles ta naerdes:

— „Nüüt ma saa aru, mespäräst sõtse õdangu nii äkki haiges jäi. Ta es taha esi minnä. Aga uutku enne, küll ma tä hommiku õigel ajol jalule aa."

Mari tundis piinlikkust.

— „Ära aja rumalat juttu. Parem lähen juba mina. Mina olen noor ja mulle on tee mõisa ja tagasi ja sealne töö vist ikkagi kergem kui vanale sõtsele."

— „Kuradi rummal asi," torises Taavet. „Ma tuu su taha paaris päevas, et juttu aada, et noh, kokku kõnelda, ja nüüt äkki mõisakõrrale. Ei, mulle sii asi küll miilt müüda ei ole. Ma lää öige Tiigete Epu manu, agu om temä nõun viil takõrd mõisa minema. Ta käüs kah mineval nädalil."

— „Jäta pääle, Taavet," ütles Mari vaikselt. „Kuhu sa keskööl lähed ja missugune küll see korratüdruk peaks olema, kelle sa nüüd veel kätte saad? Tule parem ja saada mind hommikul mõisa. Mulle on tee päris tundmatu."

Taavet hüppas üle poolukse tarre ja asetses Mari kõrvale pingile. Ta oli tõsine ja hell, rääkis abielust, vanast Jürist ja tulevasest kodust. Mari nõustus kõigega, kuid päris rahulikku meelt ta ei leidnud. Talle tundus ikkagi, et vana

sõtse ja Jüri kaugeltki mitte Taaveti kavatsusi ei jaganud ja tema siinolekuga ainult seepärast leppisid, et neile korratüdrukut just praegu oli tarvis. Ja kas jätkub Taavetil visadust oma tahtmist maksma panna vanade kiuste.

Hommik oli niiske ja pime. Udutas peent külma vihma. Mari riietus vana Liisu töörõivaisse, need olid lühikesed ja kitsad. Taavet võttis lähkri ja leivakoti. Tee siirdus algul läbi võsastiku, siis piki põllupeenraid. Mõisa läheduses nähtus valgemaks löönud hämaruses ka teisi kogusid, kes suundusid mõisa. Mari saatis Taaveti koju. Ta ei tahtnud, et teda saatjaga nähakse. Tekitaks asjata muigeid.

Oli võõras ja imelik. Ta oli isegi veidi huvitatud mõisast. Kuigi ta mõisa tundis ainult läbikäigust ja läbisõidust, oli ta sellest ometi kuulnud õudseid ja imelikke lugusid. Suutsid sa meeldida pereemandale või koguni mõisaprouale, siis oli kõik hea, kuid häda sulle, kui sa neile lähedale juhtusid halval silmapilgul. Siis veel kubjas ja kilter, opman ja valitseja, rääkimata parunist endast, kes pidi tüdrukuid taga ajama piitsaga ja ropu sõimuga.

Korratüdrukud kogunesid suurde mõisa peretuppa. Pereemand juhatas juba tööd. Nähes Marit lõi ta talle selga, öeldes heatujuliselt:

— „Noh, sul konti om, mine kuun Kadastiku Eltsega karja tallitama. Tema om nii nikel, et paarimiis piap kõva olema. Hoia enne tuubri iks hendäle lähembäle, muidu piät viil ütsinda kaalkuukega vett ja rokka lauta vidama nakkama.“

Mari vaatas ümber. Väike, kõhn, elav sõstrasilmaline tüdruk müksas teda naeratades.

— „Tule enne, tule, — ega ma nii vilets oleki kui prõlla kuulit."

Nad läksid lauda suunas. Elts lobises vahetpidamatult. Varsti teadis Mari kõik korratüdruku kohustused ja ohud. Kõige halvem oli härraga. Selle eest tuleb hoida kui sarvilise eest. Häda korral võib pageda isegi proua kambritesse, sinna ta juba järele ei tule. Ka opman näppis tüdrukuid. Seepärast kartsid kõik nooremad tüdrukud tööd väljal. Seepärast pidi ka hästi varakult mõisa tulema, sest esimesed tulijad saadeti karja talitama, kööki, pesukotta ja tubadesse, hilinejad läksid väljale. Tööd murda ei maksa. Tuleb nobe olla ainult siis, kui keegi „nõgikikastest" lähedal. Laut oli juba naisi täis, kui nad sinna jõudsid. Uksel anti neile pink ja lüpsik ning märg lapp udarate pühkimiseks ja kiiresti liikusid nad piki lehmade rida, kõrvus lüpsmise vahelduv sorin.

Töö jõudus hästi. Mari oli aga pettunud, sest karjatalitamine võttis nii palju aega, et muud mõisa elust-olust ei näinudki. Elts lohutas teda muheldes.

— „Ära väega muretse, et kaugembale nägema ei küünü. Ega midagi hääd nätta ei oleki. Oles õnn, kui meid taha rahule jäetäs."

Õhtuks olid nad Eltsuga suured sõbrad ja otsustasid paluda pereemandat lubada neil kogu aeg töötada koos. Neil oli mõlemal kodu lähedal, seepärast ei tarvitsenud nad kumbki öösiks jääda mõisa. Mari ei oleks ka mingi hinna eest jäänud mõisa, kui tal ka palju kaugem maa oleks olnud käia.

Koju jõudis ta väsinuna ja näljasena. Liisu oli ikka veel voodis. Sulane pidi ka iga silma-

pilk koju tulema. Vana Jüri torises pahas tujus ja Taavet askeldas kojas, valmistades õhtusööki. Mari oli liigutatud. Siis ometi Taavet mõtles temale, et ta on väsinud ja näljane ega tahtnud teda koormata koduste töödega. Ta ajas Taaveti kojast minema, tõi toidu lauale, käis veel laudas ja pahas ja jõudis tarre, kui üksi veel sulane söömist lõpetas. Jüri heitis talle kurja pilgu ja ütles aeglaselt.

— „Arvat sa õige, et sa taha perenaises tullit?"

— „Vanamiis, ole vakka!" keelas Taavet püsti tõustes. „Sina minnu sundi ei saa tõist naist võtma. Ütli sulle joba, et tuleval pühapäiväl lääme õpetaja manu loetusele."

— „Oh sa püha ristike, oh sa püha vaimuke!" hädaldas vana Liis voodist.

— „Pea lõvva!" käratas vanamees voodi suunas. „Sina talle kupatuse meile kaala tõit. Ei ihne ja ihne kaubelda kõrratütriku? Ja sina Taavet ei ole tan viil peremiis. Loetuselt ära Kruusamäele enämb tule!"

Taavet läks välja, visates ukse paukudes kinni. Mari istus nõutult lauas. Ta ei saanud söögiivagi kurgust alla. Mis pidi ta tegema? Hundile tagasi minema. Oh, ei, ei! Kuhu siis? Miks läks Taavet välja ja jättis tema vanaga üksi tuppa? Pisarad kippusid vägisi kurku. Ta tõusis püsti, märkas siis, et ikka veel vana Liisu rõivais oli. Ta läks tare pimedasse nurka end ümber riietama. Saanud valmis, võttis ta sõba ümber. Oli nii hilja, muidu oleks ehk võinud Kadastikule minna. Ta liikus ukse suunas.

— „Kohe sa sis lääť?" küsis nüüd Jüri veidi pehmemalt.

— „Koju! Kuhu mujale," vastas Mari vaikselt ja jäi seisma.

Jüri ei olnud oodanud nii vaikset alistumist Mari poolt. Tema arvates oli Mari peasüüdlane. Eks need tüdrukud ikka aja meeste pead segi. Ta sülitas mõtlikult.

— „Ära nakka nüüt üüsel koheki minema," ütles ta leplikult — „ets ommen näe."

Mari pani sõba jälle pulga otsa, seadis korda aseme vanale Jürile, tõi siis endale ka kasuka pingi peale ja heitis magama. Uni ei tulnud. Ta ootas Taavetit. Vana Jüri norises, Liis ohkas ja hingas vilistades, kilk laulis pea vahetpidamatult. Ka Marile hakkas peale tikkuma uni. Taavetist ei olnud aga midagi kuulda. Järsku hüppas ta üles. Kui Taavet endale viimati paha ei teinud. Ta laskus aga kohe jälle asemele. Ei olnud ju mingit põhjust. Oli imelikult kibe, haavav ja valus. Talle tundus nagu hoiataks teda keegi või midagi Taaveti eest. Kui vähe ta hoolis teisest inimesest ja tema murest! Ants ei oleks kindlasti mitte toiminud selliselt.

Mõisa kord oli Maril saanud juba harjumuseks. Ta oli korda mööda olnud laudas, köögis, tubades, pesukojas, peretoas, ketramas ja kangast kudumas. Tal oli tunne, et ta mõndagi on õppinud, kuid pidi selle eest ka palju haavavat alla neelama. Eltsega olid nad sõbrad esimesest päevast, kuid palju nad ei saanud sõbrustada. Pereemand valvas hoolega, et samad tüdrukud tihti paari ei satuks ja ühel ajal tööle ei läheks. Taavet käis nüüd ka mõisas tööl. Ta oli väsinud ja pahur. Tema vahekord

isaga oli nii halb, et ta paremaks pidas sulase koju jätta ja ise mõisa tööle minna. Sulane vana Jüriga tegid koduseid töid: peksid rehte, vedasid vilja ja sõnnikut ja kui aeg lubas, harisid kanepit ning lina. Taavet oli sunnitud ka koduseil rehtedel olema abiks peale mõisatöö. Ta oli neil päevil nii tõrges ja vihane, et isegi Mari hoidus temast eemale.

Tulles laupäeva õhtul mõisast meenus Marile, et Taavet pühapäeval lubas minna loetusele. Mari kortsutas ainult otsmikku. Tal oli Taaveti kohta nüüd kindel veene, et temast ei ole asja. Kärgib ja paugub, aga kui tarvis on sikutada, siis murdub.

Mari kaalus juba tõsiselt Hundile tagasiminekut. Korraks vilksatas tal peas mõte õunapuust. Peaks ehk vaatama, võib olla peituvad seal isa hõberublad. Siis aga sulges ta jonnakalt suu. Ostma ta Taavetit endale ka ei hakka. Kui mehel visadust ei ole teda ilma kaasavarata kosida, siis jääb ta parem vanatüdrukuks.

Pühapäeva hommik oli ilus ja soe. Mari maadles juba tükk aega unega. Magada oli aga võimatu, sest kõrvus oli imelik rütmiline kõrin, oli kui lokulöömine ega olnud ka. Oli mingi kõrisev ühetooniline viis, mis tüütuseni kordas paar motiivi. See viis lähenes ja kaugenes, paisus ja kustus. Mari tegi silmad pärani lahti. Oli ta tõesti ärkvel. Siis hüppas ta asemelt ja rõivastus kiiresti. Väljas pidi midagi juhtunud olema. Õues seisis vana Liis kaevu juures ja puhastas pütikivikestega lähkreid ja pütte ja naabertaludes tehti sama. Pütti aga löödi taktis ja erilisel viisil: ikka kaks korda üles-alla, siis kord paremale, kord pahemale ja kiiresti ringi,

nii et peksmisega jäi täieline viisi mulje. Mari seisis uksel ja naeratas:

— „Missugune imeline komme," ütles ta sõtsele, — „meil Hundil ei löödud kunagi niiviisi pütte. Ja terve küla teeb seda korraga ning ühel ja samal viisil."

— „Teil ei ole ka ätta pühapäeva ōdangu kõrralisi mõisa saata. Sa oledki ōdangu vii pütti valamada jätnu, nüüt om pütt apu ja vaiv teda puhtas mõske."

— „Anna, ma katsun ka pütti taktis lüüa," ütles Mari.

— „Õppi jo võit," ütles Liis — „aga vaja sulle toda nüüt küll ei tule. Ega mõis Hundilt kõrratekku nakka nõudma."

Mari tundis valusat pistet. Vanad olid visad ja Taavet ei tulnud isegi laupäeva öösi juttu ajama. Pidi see tähendama, et tal aeg oli siit lahkuda. Mari hinges tõusis imelik tusk ja trotslikkus. Tal oli juba keelel vastus, et Liis vaadaku valmis esmaspäevaks uus korratüdruk, kui Taavetit nägi lao päält alla ronivat. Ta tuli rõõmsal näol naiste juurde.

— „Liis, ärä aa tühja juttu. Mari om tulevane Kruusamäe pernaine. Pütte ei tule täl niikuinii lüvva, sest kerikesändki ol' kantslist ütelnu, et tema talle jumale vastaliste kombe kaotas pühapäivä ommukul pütti lüvva. Naise ei malda püti peräst õigel ajol kerkohegi minna ja es nee püte lüüja naise oleki jo kõige usklikumb kogudus."

— „Mis sa lõõbit?" ütles Liis vaikselt. — „Ei vana Jüri lase vaest minijat majja ega mõisa orjus jäta naiste pütilüümist äripäeväs."

— „Taavet, mul on aeg koju minna. Tulin ju ainult paariks päevaks ja nüüd juba nädal aega oldud." Taavet krimpsutas otsmikku.

— „Küll jõvvat. Las ma piä arru ja kõnele vanaga."

— „Kuna sa kõneled?"

— „Ma tuu tälle perast poole tuupi, sis agu aame asja juunde."

Mari keeras ümber ja läks kodustele töödele. Tal olid pisarad kurgus ja pea segane. Pidi ta jääma? Kui hoopis teissugune oli Ants. Mis oli väärt lubadus, mida loodeti saada purjus peaga. Ja kuhu jäi sõna, et sel pühapäeval minnakse loetusele? Ta talitas ja mõtles. Tema pea käskis tal koju minna ja Antsuga kirikusse sõita, tema süda ja liikmed tõrkusid seda täitmast. Nii sai õhtu. Mari pani jälle valmis leivakoti ja lähkrid endale ja sulasele. Taavet jäi koju ning ta näis isaga leppinud olevat. Tasahilju puges Mari hommikul mõisa poole teele. Sulasega ta ei tahtnud minna. Ta kartis selle irvitusi ja kahemõttelisi märkusi.

Mõisas sattus ta paari Pärna Viiuga. Kõik püüdsid vabaneda sest paarimehest. Mari vaatles Viiut. See oli päris nägus ja hakkaja tüdruk. Oli alles hiljuti tulnud mõisatööle. Tal olid lahked, kuigi veidi edevad silmad ja iseteadev olemine. Marile ta meeldis päris hästi, ja ta oli nõus töötama paaris Viiuga. Elts müksas teda seljatagant ja sosistas:

— „Ütle lahti, ära ole ull."

— „Mis te sääl pobistate?" käratas perenand. Mari hakkas kohmetult seletama, et ta sooviks teist paarimeest.

— „Sa olet joba Viiuga kirjan,.' ütles pereemand jahedalt. „Minge kotta sulgi nopma."
Viiu haaras tal käest ja nad lahkusid peretoast. Mari ei tihanud Viiu enda käest küsida, miks keegi teda paari ei taha ja imelik ebamugav tundmus tegi ta kohmetuks ja umbusklikuks. Kojas tegid nad sulekorvid lahti. Varsti tuli teisigi vaimutüdrukuid juurde ja istudes savist põrandal kiskusid ja katkusid nad suleudemeid nii, et peagi kadusid läkastavasse udemete pilve. Vana Krõõt õpetas igaüht, et ühtki kõva luud ei tohi jääda suleudeme külge. Suled pidid olema pehmed kui udu. Väljast kuuldus vilistamist. Tüdrukud lasksid pää madalasse, et varjata muigeid ja nihkusid Viiust veel enam eemale. Samal hetkel astus parun kotta.
— „Noh, sul tulep Viiu tüü kah ära tetä," sosistas Marile Mäetagutse Needa. „Istu kas või ommen ommukuni."
Mari ei saanud ikka veel aru. Nüüd olid tüdrukute näod päris sulgedes. Parun astus Viiu ja Mari juurde, ei lausunud neile aga midagi, vaid ütles vanale Krõõdale:
— „Mul om tarepoisil päävalu, anna mulle mõni tütrik tallitama."
Krõõt kohmas karedalt:
— „Ets parunihärra või võtta Viiu!"
Parun vaatas ümber.
— „Mis om Viiu paarimehe nimi?"
— „Mari."
— „Tulgu joba Mari," vastas parun ja astus kojast välja.
Surmavaikus oli kojas. Viiu hakkas järsku kõvasti naerma. Mari ei saanud ikka veel aru.
— „Mari, mine kippeste," käsutas Krõõt.

— „Kuhu pean minema?"
— „Ets paruni magadiskambri," irvitas Vastsetare Leena.
Mari püüdis sulgi edasi noppida. Ta hakkas olukorda mõistma ja värises kogu kehast.
— „Kohe tu tütrik sis jääp?" kärkis parun ukse vahelt.
Krõõt haaras Mari õlust kinni, tõstis ta üles ning lükkas teda ukse suunas.
— „Mine, vana ull, joba rutemb!"
Teadvusetult, nagu joobnult tuikus Mari kojauksest välja ja kõndis paruni kannul härrastemaja suunas.
Tal pilasid peas erutatud mõtted läbisegi; nagu oleks midagi kadunud, kuhugi tarvis olnud joosta, nagu varitseks ebamäärane hädaoht, mille eest ei ole pääsu. Ahastavalt meenus Marile Hundi — siis Hundi Ants, . . . siis vana Jaak ja jälle parun, säärsaapad, kühmus kõnnak ja ratsapiits . . . Ta tundis, kuis põlved vabisesid, tal oli tahtmine maha heita, ära kaduda, ära sulada. Ja jälle kordas ta teadvusetult: „Päästa meid ära kurjast", nagu Vana Jaagu matustelt tulles sooteel. Ikka jälle ja ikka jälle. See oli ainuke mõttekatke, mis keris peas nagu takjatuust. See ei toonud kergendust, aga ta nagu võimaldas edasi liikuda.
— „Tere, aulik parunihärra, paluksin jutule," kuulis ta järsku tuttavat häält. Ta lõi imestanult silmad üles. See oli ju Ants, ja järsku oli kõik hea ja kerge. Ants oli siin. Küll ta teeb, mis tarvis. Küll ta aitab. Kuid samal hetkel haaras hirm jälle mõistuse. Mis võis Ants mõisas korda saata? Parun jäi viivuks seisma.

— „Mine kontori ja ooda," kärkis ta ja tahtis mööda sammuda. Seal tabas Mari ahastav pilk Antsu. Ants nihkus kohmakalt parunile ette ja ümises otsustavalt ja kähisevalt:

— „Armuline härra ei lase mind oodata. Mul pikk tee koju, olen Hundilt." Nagu välk tabas parunit. Ta ajas end sirgu, vaatles tükk aega Antsu hindavalt, pigistas piitsa käes, vibutas sellega paar kord ja lausus pool pilkavalt, pool vastumeelselt:

— „Olet oma esa näkku, vist kah tekku. Lääme," ja Marile — „Mine härbäri, poiss näütäp sulle tüü kätte."

Mari lippas koja juurde tagasi ja ütles vaikselt, püüdes peita värinat hääles:

— „Härra käskis Viiul minna härbäri ja tarepoisilt käske nõuda."

— „Misperast ta sis sinnu tarre tühü es jäta?"

— „Ei ole veel vilunud," vastas Mari aralt. Vaimutüdrukud pahvatasid naerma. Viiu aga hüppas püsti ja oli kadunud. Mari istus sulgi noppima. Ta sõrmed värisesid ja pilku ei suutnud ta ära pöörda kojaukselt. Silmapilgul, mil Krõõt talle selja keeras ja puhtad suled kotti toppis, lippas ta uksest välja. Maril oli ahastav hirm. Ta ei julgenud minna peretuppa moonakoti ja lähkri järele, vaid hiilis hoonete varjus võsastikku, sealt loogas ümber põldude Kruusamäele. Ka siin varitses ta seni, kui Liisut ega Jürit ei olnud kambris, vahetas siis kiirelt rõivad ja hiilis metsa. Ta teadis, et Taavet kündis mäe taga sooserval. Nõutult seisis ta mõne viivu, siis hiilis ta sinna. Võsastikust ei julgenud ta väljagi tulla. Ta hüüatas ainult aralt.

Taavet jättis hobuse seisma, sidus ohjad harkadra pea külge ja tuli soo äärde.

— „No noh, Mari. Mida sa tan tiit piht päiv aigu?"

— „Jooksin mõisast ära," ütles Mari aralt.

— „Joosit mõisast ärä," kordas Taavet imestuse ja kohmetusega.

— „Jah, jooksin ära jah! Vana parun käsutas mind magadiskambri ja jooksin ära."

Taavet keerdus välkkiiresti ringi.

— „Sis om sul jo takkanajaja varsti perän."

— „Võib-olla veel mitte. Praegu ei ole aeg rääkida. Lähen Hundile tagasi. Ei siit elust tule mulle midagi."

— „Mari," ütles Taavet tõsiselt. „Mine suu viirde ainaküünü. Ma tuu sulle sinna perastpoole süvvä ja piäme arvu. Prõlla valgevaluga ei saa sa niikuinii koheki minna. Egaüts näep ja juhatap otsja järgi. Kas keäki näi sinnu, kui tullit kodu?"

— „Ei, isegi Liis ja Jüri ei näinud."

— „Mine sis noppeste," ütles jälle Taavet ja läks raskelt vimmas adra juurde tagasi. Värisevail sõrmil sidus ta ohjad lahti ja kähiseval häälel ajas hobust. Vähe aja pärast sülitas ta vakku ja lausus poolvaljult:

— „Olgu vai vanasarvik esi vasta, aga Mari saap Kruusamäe pernaises," ja keeras hobusega koju.

Mari kükitas tühjas küünis. Ta ajas heinapuru ja samblaid ühte nurka ja seadis end nii istuma, et seina vastu sai toetuda ja ühtaegu võis näha luugiaugust ja seinapraost ümbrust. Ta istus ja ootas. Ta ootas Taavetit ja ootas õhtut, alateadlikus hirmus aga ootas ta taga-

ajajate kogusid iga silmapilk kerkivat. Oli uskumatu, et nad teda ei leia. Kaua ei mõtelnud ta üldse muule. Siis hakkas ta aegamööda oma seisukorda kaaluma. Taavetist ei ole tal enam midagi. Kruusamäe vana on visa ja tõrges. Mõisasaks ei lubaks ka abielluda tüdrukuga, kes käsule vastu hakkas ja kes mõisast töölt ära jooksis. Sinna ei tohiks ju küsimagi minna. Jumal teab, mis temaga siis tehtaks, kui ta kätte saadaks. Ja heitunult tõusis ta püsti ning vaatas luugist alla. Hundil oli teine asi. Ants aitas ta põgenema, ja Ants ei vaja ka pulmadeks paruni luba. See oli juba nii kombeks Hundi pere suhtes. Imelik, nüüd ei olnudki Hundile minek nii õudne ja vastik. Otse pelgupaik oli see. Kui aga sinna kuidagi pääseks. Kui ennem tagaajajate kätte ei satuks. Mari ohkas, sidus rätti ja istus endisele kohale tagasi. Ta näpud värisesid ikka veel. Ants oli ju hea poiss. Ta oli toekam ja kindlam kui Taavet. Ta ei oleks oma isa hakanud purju jootma, et oma tahtmist saada ja ei oleks ka hoolinud isa ega ema vastuseisust. Mari ohkas jälle. Aga veri ei tõmmanud enam tema poole. Ta oli teismoodi kui külanoored. Teda kardeti või vihati. Ta oli liiga tõsine. Ei, vist see ei olnud peaasi. Vist ikka oli Mari temaga liiga harjunud. Nad olid koos kasvanud. Ei, ka see mitte. Mari ohkas jälle. Nüüd peab ta temaga loetusele minema. Oli ta ju lubanud ja miks läheks ta muidu Hundile tagasi. Ta tuletas veel kord mõttes meelde kõik lähemad ja kaugemad sugulased ja kaalus neid. Keegi neist pääle Hundi Antsu ei võtaks teda nüüd vastu. Mari vajus kummuli tolmusele põrandale ja vaiksed, soolased pisa-

rad veeresid üle põskede, üle huulte, üle lõua. Ta ei pühkinud neid ja ei takistanud neid.

— „Mari, tõse üles ja nakka süüma!“ käskis Taavet. Mari hüppas püsti. Ta ei olnud kuulnudki, kuis Taavet hiilis küüni. Taavetil oli rätiga leiba ja kohupiima.

— „Vett juut tiil pääle,“ troostis ta. „Es saa üttegi anumat ega piimapütti võtta ilma Liisu nägemada.“

— „Kas otsjad käisid Kruusamäel?“

— „Kävveva neh!“ ja Taavet hakkas kõvasti naerma.

— „Tasa ometi!“ palus Mari hirmunult.

Taavet jäi järsku vait, piilus välja ja hakkas poolsosinal jutustama.

— „Meil on suu veeren va põhjatu lomp, kohe mõnigi ellai om sisse vajunu. Visassi sinna Liisu vana rõiva, mis sa sängi veerele ollit jätnü. Mõtli, noh ... ei ole noid kohegi muiale paetada. Palutada noid kah nii ruttu es oles jõudnu.“

— „Miks sa siis seda tegid?“

— „Ei tiia õigede esiki, mesperast ma nii tei. Es taha, et vana teeda saava, et sa kotun kävvet. Võtse tolleperäst Liisu vana rõiva ja tahtse noid koheki paotada. Lätsi siis noidega mõtsa poole. Kaie siia ja sinna, es tiiä noid koheki tsusata. Olle peris ädan. Siis satte silm lombi pääle. Mõtli õkva, et kui elaja sinna põrguauku nii ära vajuva, et noist jälgegi ei jää, küll sis rõiva kah ära kaosse. Vissasi nemä sis lompi. Osa rõivit ollegi sisse vajonu, osa aga oll perve viirde jäänü. Mul es ole aigu uuri, kudas na sinnä jäiva. Lõhnuti kodu. Obene jäi

adra ette, pellässi, et lätt lahkma. Aie obese jälle nurmele ja naassi kündmä. Ets varsti tullivaki kubjas ja me sulane sinnu otsma. Jüri oll reht üles atman ja Liisu avit. Nimä es tiiä midäki. Kubjas otse sis elamise läbi ja sis tulliva sulasega minu manu nurme. Mina kinniti kah, et ma mitte elävat hengegi nännu ei ole. Lätsivä sis suu viirt pitti Kadastiku poole. Sina olevat Eltsega sõbrustanu. Säält sis tulliva suure lärmiga, et sina juhm olevat hendä är uputanu. Ma ehmati kah alustusen nii ära, et pää võtt kuumas otsan ja käe naksiva värisema. Vandse õkva tävvest hengest. Arvassi, et nemä sinu korjuse löisiva. Sõimassi sis parunit, et tä kurivaim tütrikke rahule ei jätä ja neid takkan aese. Kubjas, vana ää miis, nakkas oiatama, et sul Taavet tulep kah edespitiki viil ellä paruni all, et egas Mari ütsinda tütrik maa pääl es ole ja viil muud. Es saa enämb kuiki mõtsan olla. Ajasi obese kodu. Tii pääl tull sis aru pähä küsü kos om korjus. Kubjas nakkas naarma. Ets roni esi lompi korjusele järgi. Ei me tedä säält põhjatust mülkast nakka vällä õngitsema. Saime mõne näru lombi huultelt kätte. Liis piäb nüüt enne tunnistama, kas olliva nee hilbu Maril sällän, kui ta ommukul mõisahe tühü läts. Marike, sa ei või arvatagi, kui kerges mu miil läts. Tahtse õkva kas vai tiritammi kasvatada. Küll oll' vaiv tõtelikkus jäädä. Es oles võinu unengi ette nätä, et sinu rõivaste paotamine nii äste kõrda läts, et na sinnu võip olla oobis rahule jätävä. Ma mõtli kõik mõtte ära. Ma kaalu eski, et kas mass sul Hundile enämb minnäki. Elät siin saman küünün. Ma tuu ta ädälit täüs, sis om sul siin pehme ja ää olla."

— „Kui kaua ma siin küünis siis elada saan?"

— „Noh, eläd siin nii kavva, kui asi soiku jääp ja tulet sis jälle kodu."

— „Ei, Taavet. See asi ei rohtu nii pea. Juhtub aga mind siin mõni võõras nägema, siis on lugu palju hullem kui praegu."

— „Egas ma ei ütle õkva, et nii tulep tettä," venitas Taavet. „Ma mõtlen enne ütte ja tõist, ei taha sinnu kudagi Hundile laske. Sa ei tiiä, kudas tuu Hundile minek mulle vastu miilt om?"

— „Ju see nii pidi tulema," sosistas Mari alistunult.

— „Aga, tütrik, sa lupat, et oodat minnu."

— „Ei tea midagi lubada."

Taaveti otsmikule tursus sinine soon. Ta haaras Mari käsivarrest kui pihtidega ja raputas teda vihaselt.

— „Taavet, jäta. Sa näed ju, et meist paari ei saa," ütles Mari kurvameelselt.

— „Mispärast ei saa?" torises Taavet ja laskis käe lahti. Mari ei suutnud hoida kurba muiet. Pragiseb kui kadakatuli, mõtles ta.

— „Jüri ja Liis on vastu, peaasi aga — mõis on vastu," ohkas Mari. Ta lõpetas söömise, võttis oma kompsu pihku ja ütles tasa:

— „Hakkame minema. Ega kindlamat kohta ei ole kui Hundil."

Ja tasa pugesid nad küünist välja hämarasse öösse.

Mari läks kõigepealt vanaema sauna. Taavet oli poolel teel tagasi pöördunud. Oli väsinud erutusest ja kartis, et otsijad ehk veel tulevad ja teda ei ole kodu. Võimalik, et ta ka Antsu ei tahtnud kohata. Mari seadis saunas kõik

korda. Asjad olid vahepeal põhjalikult pahupidi pööratud.

— „Vist käis jälle Nõia Kadri raha otsimas," mõtles Mari ja tal tuksatas sõrmedes minna aeda õunapuu alla kaevama. Kuid samas mõtles ta: „Mis teeksin ma praegu rahaga, kui seal teda olekski?" Koitis juba, kui ta viimaks asemele ronis ja magama jäi.

Ta ei saanud aga kuigi kaua magada. Ärevad unenäod vaevasid ja ärgates arvas ta kuulvat hiilivaid või lohistavaid samme sauna ümber ja kahtlast krõbinat pajaaugu juures. Ta, tõusis roidununa üles ja vaatas sinnapoole. Keegi nagu piilus pajaaugust sauna. Ta oli unustanud luuki ette lükata. Ta seisis kangena. Mis teha? Siis hüppas ta kiiresti ukse juurde, avas selle ja tormas välja. Tuli põgeneda. Väljas ei olnud aga kedagi. Kõik oli vaikne peale puulehtede tasase libisemise ja põõsaste vaevalt kuuldava sahina. Öölinnudki ei häälitsenud. Mari tuli tuppa tagasi, tõukas luugi pajaaugu ette ja jäi pilkasesse pimedusse. Siis lükkas ta ukse vähekese praokile. See aitas vähe.. Ta kohendas oma rõivaid ja tahtis süüdata tuld. Otsis ahju pealt pässi ja tulekivi. Siis tulid jälle meelde tagaajajad ja ta jäi istuma hämarasse. Talle tundus ses vaikses hämaruses teravalt ja selgelt, et ka siia ulatuvad mõisasaksa pikad, halastamatud käed. Nende eest ei ole maainimesel varju ega paotust. Ja ta mõtted siirdusid jälle küsimustele, mis teeksid nad temaga, kui nad ta leiaksid? Eks vist peksaksid vaese omaks või saadaksid rauus Siberi. Ja ta tuletas meelde, kuidas oli saadetud Eheda Miili Siberi selle eest, et ta toatüdrükuna oli maha

löönud mõisaproua viletsa koeraniru. See tige loom oli teda kõik aeg rebinud ja hammustanud. Ta käed ja sääred ei paranenudki haavadest, nad mädanesid otse. Siis oli ühel varajasel hommikul, kui saksad magasid ja kui ta koera välja viis, koer jälle teda kiskunud, ja ta oli koera maha löönud. Miili oli jala selle pika maa pidanud ära käima, käed rauus ja ainult takune ürp seljas. Kurjategijatega pidi ta koos ööbima ja kurjategijatega koos rändama. Tema ema oli mure pärast läinud hauda. Ja Mari ohkas: jumal tänatud, et vanaema oli surnud. Nüüd ei valmista ta ju kellelegi muret. Ta mõtles Taavetile ja Antsule ja naeratas murelikult. Poisid unustavad varsti. Noori, nägusaid ja töökaid tüdrukuid on palju. Ema halaks eluaeg, aga poiss kuni ei armu uuesse. Ta tõusis püsti. Väljakannatamatu oli nii istuda, käed rüpes. Ta otsis käsikaudu takud ja voki ja hakkas ketrama. Voki sumin summutas krõbinad maja ümber. Nüüd oli tal hää meel, et saun nii eemal oli perest ja igast elamust. Ennem oli ta tihti vanaemaga selle päratu nurga üle nurisenud. Vanaema oli aga olnud vait, või tähendanud, et kadunud Kinde Mihkli leske ühes ema ja lapsega keegi ei julgenud oma ulu alla võtta peale Hundi Jaagu. Ta naeratas jälle kibedalt. Nende saatus näis nii tihedalt seotud olevat Hundiga. Ema puges lapsega ja mehe emaga siia varju, kui mõis ta mehe hinge võttis ja tütar poeb siia varju, sest et mõis tahab võtta ka temalt elu ja au. Mari hakkas aru pidama, kuidas Antsuga kokku saada ilma teiste nägemata. Ta mõtles üht-teist, kuid ei osanud leida midagi. Mäele minna ta ei tahtnud. Kas oleks hea,

et kõik teada saaksid, et ta on siin. Võib-olla ei võta Ants teda ka vastu. Võib-olla on ta Viiuga maha loetud. Ja imelik piste näpistas südant. Siis ei ole Ants talle ikka päris võõras ja päris vastumeelt. Mari otsustas jätta asja saatuse hooleks. Ta ketras edasi. Esimesed päikesekiired otsisid teed läbi lehestiku ja kuldasid puude latvu. Maa oli jahe ja auras külma niiskust. Mari lõdises ja tundis, et ta jääb uniseks. Ta ketras aga edasi seni, kui silmad hakkasid vajuma kinni. Siis sulges ta ukse, pani voki nurka ja ronis uuesti asemele. Seekord jäi ta magama kui surnu.

Ta ärkas, kui teda õlast raputati. Algul ei saanud ta midagi aru. Ta tahtis magada. Siis tuli talle järsku kõik meelde. Talle meenus, et tagaajajad on ta leidnud ja sügava ohkega avas ta silmad ja istus üles. Aseme juures seisis Ann ja naeratas.

— „Ah sina oled, Ann?"

— „Keda sina siis arvasid? Antsu või?

— „Oh ei," kogeles Mari ja hakkas nutma. Ann istus ta kõrvale, võttis ta käe pihku ja lausus lohutavalt:

— „Tulid päris õigel ajal. Elts tahab Antsu vägisi Viiuga paari panna. Tahtsin sulle juba sõna saata, et sa jääd liiga pikale külla."

— „Ei minust saa kellelegi naist," nuuksus Mari. „Mind aetakse taga."

Ann hakkas tasakesi naerma.

— „Kuulsin juba seda juttu. Sa olevat ju enda ära uputanud sellepärast, et mõisasaks sind tahtis oma juurde. Ants olevat lasknud sind ära joosta ja kui parun härbänis ära käinud ja sind sääl ei ole olnud, siis lasknud jalamaid

Antsu tagasi tuua ja löönud talle piitsaga näkku. Ants olevat enda sirgu ajanud ja nii vihaselt paruni otsa vaadanud, et see kannapäält ümber keeranud ja ära läinud."

— „Noh, ta läks ju tagaajajaid välja saatma."

Mari mõtles vähe.

— „Kes sulle siis rääkis, et ma uppunud olen?"

— „Kes siis muud kui Nõia Kadri. Ta tuli selle sõnumiga, silmad endal kiirgasid pääs kui vanal kassil, kes hiirejahil."

— „Ja kus on Ants?"

— „Ants läks sinu laipa lombist otsima."

Ann vaikis vähe, pöördus siis järsult Mari poole ja vaatas talle otseti silmi.

— „Kas tead ka, et parun on otsa saanud?"

Mari põlved jäid nõrgaks. Mingi tuhm lootus liigutas südames. Ta oli ehk pääsenud.

— „Kuidas . . . mis . . . ma ei saa aru," kogeles ta imeliku uskumatusega. Oli ühtlasi hirm, et Taavet ehk end kuidagi asjasse oli seganud.

— „Keegi ei tea, mis tõppe ta suri. Äkiline haigus pidi see olema, sest vanamees oli veel tugev ja terve. Ta leiti oma toast põrandalt, nägu sinine ja silmad jõllis. Ei olevat miskit vägivalla jälgi leitud ihu küljes." Ann viivitas vähe. „Mari, sa tead ju, et meie peremeestest räägitakse tühja juttu . . . noh nüüd on jutt jälle väljas, et Ants olevat paruni läbi löönud. Kubjas ähvardanud Antsu haakrehti saata ja rauus linna. Paruniproua aga vaigistanud ja ütelnud, et see on tühi jutt puha. Va mõistlik

naisterahvas. Küll temakenegi hingab nüüd kergemalt. Mis elu temalgi paruni kõrval oli."

— „Tal siin ainult väikesed lapsed. Kes siis mõisat hakkab pidama?"

— „Eks opmannid, kiltrid ja kupjad," naeris Ann kibedalt. „Kui mõisas jäme ots nende käes, siis on asi tihti veel hullemgi. Võib aga olla, et noorhärra tuleb Saksamaalt koju."

— „Mis ma nüüd tegema peaksin, Ann?"

— „Puhka tänane päev õige otsani oma suurest hirmust ja murest. Ma saadan Antsule sõna, et ta tuleks koju, eks siis pea nõu ja vaata. Ei usu, et nad sind hakkavad puutuma, kui proua Antsugi käskis rahule jätta. Tema ju suurem süüdlane. Ma toon sulle süüa ka. Nõia-Kadri on praegu mäel, sul ei maksa sellepärast sinna tulla. Ta viiks siis kohe palavalt sõna külla, et sa oled siin."

Mari tõi jälle voki välja ja hakkas ketrama.

Ants tuli alles teisel õhtul roidunult ja väsinult koju. Ta oli mehi appi palganud. Oli ostnud toobi viina ja lubanud sellele, kes tõmbab laiba august välja rubla raha. Auk oli aga põhjatu. Ta tuli koju veel süngemana kui harilikult. Elts hoidis temast eemale ja Nõia Kadri ta ajas koju. Ta ei sallinud võõraid nägusid. Võib-olla valutas tal veel südames, et Mari teda oli leidnud Viiuga juttu ajamas. Kui ta peale sööki hobuse oli talitanud ja lao peale hakkas ronima, hiilis Ann talle järele ja sosistas tasa:

— „Mine alla sauna, Mari on sääl."

Ants hakkas redilipulkadest kinni, nii ootamatu oli teade. Ta nõjatus redelile veel tükike aega, enne kui peas hakkas selguma.

— „Mis . . . mis sa räägid?" kogeles ta. „kas elusalt?"

— „No jah!", vastas Ann ja läks tarre.

Ants hõõrus otsa. Ta tuli redelilt maha, kuid istus aidaesisele astmelauale ja konutas siin tüki aega. Viimaks ohkas raskelt, tõusis üle ja liikus sauna suunas.

Mari ootas teda kärsitult juba hommikust saadik. Lõuna aegu tõi Ann toitu ja ütles, et Antsu ei ole veel kodus. Mari hakkas siis muretsema ja katkestas iga krõbina peale ketramise. Ilm oli juba päris pime, Mari aga ketras katsumisi edasi. Siis kuulis ta raskeid samme. Ta jättis voki seisma ja astu saunast metsa alla. Ants lähenes aeglaselt saunale.

— „Kuhu sa nii kauaks jäid?" küsis Mari väriseval häälel. „Olin sinu pärast mures."

Ants muigas. „Otsisin sind august,, ei võinud arvatagi, et sa seantse viguriga hakkama saad ja enda elusalt surnuks lased kuulutada."

— „Ega mina seda teinudki. Taavet tahtis minu riideid auku visata, et vanad ei märkaks, et mõisast kodus käisin riideid vahetamas, ja eks ole meeste asi, või nemad millalgi niisugust asja korralikult teevad. Riided jäid lombi äärde ripakile ja sellest läks jutt välja."

— „Mis sa saunas teed? Tule mäele."

— „Ei tea, ehk on parem, kui mõni aeg end kõrvale hoian. Siia tuleb harva võõras inimene. Ann toob mulle süüa ja ketrust ka."

— „Jää siis pääle," lausus Ants. Tal kipitas südames küsida, kuidas jääb lumeteega loetusele minekuga. Ta mõtles vähe. Ei sobinud aga kuidagi seda nüüd küsida.

— „Hääd ööd siis, tulen sind homme jälle vaatama, siis arutame, mis teha." Ja Ants liikus aeglaselt talu poole. Maril kipitas ka küsida, kuidas oli tüli paruniga ja kas ta süüdi ei ole paruni surmas. Kuid ka temale paistis, et seda nüüd ei sobi küsida. Mõni teine kord, mõtles ta ja vaatas tumedale kogule järele, mis kadus aeglaselt puudevahelisse tühemisse.

Mari mõtles jälle Taavetile. Taavet ei oleks julgenud teda kohe mäele kutsuda. Ants aga jättis ta siia tema enda pärast, kui nii Marile on parem. Ta ohkas väsinult ja seadis magama. Oli võimatu neid asju nüüd kohe otsustada.

Imelik. Mari ootas teisel päeval ärevalt Antsu, algul hommikuks, siis söömaajaks, siis õhtuks. Ants ei tulnud. Mari ei teadnud, pidi ta rõõmustuma või kurvastuma. Oleks nagu kergem, kui asi oleks ühel poolel. Oli ebamugav, et Antsule nende suhted ei olnud nii tähtsad, et ta oleks rutanud nende selgitamisega. Oli ta Viiule andnud lubaduse? Siis oleks ju Mari vaba. Aga imelik — see vabadus ei olnudki nüüd enam tähtis. Marile hakkas tunduma, et ta kergemeelselt oli ära visanud oma õnne. Ja Mari närvitses kogu õhtu. Ainult ketrus rahustas teda niivõrd, et ta mäele ei läinud Antsu otsima. Veel õhtul pimedas ketras ta ja ootas.

Ants tuli alles laupäeva õhtul. Ta tuli varakult. Ta arvas, et Maril nüüd küllalt aega oli toibuda ja rahuneda. Ta ise tahtis ka selgusele jõuda tuleviku suhtes. Ega pulmi tarvis oleks teha enne lumeteed, aga selge peaks olema, mis neist saab.

Ta tuli, istus sauna pimedasse nurka ja ootas, mil Mari hakkab kõnelema. Mari seisis ukse all, seljaga Antsu poole ja naeratas. Oli nii kodune see vaikimine. Oli ka hoopis kodune, et tema, Mari, pidi rääkima ja algatama. Ta viivitas veel vähe, siis keeras ümber, astus Antsu juurde, istus pingiservale ja ütles:

— „On sul Viiuga kokku kõneldud?"

Ants tõusis püsti, viskas siis käega ja istus uuesti.

— „Miks sa nii küsid? Sa tead ju, et ma sinult ei ole veel kindlat vastust saanud."

Ants peatus vähe. Ta tahtis ütelda, et lubadus oli, aga võib-olla oli see niisama ilma mõtlemata üteldud. Seepärast neelatas ta ainult korraks ja jäi vait.

Mari võttis ta käe pihku.

— „Ants, ära pahanda. Ei saa õieti aru, mis sünnib minuga. Vahel paistab mulle, et ma ei saagi minna muule mehele kui sulle, — vahel jälle . . ." Ta jäi kohmetult vait. Pidi ta ütlema, et ta vahel igatses Taaveti järele.

Ants vajus imelikult kokku. Maril hakkas valus. Ta otsustas nüüd kindlasti lõpu teha igale kahtlemisele. Ta nihkus Antsu lähedale, toetus tema õla vastu.

„Ants," ütles ta. — „Ma kardan aga, et perenaine on vastu."

Ants ajas end sirgeks.

„Ema ei ole vastu," ütles ta kindlalt. „Kas sa tahaksid mulle tulla?" küsis siis karmilt.

Mari naeratas.

„Hää küll," ütles ta. Imeliku ohkega pöördus nüüd Ants tema poole, võttis kohmakalt ta piha ümbert kinni ja jäi nagu mõttesse.

— „Kas on tarvis oodata lumeteed?" —küsis Ants järsku.

— „Ükskõik," vastas Mari. Talle tundus oma enda hääl kaugena ja võõrana. Nii istusid nad vaikides, igaüks oma mõtteid korrutades.

Oli hilja, kui Ants tõusis.

— „Räägin emaga ja läheme tuleval pühapäeval loetusele. Sa võiksid ära mäele tulla."

— „Küll ma esmaspäeval tulen," vastas Mari vaikselt.

Ann oli pühapäeva hommikul jutukas ja elav. Ta kõneles palju minevikust ja tegi halvakspanevaid märkusi Taaveti kohta. Mari aimas, Ants oli nende otsusest mäel kõnelnud.

— „Küll vana Ell tegi mõruda näo, kui kuulis, et sa siin oled ja tuleval pühapäeval lähete kirikusse loetusele. Aga ega ta julge Antsule vastu rääkida, osatas ainult, et kas sinul viimati ei ole loetud juba hingepalvet kirikus ja kas õpetaja teid üldse panebki paari. Ants ütles selle pääle, et küll ta asjad kirikus joonde ajab. Valmistagu aga ema veimevakk ja hoolitsegu kingituste eest, et kindaid, sukki ja vöid puudus ei tuleks."

— „Oh!" ohaks Mari. „Ei tea, miks mind ükski vanem oma pojale ei taha!"

— „Mis sa nüüd!" imestas Ann. „Vana Jüri ajab ammu Taavetile rikast naist taga. Temale on igaüks hää küll, kellel aga raha oleks. Ja Ell? Sa tead, et ta alati sõbrustas Nõia Kadriga. Nüüd on ta endale Viiu pähe võtnud. Need kahekesi oskavad Ellu meelt mööda olla oma nõidumise ja sortsimisega. Ära muretse ühtegi. Ell lepib sinuga varsti."

Ka Ants käis korra sauna juures. Ta istus vähe ja kõneles veel vähem. Tal oli nagu midagi südamel. Mari ootas. Ta ei teadnud, kust küljest juttu alata, et Ants oleks kõnelema hakanud omast asjast. Ja Ants läkski viimati ära, ilma et oleks asja ära rääkinud.

Mäel jätkus kõik vana tuttavat rada: talitused ja viirastused, töö ja pulmade ettevalmistus.

Jutt, et Mari koju tulnud ja Antsuga abiellub, lagunes kiiresti ümbruses. Nähtavasti hoolitses Nõia Kadri selle eest eriliselt. Võib-olla oli tal sellega mingi tagamõte. Võib-olla lootis ta, et mõis segab vahele või Kruusamäe Taavet ajab pulmad luhta. Kruusamäe Taavet oligi väga vihane. Ta paukus vana Jüri ees, vehkis kätega ja ähvardas pulmade aegu pruudi vägisi kirikust ära viia. Jüril oli ka ebamugav. Ta oli küll väliselt seisnud vastu, aga südames oli ta juba hakanud leppima. Nii konutas ta nüüd laua otsas, kuulas Taaveti seletusi ja sülitas aeg-ajalt muldsele põrandale.

Viimaks tõusis ta püsti, pani piibu taskusse ja ütles:

— „Mida sa tan vehit, kui nääri nukk. Kui sul tütrikuga kindma nõu om, mis sa sis Antsu pulmapäiva oodat?"

Taavet jäi järsku vait.

— „Noh, ma mõtli, et sa Marit ei taha."

— „Mis minul tahta, ega mina naist ei võta!" sähvas vana, sülitas uuesti põrandale ja kohmis aeglaselt välja. Taavet aga riietus kiiresti et veel valge valuga jõuda Hundile.

Kui Taavet Soo sauna jõudis, oli Mari juba ammu kolinud mäele. Taavet kolistas ja koputas. Kui ta kedagi ei leidnud, otsustas ta Mari mäelt üles otsida. Ta oli algul nõutu. Kosja ei tulda nii. Oleks pidanud isamees kaasas olema. Ilma teiste nägemata Mariga mäel kokku saada oli pea võimatu. Ta sai kärsituks ja pahuraks ja lonkis hea õnne peale talu hoonete suunas. Seal kohtas ta lauda juures Anne. See turtsus kui vihane kass:

— „Kust ajast kõrtsitee läbi Hundi talu käib?"

— „Kõrtsi- ja kosjatii käiva tihti kõrvuti," sähvas Taavet ja läks elumaja suunas.

Ann teadis, et Mari oli koja juures talitamas. Ärevuses jättis ta loomade talitamise pooleli, jooksis koja juurde ja käsutas Marit veskile soa järele. Mari imestus, et nii hilja veel suga tarvis läheb, ja ümber riietuma peaks ka.

— „Ei ole tarvis," ütles Ann. „Võta minu vana hall sõba ümber, on siin puu pääl. Perenaine käskis juba päeval sua järele minna. Mul vana pää, läks meelest. Ei taha seda alatist Ellu virisemist. Mine, käi joostes. Sa noor laps, sul kerged jalad." Mari võttis vana heinakandmisest kulunud otstega sõba ümber ja jooksis küla poole. Ann aga otsis Antsu üles, ajas ta tarre ja käsutas:

— „Saada see kutsumata külaline enne minema, kui Mari tagasi jõuab."

— „Kus Mari siis on?"

— „Veskile läks sua järele."

Ants läks aeglaselt tarre. Taavet istus pingiotsal ja ajas juttu perenaisega, kes lamas sängis õlgedel ja oigas vahete-vahel tasa. Kui

Ants tuppa astus, küsis perenaine, kas ta Marit ei ole näinud. Taavetil olevat Mariga asja.

— „Mari ei ole kodus, läks külla," vastas Ants aeglaselt. Taavet kargas püsti.

— „Sa, saadan, saatset ta kotust ära! Sa pelläsit, et Mari pulma pooleli jätt, kui minuga kokku saase."

Ants tundis teravat valu ja jäi vait, kuna talle Taaveti väited tundusid õigetena. Viimaks kohmas ta.

— „Mina ei saatnud teda kuhugi."

— „Noh mina ooda tedä kas vai ommen ommukuni," vastas Taavet. Nüüd läks Antsu silmi ees pimedaks. Ta tõusis püsti ja ütles tagasihoitud ärevusega.

— „Välja minu majast ja minu elamisest! Ajan sulle koerad pääle."

Taavet tõusis üles.

— „Häbi ollagi sääratse inemise katuse all. Ime, et Mari heng vastu piap. Aga ära hõiska. Marit sina omale naeses ei saa, seni kui minul heng viil sisen om. Küll ma joba oma iist saista jõvva."

Ta läks välja, poolust kiiksudes kinni visates. Väljas seisis ta vähe aega nõutult. Kas maksab rääkida Annega, küsida, kuhu Mari läks. Siis viskas käega — ei maksa. Ega siit midagi teada saa ja ega nad Marile midagi edasi anna. Ta keeras kodu poole. Teel astus ta Tiigete Epule sisse. Ta rääkis, et soovib Mariga Hundilt kokku saada. Tulgu Mari järgmisel neljapäeval Soo sauna juurde. Ütelgu Epp ka Marile, et vanamees on pulmadega päri. Ta andis Epule vaevatasuks viis kopikat ja tahtis minna. Epp aga seadis talle istet ja imetses

aina, kas siis Mari tuleb temaga jutlema. Mari ju Hundi Antsuga maha kuulutatud. Taavetil ei olnud tuju kauem juttu jätkata. Ta jättis jumalaga ja lonkis koju.

Ants ei saanud aga sel ööl und. Ta keerles ja vähkres. Mõneks minutiks läksid silmad kinni, siis ärkas ta jälle põhjusetult. Tal ei olnud selgeid mõtteid, kuid aju töötas millegi segase, raske ja ometi nii tuttava ülesande kallal. Pulmadeni oli aega kaks nädalat. Pidi veel teist ja kolmat korda kirikus kuulutatama. See oli pikk, otsatu pikk aeg. Ja Ants keeras end uuesti teisele küljele. Kas Mari tuli Hundile mõisa hirmust, või oli midagi juhtunud Mari ja Taaveti vahel? Ants ohaks. Ta vedas nagu rasket koormat reega kruusasel teel. See ei tahtnud edasi nihkuda. Oli nii vähe maad pärale-jõudmiseni ja ometi nii palju võis vahepääl juhtuda. Ja tema ise. Ta võis Marit ihaldada ja püüda ainult poole jõuga. Ta tahtis ja kartis, et Mari räägib sellest, mis oli saanud Hundi talu saatuseks. Ta oigas ja keeras uuesti teise külje. Alle vastu hommikut ta jäi magama.

Kesknädalal tuli Tiigete Epp mäele. Ta lõksutas perenaisega, ajas juttu Annega ja leidis paraja silmapilgu, kus Mari üksi talitas.

— „Taavet käüs iispäeval siin, sinnu es ole kotun."

Mari jäi imestunult seisma.

— „Ärä tii nii rumalat näkku, mõni võise tulla. Pidi sulle ütlema, et Taavet tulep ommen õdangu Suu sanna manu, mine sinna. Vana Jüri olevat pulmadega kah peri."

Maril vajusid käed alla. Ta kogus end aga pea.

— „Mine ütle Taavetile, et tema kosjad on hilinenud. Ma olen Antsuga juba maha loetatud ja seda häbi ma ei hakka endale ja Antsule tegema, et pulmad tagasi teen. Soo sauna juurde ma homme õhtu ka ei tule."

— „Vai nii, vai nii," imestus Epp. „Noh mina ole tennü, mis mul kästi, vai muu minu asi om?"

— „Kao aga oma käomunadega," käratas Ann. Kumbki polnud pannud tähele, kunas Ann tuli koja juurde.

— „Arvasin kohe, et Taavet sind saatis. Polnud ju sul mingit asja meile. Meie Mari ei ole nii rumal, et ta iga lakekausi kutsumise pääle oma elu hakkab hävitama, võid seda Taavetile ütelda ka veel minu poolt."

Epp seadis väikese omakoetud räti ümber pihte:

— „Ära vihasta üttegi, Anneke, ega mina sis ei tiiä, mes asja om Taavetil Mariga. Lubasin edasi ütelda mõne sõna, tuu oll' kah kõik. Mis sis tolle üle nii väega pahandada mass. Ääd õdangut kah te rahvile."

Mari vaatas sõnalausumatult Epule järele. See kaduv küüruvajunud kogu oleks nagu viinud kaasa sellegi natukese päikesepaistet ja rõõmu, mida Mari oli lootnud leida elust. Kes teab, kas seal ootakski teda päikesepaiste ja rõõm. Mõisaorja elu on nii hall ja igapäevne. Ainult hirm, töö ja hool. Ja Hundil? Mis ootab teda siin? Vaikiv ja sünge mees, tagasitõrjuv ämm ja metsa vaikus, pikad, pikad päevad.

Neljapäeva õhtul tuli Taavet siiski Soo sauna juurde. Ta istus lävepakule ja ootas. Ilm oli kõle hilissügisene. Sadas pool loppa, pool

vihma. Tuul vilistas hooti raagus puudes ja aeg-ajalt kostis mäelt ukse paukumine või mõni heledam hüüd. Siis kuuldusid virgad sammud teerajal. Taavet tundis, kuidas meeled muutusid erksaks, süda tuksatus kiiremini ja rahulolemine levis üle kogu keha. Ta jäi istuma, teeseldes nagu ei kuulekski lähenejat.

— „Võe — jeh, kes siin konutab?" kuulis ta Anne kõledat häält. Pettunult tõusis ta püsti.

— „Saada Mari siia," ütles ta tumedalt, mul om temaga asja."

— „Maril ei ole aega sinuga siia jutlema tulla," lausus Ann kindlalt. „Mari läks Antsuga linna ehteid ostma."

— „Marit ei olegi kotun?" küsis Taavet pettunult.

— „Ei ole."

Vihane soon tursus Taaveti otsale.

— „Võltsit!"

— „Miks peaksin siis valetama," jätkas Ann võidurõõmsalt ja Taavet tundis kogu ta olemisest ja häälest, et tal oli läinud korda asja nii keerata, et nende kokkusaamisest ei tulnud midagi välja. Ta sülitas:

— „Ega ma seda asja nii ei jäta," ja keeras metsa ilma jumalaga jätmata. Ann vaatas talle järele. Ta tahtis mäele minna, tundis aga nõrkust ja toetus uksepakule. Ta nägi need paar päeva selgesti, kui raske oli Maril vastu panna kiusatusele, kuidas ta tahtis ja ei tahtnud kokku saada Taavetiga. Siis oli Annele mõte tulnud soovitada Marile just sel päeval Antsuga linna minna, ja Mari oli õhinaga kinni hakanud asjast. Aga oli sellega siis asi lahendatud? Ja ka Annele paistis, et pulmadeni oli pikk, otsatu

pikk aeg. Ta ohkas, seadis sõba korda ja ruttas mäele talitama.

Mari tundis rahuldust peale linnas käimist. Mitte ostud üksi ei mõjunud lepitavalt. Tal ei olnud seni olnud ei siidrätti, ei hõbesõrmust, ei sõlge, suurt sõlge, mis kattis kogu rinna ja maksis kakskümmend rubla. Peaasi oli ikkagi, et asi oli lõplikult otsustatud ühele poole. Oli nii hää, et ta suutis jääda oma otsuse juurde ja neljapäeval ei läinud Soo sauna juurde. Ta oli seepärast leplikum vana Ellugagi ja nõustus Nõia Kadri kutsumisega, et see aitaks valmistuda pulmadeks.

Oli haruldaselt ilus päev. Mari kõndis kiiret käiku metsateed. Oli kurblik raagus mets ja ometi nii kevadine hilissügisel. Varsti läks tee rohelisse nõelpuumetsa ja Marile tundus kogu aeg nagu ei olekski sügis ähvardava külma talvega, vaid puhub kevadine tuul, soojendab kevadine päike ja loodus valmistub uuele tärkavale elule. Ta naeratas. Vist oli tema endaga nii. Kadri saun paistis juba puude vahelt. Ta võpatus. Sauna ümber valendasid laiad määrdunud lumelaigud. Oli siis siin juba talv. Ta jäi seisma segase tundega. Lumi ei sobinud ei aastaaega ega tema meeleollu. Tal oli suur tahtmine pöörduda tagasi koju. Ta sai aga endast jagu ja läks edasi. Lähedale jõudes naeratas ta. See oli kahrusammal, aga nii imelist määrdunud valget värvi; see oligi talle paistnud määrdunud lumena. Samal hetkel hüppas ta teelt kõrvale. Midagi siples jalge juures ja lõi nagu vastu jalgu. Ta oli astunud ussi peale. Maril läks selg külmaks. Ussid ei olnud ju enam sel aastaajal maa peal. Nad magasid maa sees. Paha tun-

dega ja aralt astus ta sauna. Saunas ei olnud kedagi, ei Kadrit ega Viiut. Ta vaatas ringi. Tuba oli puhas. Laud oli imeliste nikerdustega ja põrandal seisid veidrad kolmjalad ja puunõud. Ta istus lahtise ukse lähedale laua juurde. Päike paistis otse ta põsele. Ta istus vaikselt ja ootas. Ta ei teadnud, kui kaua ta oli oodanud ja ei teadnud ka, kas ta magas või oli ärkvel, kuid ta nägi järsku selgelt, kuidas teisel pool lauda kerkis rätikus kukal, siis pea, siis keha — kuid nägu oli suur ussipea lahtiste lõugadega ja haralise keelega. Tal oli Nõia Kadri ilme, — ja ometi ei olnud see Nõia Kadri, vaid suur ilge rästik. Mari püüdis tõusta. Ussi külm, kulmudeta pilk mõjus aga nii rammestavalt, et ta oma kohale jäi, et ta üleni tarretus ja et tal millestki kaugest, kodusest hakkas hirm. Ta püüdis liigutada varvast, siis sõrmi. Suurest pingutusest talle tuli higi otsale. Viimaks tundis ta, et väike sõrm tasa järele andis ja liikus. Ta toibus tarretusest ja tõusis püsti. Teisel pool lauda istus Nõia Kadri ja vahtis teda tigedal pilgul. Maril oli nii suur tülgastustunne, et ta sõnalausumatult taganes uksele.

— „Sul oll' vist asja kah? Kas pernaine minnu appi kutse?"

— „Ei, ei!" kogeles Mari. „Läksin mööda ja astusin sisse. Jumalaga."

Ta kiirustas koju. Teel näis ta endale imelik ja lapsik. Ta otsustas aga iialgi enam Nõia Kadrit Hundile lasta. Ta tahtis Antsu ja Annega selle üle rääkida. Kogu tee ei vabanenud ta aga tundest, et ta koju kaasa viib õnnetuse.

Maril oli palju tööd. Oli ju pulmade nädal. Ell oli terviselt parem ja aitas ka vähe talitada,

kuid Elluga ei saanud ju millegi üle pidada nõu. Sellepärast otsis Mari Antsu.

Teda ei olnud tallis ega tares. Mari lükkas mööda minnes väikese käsikambri ukse lahti ja tarretus. Ants lamas maas, verine vaht suu ümber . . . Karjatades tormas Mari sisse.

— „Ants . . . Ants . . .“ kogeles ta ja hakkas Antsu raputama.

— „Mis sa hundat?“ kähises Ell tigedalt ukse lähedal.

— „Perenaine, Ants on haige, eluta . . .“

— „Vakka!“ käratas perenaine — „mis sa hundat ja röögit üle terve maja! Kasi lauta!“

Mari jäi pärani silmil vahtima. Ell viskas räti Antsu üle ja lausus.

— „Küll tä toibup varsti, kui vaim tagasi tulep.“

Mingi juhmus laotus Maril üle aju. Ta tuikus välja. Tema ees avanes kuristik, mille sügavust ja laiust ta ei suutnud mõõta. Valus vingerdas hing ja külm jälkus pigistas meeli. Kaugel, kaugel kuristiku taga oli Ants, kes lamas tarretunult ja kes siiski ümber hiilis kui libahunt . . . kui sala ebalik siug . . . kui lendva.

Mari haaras sõba ümber, ilma ümber riietumata, ilma millelegi mõtlemata põgenes ta kodust. Kuhu? Ta ei teadnud seda algul. Ta läheb teenima. Ja ta läks kirikukülla Maie tädile.

Tädi püüdis jõuda selgusele, mis Maril viga, miks ta pulmad ümbruses jõukama peremehega jätab katki. Mari ei lausunud midagi. Ta käis suuri hirmunud silmi, segane ja kahtlev. Talle paistis, et see ei tarvitsenudki midagi tõsist olla. See oli ehk Nõia Kadri ja perenaise kok-

kumäng. Tema loll oli aga kohe pistnud jooksu. Siiski torkas tal valusalt südames, kui ta mõtles Antsule.

Ants tuli pühapäeval. Maie tädi võttis teda ülilahkelt vastu, kostitas teda paremaga, mis tal oli. Peale sööki jättis ta nad kahekesi sauna.

— „Mis oli sinuga, Ants? Sinu ema ütles, et su vaim väljas käivat, kuna su keha on surnud."

Ants ajas end sirgu.

— „Seda ta räägib mullegi. Mari, aga ma ei usu seda. Ma ei ole elus veel kellelegi tahtnud paha — jah, pääle surnud paruni... Ja ma ei usu, et keegi võiks kurja teha ilma tahtmata."

— „Sa oled siis nii... tihti?" küsis Mari aralt.

— „Kas sa siis seda ei teadnud?"

Mari väristas pead. Ants jäi mõttesse. Kui vähe mõistame meie oma lähemaid. Ants oli Mari tujukust kogu aeg seletanud teadmisega. Ta peletas eemale uued surmuvad mõtted ja küsimused. Nüüd ei olnud aeg juurelda, miks Mari viimasel ajal oli nii tujukas. Oli midagi muud palju, palju tähtsamat.

— „Usud sa siis, et ma..." Ants neelatas, „...et ma käin lendvaks?"

Mari laskis pilgu maha. Ta ei teadnud. Ta ei tahtnud uskuda. Kogu lapsepõlv, kogu teadmine Antsust oli selle vastu. Aga ta kartis. Tal oli hirm. Tal oli õudne.

— „Mari!" hüüatas Ants valuliselt.

Mari tõusis püsti. Ta tahtis silitada Antsu juust, lohutada teda. Ta ei saanud aga temasse puutuda.

— „Oh Ants, anna mulle aega kogumiseks. Anna mulle aega," ütles ta meeleheitel. „Mul on hirm. Ma ei tea, mis sünnib minuga? Võibolla on sind Nõia Kadri sõnunud."

Ants lõi käega.

— „See on haigus, mille vastu ei olevat rohtu, ütles mulle linna tohter. Olevat palju niisuguseid haigusi," ütles Ants tasa. Tundus aga, et ta häälel puudus veene.

— „Oli vana Jaak ka nii . . . haige?" kogeles Mari.

— „Ma ei tea."

— „Sa ei tea," venitas Mari umbusklikult.

— „Ei tea," ütles Ants süngelt. „Sa peaksid teadma, et ma ei valeta."

Mari jäi häbelikult vait. Nad istusid tüki aega vaikides.

— „Mari, mis sa mulle ütled?"

Mari tõusis järsu liigutusega. See lühike vaikimine oli aidanud valmida otsusel.

— „Ära kurvastu, Ants, meist ei saa paari," ütles ta kindlalt ja selgelt. Siis jätkas ta veenvalt ja tuliselt:

— „Mul ei olnud ennemgi kerge sinuga abielluda . . ." Ta nägi Antsu kokku vajuvat. „Oh, ära võta seda halvasti. Sa oled mulle ikka olnud hää sõber, ma ei unusta sind iialgi kui armast seltsilist. Meie oleme ju lapsepõlve sõbrad. Ja kui mul iialgi saab olema muret ja raskusi, siis oled sina ja Hundı, kuhu ma poen varju . . ."

Ants naeratas mõrudalt.

— „Ants, saa minust aru! Veri ei tõmba sinu poole. Minu mõistus ütleb: Ants on kuldne poiss, Ants on ainuke, kellele sa peaksid mi-

nema. Seda ütleb mu mõistus ka praegu. Mu veri on aga tõrges juba ammu. Siis veel, kus ma su . . . haigusest midagi ei teadnud. Nüüd täna tunnen ma seda nii selgelt, nii selgelt nagu haliseksid sellest kirikukellad."

Ta vaikis viivu.

— „Ma tahaksin, et sa minu pärast ei kurvastaks, et sa ruttu võtaksid naise ja mind unustaksid."

Ants istus kokkuvajunult seal ilma mõteteta, ilma lootuseta. Ta oli seda aimanud. Tal oli tunne olnud, et see nii tuleb. Must vari laotus üle mõistuse. Ta võitles selle vastu. Mitte nüüd mõistust kaotada. Ta tahtis peasta mälestustki. Murtult ajas ta enda püsti ja liikus ukse suunas.

— „Ants!" hüüdis Mari kibedalt. „Sa ei jäta mind jumalagagi."

Kõver muie eksis Antsu näol. Ta keeras end ümber ja vaatas väsinult Marile.

— „Jumalaga siis."

— „Jumalaga, Ants," ütles Mari tasa läbi pisarate.

Kolme nädala pärast olid Antsu ja Viiu pulmad.

> Ei ole taivan äripäivä,
> ei Peravallan pühapäivä...
>
> Rahvasuu.

Kui Ants Marile ära tõi tema kompsud-kampsud järgmisel pühapäeval, sai Maie tädi väga pahaseks. Tal oli vaev end hoida seni, kuni Ants oleks jõudnud ära sõita. Ta käis tihti tares süngel näol ja iga sõnaga otse hammustas Mari. Kui nad viimaks üksi jäid, hakkas ta manama:

— „Kas om ümbre tsööri parembat kosilast kui Hundi Ants? Mis parunit vai liina saksa sa oodat? Vai tahat sa vastsest minna mõisat orjama? Kas sulle sest opetusest väha oll'? Egas sa tõistkõrd enamb nii kergüsi ei päse."

Mari kuulas ja vaikis.

— „Vai mõtlet sa Kruusamäe Taavetit?" Maie tädi hakkas kibedalt naerma.

— „Tu oles tu õige. Sa ei ole külan elänü, sa ei tiiä, mis põlv om küla peremehil. Hundi Ants om jo oobis esikõrran. Tema eläp mõisast kaugel ja teda nigu pellätäs kah mõisan. Aga küla? Orjus om nii rasse, et peremehe terve oma perega om peris nällän. Suvel aetas leiva sisse samblit ja juuri. Süvvas nõgesse ja rõikhaena liimi. Keedetas kanarbiku suppi. Rasva raasu ei ole majan. Tüü aga om nii ränk, et nõrgemba juuva ja lakuva, kangemba aga vajuva küürü ja kokku ja kaova noorelt. Kas

Kruusamäe Taavet om sis tu miis, kea viletsusele jõvvap vasta panda?" Maie tädi naeris uuesti kõledalt. „Tema juup joba nüüt, kos ohja viil vana Jüri käen oma."

Mari pigistas huuled kokku ja jätkas oma asjade korraldamist. Maie tädi paha tuju süvenes aga tüdruku jonniga. Ta kõndis kärsitult kitsas tares nagu midagi otsides, jäi järsku Mari ette seisma ja ütles ärritatult:

— „Sihatsele sõgedale, kui sina olet, ei taha päävarjugi anda. Pallema peas sa Antsu, et ta su võtas! Järgi tälle juuskma!"

Mari tundis, et Maie tädi teda majast võiks välja ajada, kui ta edasi vaikiks, sellepärast ütles ta vagusalt:

— „Egas siis minu poolt üksi olnud lahkuminek. Ka Hundi Ants ei tahtnud mind enam."

Maie tädi pööras end järsku ringi ja kaotas nagu jutulõnga.

— „Kae reod! Vai temale es ole me Mari ää küllält," urises ta. „Noh, ära muretse. Võit ellä niikavva minu man kui lövvat kotusse," lohutas ta Marit. Tal oli piinlik, et ta Mariga oli asjata praganud, sellepärast kadus ta kiiresti ukse taha.

Mari muigas mõrudalt. Muidugi ei olnud Kruusamäe Taavet jumal teab mis, aga Mari võtab ta vastu, kui ta tuleb. Veel enam, Mari on kindel, et ta tuleb ja Mari jääb nüüd teda ootama.

Kruusamäe Taavet tuli ka kosjadega juba järgmisel pühapäeval. Tal oli Tõlliste peremees kaasas. Mõlemad olid veidi nokastanud juba enne päralejõudmist, seepärast sündis kosimine pehme keelega ja hooplevalt ning albilt. Kosi-

lased rüüpasid ise ka tihedamini pudelist kui nad märkasid pakkuda pererahvale. Marile tikkusid pisarad silmi. Ta seisis väljas ukse kõrval toetudes piida najale, kuulas kosilaste lällutamist ega tahtnud tarre tullagi, kui Maie tädi talle järele tuli.

— „Ära edvista," kurjustas see, „Ta vüüviskaja tulep sul joba vasta võtta. Kehval ajal om võrgust kah vari."

Ja Mari läks. Ta oli aga kange ja jahe. Kui Taavet teda tikkus suudlema, ütles ta külmalt: „Maga enne pää selgeks ja söö küüslauku, et viina lehk kaoks."

Taavet hakkas laginal naerma ja haaras ta nii järsku enda vastu, et Mari end ei suutnud kaitstagi. Kosjad olid vastu võetud ja Taavet kiirustas pulmadega. Veimevaka tegemist ju ei olnud. Mari elas võõrsil, seepärast tulid pulmad pidada ühel pool, nii et ettevalmistuseks ei kulunud palju aega. Mari ei vaielnud ka vastu. Talle tundus see saatusena. Esimest korda aga tundis ta pakitsevat valu südames ja imelikku võigast kahjutunnet Antsust. Talle tuli meelde Anne ütelus:

— „Küll sul pärast silmad veel lahti lähevad." Pidi see siis sündima nii ruttu?

Pulmad peeti vaikselt, sest vana Liis suri just pulmade eelõhtul. Marile tundus ka see halva ennustusena. Koolja pulmamajas! Pulmi ei saanud aga kuidagi edasi lükata, sest kirikhärra ei nõustunud edasilükkamisega. Nii tuli siis pulmad ja peied pidada korraga.

Mari liikus külaliste seas mõruda meelega. Ta mattis mitte üksi vana Liisu oma pulmapäeval, vaid ka oma uduseid lootusi ja unistusi.

Taavet oli juba kirikuteel purjus. Pudel käes vaarus ta juua sundivalt külaliste vahel, kiskus tüdrukuid tantsima ja jorutas laule, mis kõlbasid nii peieks kui saajaks. Keegi ei näinud suurt hoolivat, mis pidu majas peeti — joodi aina. Kord joodi noorpaari terviseks, samas jälle Liisu mälestades.

Vana Jüri püüdis üksi lohutada Marit. Ta jõi vähe, popsutas oma piipu ja sigis tihti Mari juurde.

— „Mari, tahtse sinnu minijas, sest sul om võimu Taaveti üle. Sa piat võtma majan ohja oma kätte."

Mari vaatas talle võõralt otsa.

— „Mis sa nüüd räägid' Kes siis naise jalga pükse annab?"

— „Egas sul sis ole tarvis hoobelda, et püksi oma sinu jalan. Las usup, et kannap neid esi. Maja lääp enne ukka, kui sa ohja tema kätte laset minna. Temast mehest naide pidajat ei ole," ja vana Jüri sülitas nagu kinnituseks. „Sul om nakkamist. Tii aga targu. Küll mina kah avita, nii pall'u kui jõvva."

Mari ohkas. Siis oma isagi ei pidanud tast palju. Ja uuesti tundis ta närivat valu südames. Ta surus aga hambad kokku. Ei olnud enam aeg taga nutta möödalastut. Nüüd tuli sööma hakata seda rooga, mida nii visalt oli valmistatud. Ja Mari ohkas uuesti.

Pulmalised olid lahkunud. Oli laupäevane päev. Öösi oli sadanud rohkesti lund. Kogu maastik oli valge ja härmas. Külmad ilmad püsisid juba teist nädalat. Mari korraldas majas ja tutvus tagavaradega. Pulmadeks oli palju ära tarvitatud, kuigi külalised olid toonud oht-

rasti kosti. Tuli leivale lisada aganaid, tuli olla kokkuhoidlik rasvaga, tuli hapendada piima taariga, et perele jätkuks kodus kui ka tööle kaasa anda.

Taavet asutas hobuse juures. Ta oli ree ette noore täku rakendanud, kes alles hakkas sõitma, kellel veel ei olnud raudugi all, ja uue kirju vaiba oli ta laotanud reele.

— „Kuhu sa mõtled sõita, Taavet?" küsis Mari võõristledes.

— „Pane rõivihe. Teeme noorikusõitu."

Mari läks tarre, et küsida Jürilt nõu.

— „Sõida aga sõida!" naeris Jüri. „Meil om kombes, et noorik pääle pulmi õkva taltsas sõidetas."

Mari rõivastus vastumeelselt. Ei olnud rõõmu pulmadest, ei ole rõõmu noorikupõlvest. Tarvitseb siis näidata oma tuska? Ega teda vägisi keegi ei sundinud Kruusamäele?

Vaikselt ronis ta reele, ja sõit algas.

Taavet oli veel pulmatujus. Ta oli paraja nõu viinaga peitnud ree põhja põhu sisse ja algas sõitu uljalt ja huigates. Marit aga pahandas viinanõu õlgedes. Ta tundis seda kogu aeg jalaga. Temas kasvas tõrges tuju ja ta katsus korra isegi lükata nõu reelt maha. Taavet märkas seda ja sai vihaseks.

— „Ära narri miist! Kui sinu miis viina püti üten võtap, siis piat üten kah juuma, kuulet sa, naine."

Mari naeratas väsinult.

— „Puudutasin kogemata lähkrit, ei teadnudki, mis seal sees on. Kuhu meie siis sõidame, Taavet?"

Tema katse meest lepitada ja ta mõtteid mujale juhtida täitus ainult osaliselt. Taaveti poolpurjus enesetunnet oli riivatud. Õigem, talle paistis, et tema naine oli esimesel abielupäeval tahtnud teda piirata, teda millekski sundida, tema üle maksma panna oma võimu — ja seda pealegi veel noorikusõidul. Naise lepitavale jutule ta ei leidnud vastust. Ta ägestus ikka enam ja hakkas hobust ajama ja viimaks kihutama. Ta keeras ree hoopis teelt kõrvale, kihutas üle kraavide, konarliku põllu, üle raismiku, üle puukändude. Tuhkpeen lumi tuiskas pilvena nende ümber, regi hüppas ja viskles, kiiksus ja nagises. Taavet aga huikas ja kihutas hobust ikka tulisemale jooksule. Hobune oli üleni valge, ta hüples, komistas, põrkas mõnest kühmust kõrvale ja kihutas jälle. Taavet aga ajas end poolpüsti, kiskus ohjad pingule ja huikas ikka valjemalt ja vihasemalt. Regi hüppas ja tiirles nii, et Mari kõvasti pidi kinni hoidma reevarvastest, et peal püsida. Ta pigistas huuled kokku ja vaikis. Taavetit näis see aina vihastavat. Naine oleks pidanud kartma, kiljatama, paluma. Naine oleks pidanud mehele alistuma. Noorikut oli tarvis õpetada juba esimesest päevast. Nüüd ta juba arvustab, kas mees tohib viinapütti kaasa võtta või mitte, ja taas ta on uudishimulik, kuhu ta noorikusõidul viiakse. Ja Taavet süvenes ikka enam vihahoogu, mis viimaks kihutas võidu algava tuisu ja tormiga. Nad olid jõudnud Suurele soole. Tuisuiilid keerutasid lahtist jäist lund üle lageda, ainult harvade jändrikkude puudega kaetud soo. Maa ja taevas sulas üheks halliks täpiliseks vöödiks. Ja lakkamatult vilistas tuul.

Võimatu oli tunda sihti või suunda, võimatu eraldada ree jälgi või teed. Taavet ei näinud sest ka hoolivat. Ta kihutas edasi ulja hoo ja innuga, nagu sõidaks ta alles nüüd tõelist pulma võidusõitu. Marile peksis peent teravat lund vastu nägu nagu jäist liiva, juuksed ja kael olid lumetolmus, mööda selga ja rinda nirisesid külmad veenired sulanud lumest, mis kogunes rõivaste voltidesse. Mari aga ei liikunud. Ta ei kohendanud rättigi näo ette. Oli imelik ükskõiksus omast elust, oli mingi sünge kooskõla Mari meeleolul selle sõiduga, oli mingi ebamäärane rahuldus sest kihutamisest jääs ja lumes. Oli nii ohtlik ja nii hoolimatu. Oli nagu tunneks ka Taavet tulevasest elust vähe rõõmu, nagu ei olekski see elu elamiseks, vaid äraviskamiseks, lummematmiseks.

Järsu, terava nõksatusega jäi hobune seisma, regi tegi hüppe ettepoole ja vajus tagasi viltu. Mari aga tundis end sügavas lumes. Ta püüdis end püsti ajada ja tõstis pead. Taavet oli ka reelt maha roninud ja asutas hobuse juures. Hobune oli vajunud sügavasse hange, puristas ja rabeles, ilma et ta oleks jõudnud välja hüpata lumest. Mari ajas enese püsti, kohendas end natuke, võttis reelt õletuusti ja hakkas hobust kuivaks hõõruma.

— „Roni vaiba sisse!" käratas Taavet.

Mari ronis vaikselt reele tagasi ja lõi jalaga jällegi vastu lähkrit. Peas vilksatas mõte nüüd lähker lumme heita. Oli nii usutav, et see reelt võis kaduda sellel metsikul kihutamisel. Siis aga tuli Marile teine mõte. Ta tõmbas lähkri aeglaselt õlgede alt ja võttis sülle. Mõne tõu-

kega aitas Taavet hobuse lumest välja ja ronis ka reele.

— „Mul on külm," ütles Mari ja avas lähkri.

Taavet muigas ja sirutas käe lähkri järele. Mari tegi nagu rüüpaks ta ka, kuid ulatas ikka jälle lähkri Taavetile. Hobune liikus nüüd omapead, rahulist kõnnakut ja näis teed otsivat. Varsti oli tal ka kindel tee jalge all, sest ta rühkis virgalt ja teadlikult edasi, tehes käänakuid ja kõverdusi, mis nii omased talveteele soos.

— „Kae, Lauk om Luuliku sanna tiile johtunu," naeris Taavet. „Sääl me kävvemegi temaga paari nädali iist nõu küsüman. Küll tema joba tiid mäletab."

— „Kes see Luuliku rahvas on?" küsis Mari.

— „Luuliku Mari om minu vana tädi ema puult. Temale külla tahtsegi sinnu viia noorikusõidul. Siin põrgu suun kaoti aga tii käest ära" Ja Taavet rüüpas jälle. Viha, viin, kihutamine olid vist kõik kokku Taaveti ära väsitanud. Ta vajus küljeli reele ja jäi magama. Mari võttis ohjad oma pihku, tühjendas lähkri tee äärde lumme ja kattis Taaveti hoolikalt kinni. Lühike talvine päev hakkas kustuma, kui hobune jõudis metsa vahele ja keeras kitsale kõrvalteele, mis näis minevat mingi elamu suunas. Mari kohendas veel kord Taavetit ja ajas hobuse kiiremale käigule.

Luuliku saun asus metsa serval heinamaa veerel. Hütt ja kõrvalhooned olid seljaga põhja poole kaares vastu metsa. Mari peatas hobuse sauna ukse ees ja hakkas Taavetit raputama. Taavet urises midagi vastu, keeras teise külje

ja magas edasi. Siis võttis Mari tal vaiba pealt ja kattis hobuse kinni. Maja uks käis ja pikk, kõhn mehe välimusega vanaeit seisis lävel.

— „Tere kah, Kruusamäe nuur pernaine?" ütles ta aeglasemalt mingi pehme sulava häälega. Mari imestus, ta ei oodanud niisuguse välimusega naiselt nii meeldivat häält.

— „Kohe sis peremiis jäie?"

Ta astus reele lähemale, nägi Taavetit, ta nägu läks tõsiseks ja murelikuks ja ta keeras uuesti Mari poole, pead kõigutades:

— „Naene, naene! Kas ei oles targemb ollu viina pütt lumme visata, kui oma miis purju juuta? Sa olet liiast kange, et mõistas miist targu juhatada." Ta vaatles natuke aega Marit. „Mul om mure sinu ja su mehe iintulevast elust."

Mari tundis imelikku kohmetust, tundis, kuis veri tõusis pähe, ja ta ütles trotslikult:

— „Ei mina ole teda õpetanud viina jooma, ega kannataks ta ka, kui ma keelaksin."

— „Tühi jutt puha," vastas vanaeit rahulikult. Ta astus Taaveti juurde ja tõstis ta reelt püsti lumme. Mari pidi imestuma tema jõu üle. Taavet taarus ja hõõrus silmi, nägi tädi ja hakkas naerma.

— „Näe, olemegi peral. Jäi veidi suikma, oll krõbe külm. Mari, kas sa tunnet Luuliku Mari. Mulle om tuuperäst minu naine kah viil miilt müüdä, et täl Mari nimes om."

— „Jah, Taavet, oleme joba tutva," ütles vanaeit, ja kõik sammusid tarre.

Mari ei saanud lahti tundest, nagu ei oleks see vanaeit temaga rahul, et ta tema suhtumist oma mehesse ei pea õigeks. Ja imelik oli tema

mõju Taavetile, kui hell ja alistuv oli ta sellele tädile. Mari mõtted tulid jälle tagasi oma suhteile Taavetiga. Tasa ja vargsi liigutas end mõte, et ta oma mehe vastu ei ole nagu naine peaks olema. Ta võttis pealisrõivad ära ja istus ahju juurde soojendama. Mõtted aga liikusid ikka samas suunas. Tuba oli tühi. Ta ei olnud tähelegi pannud, kunas Taavet vanaeidega oli lahkunud toast. Teda oleks nagu meelega jäetud oma mõtteid mõlgutama. Mari ei suutnud aga nende etteheidetega nõustuda. Ta leidis nii palju vastuväiteid. Temasse oli kogunenud juba nii palju kibedust ja pettumust oma lühikesest pruudipõlvest ja abielust. Tema tulevik näis selle mehe kõrval olevat nii troostitu ja kurb, et ta oma hingest natukegi head tahet ei leidnud seda elu korraldama ja parandama hakata. Ta tõusis üles ja lähenes pajaaugule. See oli tõepoolest hukatuse algus, et ta oma meest ise oli hakanud purju jootma, selle asemel et teda viinast eemale hoida. Kuidas ei mõtelnud ta sellele ennem? Loojeneva päikese kiired kuldasid puude latvu ja värvisid kuldselt roosaks lumise ja jäise heinamaa, mis sädeles päikese käes ja sinetas varjus. Marile aga tundus see sära nii külmana ja elutuna. Oli nii tühi ja külm, lootusetu ja troostitu. Ja jälle mõtles ta oma elule. Ta läks tagasi ahju juurde ja istus pingile.

Viimaks tulid Taavet ja Luuliku Mari rõõmsalt vesteldes supivaagna ja leivaga tuppa. Mari ärkas nagu unest, ta tõusis kohmetult püsti, kuid ta oli nii imelikult õnnelik ja nii rõõmus. Ta oleks tahtnud millegi üle naerda ja tal oli piinlik, et ta teistele võis paista lapsik. Luuliku Mari oskas nii pehmelt tasandada ebasobi-

vust, oskas teha kõik, mida soovisid võimalikuks, kättesaadavaks, usutavaks. Või mõjus Taavet nii eriliselt siin, Luuliku Mari juures. Ta oli nii teistmoodi, nii tasakaalus ja leplik. Ja Mari soovid ei olnudki ju kuigi suured. Orjata tahtis ta, nälga ta ei kartnud, oleks aga Taavet karske ja hoolas. On see siis nii võimatu? Luuliku Mari noogutas aga pääga.

— „Sul om hää ja armas naine, Taavet. Kae, et sa tema iist uult kannat. Nüüt tuleva' poismehe tembu maha matta."

— „Õige jah," kinnitas Taavet. „Ma esi mõtli kah, et pulma ja noorikusõidu tii viil viinaga, sis kadugu tä reo majast. Vanal Jüril ei ole kah suurembat lusti temä järgi."

— „Noh, minu manu oles sa kah ilma va kibedata võinu tulla," naeris Luuliku eit.

Taavet hakkas vabandama. Mari oli olnud nii trotslik juba kosja ajal viina pärast. Siis oli ta pulmas nii pilves ja tusasena ümber liikunud, nagu oleks talle Liisu matused tähtsamad olnud kui oma pulmad.

— „Es saa tuuperäst kah viinast ennemb lahti ütelda, kui mu naine. . . . noh kui ma näi, et mu naine minuga kah sis lepip, kui ma purjun ole ja viina võta."

Ta naeris seal juures nii poisekeslikult. „Näet sa, Mari, ma tahtse, et sa minnu kah viinaga vihas es võtas."

Mari läks üle kogu näo õhetama. Kui armas ja kena oli siiski tema mees.

— „Noh, latse, nakkame enne süüma," tuletas meelde Luuliku Mari. Kruusamäe Mari aga mõtles, et tal ka edaspidi, kui asjad kipuvad minema sassi, tuleks tulla Luulikule.

Koju sõitsid nad pühapäeva õhtupoolikul leplikult ja vaikselt. Luuliku Mari oli osanud neile avada üksteise paremad küljed. Nad rääkisid teel vähe, kuid nad mõistsid nüüd nii kergesti, mis kumbki tahtis ütelda. Tuisk oli mööda. Soo valendas ja sinetas. Jää ja lumi rudisesid reejalaste all ning kõik oli nii valge ja selge, ümbrus, õhk ja nende kahe tulevik. Maril kipitas mitu kord huulil paluda, et Taavet sõna annaks, et ta kunagi enam ei joo. Ta surus selle aga ikka jälle tagasi, neelatas huulile kippuvad sõnad kurku.

See ehk riivaks jälle Taaveti enesetunnet. See ehk tõukaks teda jälle tegema rumalusi. Luuliku Mari ütles ju: „Ära kunagi näita, et sa opetada tahat, et sa teda juhatada püvvat, vai halvast ära oida mõtlet. Tii nigu pias su miis nii olema nigu kõrd ja kohus om olla, nigu ei võis ta tõisiti ollaki."

Mari ohkas. Vanul inimestel on hea rääkida. Kuid nii kerge ja lohutav on lausa ja otsekohe välja ütelda, mis sind pahandab ja süda saab peale selle nii kergeks. Kui raske on aga mõtet kanda südame all ja teda püüda maksma panna ümber nurga. Ja kas Mari oskabki niiviisi oma meest käidelda? Vist mitte. Noh vähemalt vaikida halvust asjust võib ta katsuda. Paistab ju, et neist rääkimine ei tee asja paremaks.

Taavet aga tõotas oma südames ulaelu lõpetada. Temal oli nüüd Mari ja nüüd pidi seadma ja korraldama hakkama ühist elu.

Kruusamäel algas kibe võitlus olemise eest. Mari ei olnud harjunud sellise kehvusega. Ta

ei julgenud peeruga laudilt leibagi tooma minna, kartes, et leivad süttivad, sest need olid nii aganased ja kerged. Rasva pani ta üksi pühapäeviti toitu, ja piim segatud taariga oli peatoiduks. Mõned hautatud kapsapead olid aidas tünni põhja külmunud, ta hoidis neid raskemaks ajaks. Ube tõi ta vahel taskuga Maie tädilt, kui kiriku juures käis, ja ketruse eest sai ta vahete-vahel kingituseks pihutäie odrateri või tükikese rasva. Mõisa-emand oli tema tööga rahul ja päris, kas ta ei soovi sitsirätti või pilupaela. Ta palus selle asemel juba odrateri või rasva.

Mida kaugemale talv nihkus, seda raskemaks läks olukord. Kõige pahem oli, et loomatoit hakkas lõppema. Kehva toidu pärast loomad otse tuigerdasid laudas ja piimaand jäi nii väikeseks, et enam ei maksnud sõõrutadagi. Hobused pidid aga süüa saama. Nendel olid küüdid ja korrad, viinavoorid ja veopäevad. Taavetki oli vähe kodus. Ta püüdis talvised päevad kõik teha tasa, et neid ette ei jääks suveks, kui kodused tööd kibedamad. Jüri koperdas kodus ja näis olevat päris rahul. Majas valitsev puudus ei paistnud talle ei uudisena ega eriti rõhuvana. Ainult et Mari mõisas teopäevi käis tegemas, sellega ta ei saanud leppida. Ta sundis poega võtma tüdrukut.

— „Küll kudagi iks läbi saas!"

Mari oli aga kindlasti vastu. Rääkimata rõivastest ei olnud majas midagi ette panna ega kaasa anda võõrastele. Kui viimane heina- ja õlekõrs otsas, tuli Mari tarre ja puhkes nutma.

— „Mari, mis sul viga?" küsis Jüri ehmu-

nult, ajas enda püsti ja pani naaskli käest, millega oli parandanud hobuseriistu.

— „Oh," nuuksus Mari. „Loomad surevad nälga. Alles veebruari algus ja heina- ega õlekõrt ei ole majas, jahust rääkimata. Seda vist ei ole Kruusamäe loomad üldse näinud."

Jüri hakkas naerma. „Noh, nii ull tu asi kah nüüt ei ole. Meil jo katuse kõik viil terve ja Kastre suun om jo viil kats kuhja ainu toomata.

Näet, obuse kõik aig tüül, ei läpe tõisi äraki tuvva suust." Mari jäi vait.

— „Meie külmame ju ära, kui katused loomadele söödame."

Jüri muigas jälle. „Söödame ennemb sanna ja aidakatuse, sis kambripäälse — ehk lähva tolle ajoga ilma kah pehmembas, nii et lauda ja tallikatuse manu võip minna." Mari tundis võigast valu. Mis elu see oli? Kohenda oma elamist, näe hulk vaeva ja talvel kisu kõik näljapärast maha. Isegi peavarju halvaks ilmaks ei kindlustanud mõisa oma orjadele. Tööd oli aga mõisale aasta ringi päevast päeva. Oma töö tee öösi ja pühapäeval. Omal tööl on nälg sundijaks, mõisas kubjas ja kilter. Virk ja erk pidid sa aga olema mõlemal pool.

Kuid rahulisemaks jäi ta siiski. Katused olid tihedalt tehtud ja lohutas ka mõte, et soos oli veel natuke heinu tagavaraks.

Paaril korral mõtles Mari Soo sauna minna oma kolude järele. Ta oli kiriku juures Antsuga olnud koos. Ants näis oma elu ja noore naisega olevat rahul. Ta oli käega löönud. Ei tema enam kedagi võta sauna. Asjad võivad seal seista, kuni Maril neid tarvis peaks mi-

nema. Õieti ei tahtnudki Mari asjade pärast minna. Tal oli arglik lootus leida hõberublad õunapuu juure alt. Siis aga jättis ta selle nõu. Mis kasu olekski rahast? Kogu külas ei oleks ka raha eest midagi saada ega osta. Mõnedel peredel olid katuse roovlatid juba ammu paljad kui nälginud hobuse ribiluud. Ja tööl käisid vaimud ja sulased näljastena, läikivate kadedate silmadega ning kerge aganaleiva kotiga. Piimalähkrit ei nähtud enam pea kellelgi. Aganane leib ja vesi, sellega tuli olla erk ja virk. Mari luges sõrmedel aega, mil loomi võiks välja lasta — küünlapäevast oli ju seitse nädalat tsikka, kaheksa karja, kümme kündi ja üksteistkümmend Jürri. Siis oleks kõik mured mööda.

Mure loomade pärast tegi ta kärsituks ja turtsakaks. Õhtul sai ta hilja voodisse. Oli tarvis veel vähesed odraterad, mis ta mõisast tõi, uhmris tangudeks suruda ja käsikivil jahvatada leivajahu. Mehed ei küsinud kunagi, kust saadi leivajahu ja tangud. Kui oli vilja majas, pidi naiste öömure olema, et hommikuks oleks värkse puder, sepik või leivakakk laual.

Rõivastega oli aga päris häda. Pooled ööd tuli Maril peeruvalgel istuda neid lappides ja parandades. Sukad-kindad ei tahtnud aga enam sugugi püsida koos. Lõngaheided olid juba nii kulunud, et millegi najale ei olnud ka enam nõeluda. Õnneks oli vanaema mõnda isa rõivastest alles hoidnud, need kulusid nüüd Taavetile, sulasele ja vana-Jürile marjaks ära. Ka vanaema riidekangad õmbles ta meestele, kuigi vanaema oli nad jätnud temale. Riidetagavara ei olnud majas pea sugugi. Perenaine oli juba mitu aastat surnud ja vana-Liis ei näinud vii-

mastel aastatel enam kangast kududa. Ketrust siiski oli, kuid Liisu kedratud lõngad olid nii jämedad ja topilised, et neist aina töö-riiet võis teha. Mari kudus sedagi niipalju, kui lõnga oli varuks. Ta kraasis ja ketras, kudus ja õmbles, kuid riidejärg oli lastud täieliselt käest ja seepärast näis olevat vähe tulu tööst. Ta nägi isegi, et Jüril oli õigus. Tüdrukut oli hädapärast tarvis majja. Siis oleks mõisa ketruskudumine ja vaimutöö tema õlgadelt vähenenud. Aga kust võtta riiet tüdrukule, mis talle ette anda? Ja Mari ajas ilma läbi. Ta oli harjunud tööd tegema ja ta oleks leppinud ka sellise tööga ja näljaga, kui mitte ei oleks pidanud pealt vaatama loomade nälga.

Heinad olid Kastre soost ära toodud, kuid need kadusid kui tilk vett kuumale kivile. Marile tundus, et nad kahanesid ebaloomulikult ruttu. Tal oli paaril ööl tahtmine minna valvama, kas mitte näljased naabrid ei käi kitkumas õues heinakuhja.

Märtsi lõpuks olid katused söödetud ja maja loomatoidust täiesti lage.

Mari tõusis tavaliselt vara. Mehed magasid alles. Oli pühapäeva hommik. Ta kõndis tares rahutult siia-sinna. Oleks tarvis olnud loomadele midagi ette viia. Aga mida? Siis pani ta end kiiresti riidesse, rakendas hobuse ette ja sörkis Hundile. Ants oli imelikult rõõmus ja elevil. Viiu oli läinud emale külla ja vanaperenaine oli raskesti haige, sonis ja tukkus hooti, nii et temaga ei saanudki juttu ajada.

— „Tulid sa oma koli järele?" küsis Ants ja käsutas Anne süüa lauale tooma.

— „Ei," ütles Mari. „Tulin sult loomatoitu laenama. Meil lõpevad muidu kõik loomad ära, ei ole kõrtki enam kustki võtta ega ette anda."

Ants naeratas.

— „See on mõistlik, et sa siia tulid."

Ta läks välja ja saatis Anne tarre. Ann oli murelik. Ta seadis söögi lauale ja vaatas mõtlikult Marit.

— „Oled kõhnaks ja valgeks jäänud. Noh, oled sa siis oma eluga rahul?"

Mari naeratas:

— „Oleksin taga päris rahul, kui nälga ei oleks!"

— „See on ehk siiski väiksem häda," osatas Ann. „Rabelete paar aastat, ehk saate viimaks järjele. Vana parunit ei ole ka enam. Kui vana opman ka kärvaks, võib-olla saaks siis ehk talumehedki hinge sisse."

— „Kuidas siis teil elatakse?" küsis Mari uudishimulikult.

— „Mis meil? Näed, perenaine haige. Viiu on rohkem ema juures kui siin. Ants näib ka nii rahul olevat."

— „Mis siis Viiu ema juures teeb?"

— „Või mina tean. Ei taha vist majatööd ja muret oma pääle võtta. Kaebab kord, et kõht haige, kord pää valutab ja jookseb jälle Nõia-Kadrile. Ants ei keela ka. Ütleb, ootame ära, küll harjub uue koduga. Aga või sihuke harjub? Ei ole maast madalast tööd teinud ega muret näinud. Või kuna siis metsahundist on karja-Krantsi saanud?"

— „Ann, ae, anna mulle juvva," oigas haige voodist. Mari astus sängi juurde. Ell vaatles teda viivu, naeratas siis ja ütles:

— „Tütreke, küll om ää, et tagasi tullit. Ei Viiust saa Hundi pernaist."

Ann tõi vee ja jootis haiget. Ell pigistas silmad kinni ja jäi jälle poolunetaolisse olekusse.

Ants astus tarre.

— „Pean minema hakkama," ütles Mari. „Kodus ei ütelnud kellelegi, kuhu lähen."

— „Toon sulle nädala lõpu poole veel heinu ja kaeru," ütles Ants, „kauaks siis sest koormast jätkub."

Maril tulid vägisi pisarad silmi. Ta pühkis vargsi käeseljaga silmad kuivaks, jättis kõikidega jumalaga ja astus Antsuga õue. Ants seadis veel hobuseriistad korda, aitas Mari heinakoorma otsa, ulatas talle ohjad kätte ja juhtis hobuse õuest välja.

— „Hääd teed, Mari!"

— „Ela hästi, Ants," ütles Mari väriseval häälel.

*

Kui Mari koju jõudis, ei olnud Taavetit kodus. Jüri oli ka turris ja pahane.

— „Kohe sa sis sõna hengämäda sõitset?" küsis ta hammustavalt.

— „Eks näed, käisin loomadele toitu laenamas."

— „Ei säärane asi ole naiste tüü," pahandas Jüri, „las joba Taavet muretseb tolle iist, et eläjile midägi anda oles."

Mari naeratas. Ta teadis ju, et Taavetil kustki midagi ei olnud muretseda. Oli ta siis jällegi midagi teinud vööriti. Nad peitsid ometi mõlemad Jüriga nagu kokkuleppel heinad varju

alla, et nad ei hakkaks Taavetile kohe silma, kui ta koju tuleb, ja Mari hakkas kiiresti talitama.

Ta oli rahutu ja kartis Taavetit. Võib-olla oleks siiski olnud parem, kui ta meeste asjadesse ei oleks seganud. Kas öelda Taavetile, et ta käis Hundil?

Taavet tuli hilja koju ja oli esimest korda purjus peale noorikusõitu. Mari neelas pisaraid, kuid päästis tal jalanõud ja korraldas voodi. Tal oli jälle sama tunne nagu Luuliku Maril olles, nagu oleks ta ise oma mehe lükanud kallakule teele.

Ka järgmistel päevadel kestis Taaveti tusane olek. Ta jäi põhjuseta küüdist koju, saatis üksi sulase välja. Ta ei võtnud mingit tööd ette, käis aina ümber ja leidis asja igal pool viriseda. Mari oli ärevil ja hirmul. Ta ei suutnudki nii palju sellele mõtelda, kuidas hääks teha oma Hundil käimist. Ta kartis palju enam, et Taavet on kodus, kui Ants tuleb uute heinte ja kaertega, nagu ta lubas. Et Ants tuleb, selles ta ei kahelnud. Ta otsis ettekäändeid, et Taavetit kodust ära saata, aga nagu kiuste oli Taaveti töötuju kadunud. Viimaks otsustas ta rääkida Jüriga. Ta jutustas Jürile kõik ära. Ta ei olnud mõtelnud midagi paha. Ta ainult ei suutnud näha, kuidas loomad lõpevad ja ei suutnud kuulda nende näljast ammumist ja inisemist. Iga häälitsemine laudast oli talle kui torge südamesse, seepärast oli ta läinud Hundile laenama. Ja Ants lubas nädala lõpul veel tuua heinu ja kaeru. Mis nüüd teha, kui ta tuleb ja Taavet on nii pahur. Vana Jüri istus tükk aega vaikselt ja popsutas piipu. Viimaks sülitas ta otsus-

tavalt oma ette põrandale, torkas piibu taskusse ja ütles:

— „Oled sa's nii kindma, et Ants lubamist kah piäp?"

Mari jäi imestunult talle otsa vahtima.

— „Ma ei saa aru . . ." kogeles ta. „Arvad sa, et Ants ei tule." Pilguks valdas teda imeline segadus, siis heitis ta hirmunud pilgu pajaaugu poole:

— „Oh ei, Jüri, Ants tuleb. Sellest ei ole pääsu!"

— „Noh, sis lää ma esi Hundile ainte järgi," ütles Jüri. „Ma ole ennembgi võlga otsman käünü, ei Taavet peri minu käümiste järgi."

— „Mine aga kohe," palus Mari, „mine otsekohe. Iga saanijalaste krigin teeb mind araks. Ma ei suuda seda enam kannatada."

— „No, noh! Täämba om viil nell'äpäiv. Egas sis tol Antsul tuld takan ei ole. Om jo viil nädäli keskpaik."

Mari hakkas nutma.

— „Jää nüüt rahule. Ma lää joba," urises Jüri ja kobistas toast välja. Mari pühkis kergendatud ohkega silmad kuivaks ja asus talitama. Nüüd alles tulid talle mõtted selle kohta, kuidas ta pidi seletama oma Hundil käimist. Ja Taavet ei olnud ka oma lubamist pidanud. Ta oli jälle võtnud viina. Mari peletas selle etteheite kaugemale. Taavet tegi seda meelekibeduses. Mari otsustas asjast Taavetile avameelselt rääkida, kui Jüri oli sõitnud ära. Söögilauas ei saanud aga rääkimisest asja. Sulane istus harukordselt kaua lauas. Mari tegi küll paaril korral juttu, et homme tarvis vara minna tööle.

et põhku oleks tarvis pugeda, aga mehed istusid edasi ja arutasid küla kuuldusi. Noorparun olevat välismaalt koju jõudnud ja tahtvat uut korda teha. Mõisal olevat maad vähe ja seepärast tulevat mõned talud võtta mõisa külge.

— „Mõisal maad vähä?" urises Taavet. „Tal om teomehi vähä; ta pias kotussit manu tegema, et mõisa tüü kõrval inemise nälga ei lõpes."

— „Mis sihuke untsak tiiäp kah maatüüst," pahandas sulane. „Kui mõisa maid manu tulep ja teopäivi suurendada tahetas, sis jooseva neeki peremehe tõiste valdu peremeeste manu sulases."

— „Noh, kas sis peas siuke säädus olema, et mõisnik võip talupiire ära kaotada ja kupatsi laiali pildu. Kupatsi om jo kohtu puult pantu."

— „Kes sis nu kohtuniku muud om kui nu sama mõisniku," halas sulane, „vai maainemisel muud õigust vai kohut om pääle piitsa ja paruni, vitsa ja vonni."

Tekkis vaikus. Mari ei julgenud enam ka magamaminekust juttu teha. Tänaõhtusest seletamisest ei tahtnud midagi välja tulla. Ta ootas Jürit koju. See jäi ka hiljaks. Selle aja pääle oleks pidanud juba käidud olema Hundil. Või vihastus Ants, et ta Jüri lubatud heinte järele saatis?

— „Olet sis kuulnu, kelle talu kaotamisele tuleva," küsis Taavet näiliselt ükskõikselt.

— „Ei," venitas Mihkli, „kõneldi nii arvamisi ütte ja tõist. Egas kindlat es tiiä keäki. Noh egaüts om jo muren oma peräst."

Taavet ajas enda sirgu.

— „Tarvis magama minna," ütles ta väsinult ja läks välja. Ka sulane hakkas end magama seadma. Mari koristas lauda. Ta jättis Jürile leiva ja piima lauale, kohendas peergu ja istus voki taha ketrama. Taavet tuli tarre.

— „Kas sa viil magama ei lää?"

— „Ei, Taavet. Kas sa ei istuks siia lähemale, tahan sinuga kõnelda!"

— „Mis asja sul sis nii ilda kõnelda om?" urises Taavet, kuid istus pingiääre pääle ja hakkas kohendama peergu.

— „Sa oled pahane, et ma Hundl käisin heinu laenamas." Taaveti otsale tursus sinine soon, ta tõusis püsti ja vihaselt pigistas ta sõrmed rusikasse. Mari tõusis ka püsti, pani mõlemad käed ta õlale ja ütles tasa:

— „Anna mulle andeks, kui ma halvasti tegin, aga ma ei mõtelnud tõesti midagi paha. Sa tead ju, et tunnen Antsu lapsest saati. Ta on mulle kui vend. Mis sa arvad, kelle poole oleks ma siis teadnud pöörata? Muidugi oli halb, et ma sinuga nõu ei pidanud. Ma saan sest nüüd ka aru. Aga see mõte tuli mulle nii järsku. Sina magasid ja ma tegin rumalasti."

Taavet vajus tagasi pingile ja laskis pea longu.

Mari istus ta kõrvale. Ta ei teadnud enam, mis teha või mis öelda. Ta nägi ainult, et äkiline vihahoog oli möödunud ja jälle kerkis tas mõru tunne: „Sinu mees on kui kadakatuli, palju praginat ja vähe sooja." Ta surus selle tunde alla ja ütles vaikselt: „Jüri pidi Antsuga asjad selgeks tegema. Ma ei rääkinud, kunas ära tasume ega kuidas tasume."

— „Kas Jüri läts täämba Hundile?"

— „Jah," vastas Mari vaikselt.

Viimane asjaolu näis mõjuvat kergendavalt Taavetile.

— „Sa oles võinu seda mulle kah varembalt ütelda."

— „Arvasin, et Jüri sulle ütles," luiskas Mari.

— „Jäta nüüt ketrus järgi," ütles Taavet lepitavalt, „om joba hilda ja sa olet kah terve päeva rabelnu." Mari hüppas üles ja haaras Taavetil ümber pea kinni, laskis aga kohe lahti.

— „Mul on nii hea meel, et sa enam ei kurjusta, Taavet."

Antsule oli Jüri tulek ootamatu. Ta oli päevast päeva Kruusamäele mineku edasi lükanud. Meelsasti oleks ta läinud juba esmaspäeval, aga ta oli lubanud minna nädala lõpul. See võiks olla kõige varem neljapäeval. Ta ei teadnud isegi, mis hääd sellest sõidust võis olla, aga et Kruusamäe Jüri heinte järele tuli, tegi ometi ta meele pahaseks. Kuhu siis see koorem heinu nii ruttu kadus? Kes siis sellisele tarvitamisele jõuab seista vastu? Kruusamäe vanamees asus ka kohe asja juurde. Ta tulnud Mari tehtud laenu kinnitama. See ikka rohkem meeste asi. Mari oli ka rääkinud, et Ants saavat veel laenata. Ta ei ole tahtnud Hundi peremehele asjata tüli teha, et laena ja vea veel ise laen koju kätte. Ants pidi nõustuma, et kõigel sel oli oma mõte. Aga midagi ei olinud ometi nii, nagu ta Antsu tundmise järele pidi olema. Teha polnud aga midagi. Ta võttis külalise korralikult vastu. Mõõtis lubatud heinad ja kaerad vanamehele kätte ja andis lubaduse veelgi

näpistada, kui Kruusamäel peaks olema häda. Eks Hundil ole ju veidi kohustusi ka Mari suhtes. Ta siin karjas käinud ja üles kasvanud, vanaema ja tema ise ka siin orjanud.

Kruusamäe vanamees sõitis kodu poole hääl tujul. Asi oli korras ja Taavetil tahtis ta pää õigesse kohta panna. Sel ei ole midagi ette heita oma naisele.

*

Uut laenu õnneks sel kevadel enam ei olnud tarvis. Kevad oli varajane. Kuigi metsast vähe oli saada, korjasid loomad siiski niipalju, et kadus alatine inisemine. Mari leidis isegi lompide ja lohkude ümbert noort kõrkjast ja vesiheina, mida ta jaopärast ette niitis loomadele. Suur häda oli möödas. Mure oli ainult vihmaga. See sadas katusteta elamusse otse sisse ja ähvardas ära määndada talad ja aampalgid. Kas jõuab järgmiseks talveks niipalju rühmata, et jätkub elamiseks? Suveks nõustus ka Mari tüdrukut võtma. Kibedal tööajal ei saanud ilma läbi. Mõisa päevi oli enam ja maja töö tahtis ka teha. Suvel ei tohtinud perenaine ometi kodu vana Jüri hooleks jätta ja tööl käia mõisas. Ja ega tal siis ainult kodused talitused olnud teha. Nemad vana Jüriga pididki maja põllud harima ja kokku panema vilja. Taavet ja sulane tüdrukuga võisid ju ainult harva olla kodus abiks.

Hundil oli vahepeal perenaine surnud. Peiedele kutsuti küll ka Kruusamäe rahvast, aga Mari ei tahtnud vastu mehe tahtmist minna, kartes ka, et Taavet oma kindlusetu iseloomu tõttu jälle hakkab tundma huvi viina vastu, kui seda peiedel pakutakse igaühele. Halb oli küll

Antsule ära ütelda. Oli ta ju nii vastutulelik olnud ja Mari vastu oli ta alati korralik ja hea. Mari katsus mõne sõna Antsuga omavahel rääkida, kuid Taavet ei jätnud neid silmapilgukski üksi. Nii ei saanudki Mari oma äraütlemist seletada.

Kuigi Mari Antsule põhjusi seletada ei saanud, näis Ants seekord asja isegi taipavat. Tema pikaldane mõtlemine oli nende küsimuste kallal puurinud nii kaua, et tal viimaks need suhted peas asusid nagu mingisuguses järjestuses. Ta oli kodust väljagi sõitnud tundmisega, et siit ta peielisi ei saa. Kuid tal oli mingipärast meel hea, et asja oli Kruusamäele minemiseks. Ta ei võrrelnud oma naist Mariga, ta ei lootnud ka midagi, oli lihtsalt mõnus rääkida mõne sõna Mariga.

Ta sõitis vaikselt ja mõttes kodu poole.

Ema surm ei toonud pea mingisugust muudatust Hundile. Kui hoopis raskem ja valusam oli olnud isa kaotus. Ta mõtles Annele. Jah, kui Ann kaoks, oleks olukord täbar. Ja järsku jäi ta peatuma naise juurde. Kas Viiu suudaks kunagi asendada Anne? Ants raputas mõtlikult pead. Ei, seda ta ei suudaks. Talle oleks sellist noort abilist tarvis, nagu oli emale Ann. Räägiti ju, et isa oli tahtnud Anne kosida, enne kui ta kosis Pääru Ellu. Ja viimaks tuli Ann ometi Hundile. Tal oli soe ja hea vahekord Jaaguga ja ta kasvatas Antsu kui oma last. Võib-olla ei olnudki Ants Ellu poeg? Ants tundis imelikku rahutust. Seda räägiti. Palju, mis räägiti, — kuid ikka jälle võrdles ta neid kahte naist ja tundis ainult kohustusi Ellu vastu ja soojust Anne suhtes. Jah, ka isa ei saanud ilma ees seda

naist, keda tahtis. Aga tema oskas elu sundida andma temale seda, mis ta tahtis. Ants ohkas ja ajas hobuse kiiremale käigule. Ann ei olnud abiellunud teisega. Ann kõhkles. Mari aga läks seepärast ära, et ta veri teda tõmbas teise poole.

Koju jõudes kutsus Ants Anne tagakambrisse.

— „Ütle, Ann, kes siis on minu päris ema?" Ann läks valgeks kui lubi, tal näis nõrkus peale tulevat. Ta toetus vastu uksepiita. Ants keeras aeglaselt ukse poole.

— „Ära räägi pealegi," ütles ta väsinult. „Oled mulle olnud ema eest ja oli kuidas oli, olen sulle selle eest surmani tänulik."

— „Oota, Ants," ütles Ann karmilt. Ta oli end kogunud.

— „Nii see asi ka ei ole, kuidas sina arvad." Ta vaikis, nagu otsides algust. „Ell jäi haigeks varsti peale seda, kui ta siia tuli. Teda tohterdas ja pusis Nõia Kadri. Seda ta uskus. Ellule oli lapsepõlves mustlaseeit öelnud, et ta sureb 24-aastaselt või jääb eluks ajaks põduraks. Ja nüüd oli ta 24-aastane. Ta põdes mitu aastat. Jaak ei saanud üksi toime. Ta kutsus mind Hundile tüdrukuks ja ma tulin. Terveks sai Ell küll, aga igasugustest nägemistest ei saanud ta eluaeg lahti. Siis kui ta nii haige oli, kus tal õiget mõistust ei olnud, siis see juhtus. Meie kõik arvasime, et tema elupäevad on loetud. Ja kui ma lapse sain, siis seadis Jaak asjad nii, et sind ristiti kui pere last. Ell ei teadnud ka õieti, olid sa tema laps või ei. Ta oli tol ajal nii haige ja meelest segane. Ta sonis kõik aeg lapsest, sest et ta väga tahtis last, ja nii see jäigi. Mina nõudsin mitu korda Jaagult, et ta teeks asja

selgeks. Jaak aga jäi oma juurde kindlaks. Sul olevat nii parem. Selle vastu ei osanud ma ka vaielda, ja nii see jäigi."

Ants seisis tükk aega mõttes, siis ütles vaikselt:

— „Tänasest päevast oled sina Hundil perenaine."

Anne näo üle levis kurb vari. Et poeg ta ära tõukaks, seda ta ei kartnud. Ta arvas Antsu tundvat. Aga et ta ise oma ja Jaagu elu oli ära raisanud, seda ei suutnud ta unustada.

Viiu näis olevat rahul, et Ann majas hakkas korraldama oma vastutusel. Tegelikult oli see kogu aeg olnud nii, kuid Nõia-Kadri ei leppinud olukorraga. Kui matused olid mööda, ilmus ta oma kimpsude-kompsudega Hundi õue ja hakkas end korraldama koduselt. Ann talitas parajasti koja juures. Ta tuli elamu juurde ja nähes Nõia-Kadrit oma asju hobuselt maha kandvat, seisatas ta ja ütles kindlalt:

— „Kanna oma kolid jalamaid hobuse pääle tagasi ja sõida koju."

— „Toh-oh," hirnatas Nõia-Kadri, „mina pias omast kotust tiinjä tütreku käsul ära minema. Viiu, ae! Viiu, ae! Tule kuule ommeti nal'la!"

Viiu ilmus ukselävele.

— „Ütle ommeti tollele orjale, et ta perérahva asju sisse oma nõnna ei topis."

— „Ann," imestus Viiu. „Misperäst sa sis minu imäl taha jääda ei luppa?"

— „Kuidas sa orjaga kõnelat?" käratas Kadri. „Jalamaid ajat tä majast vällä."

Ants tuli parajasti kündmast koju.

— „Väimiis," pöördus Kadri mesimagusasti Antsu poole. „Sinu tütrek ei taha minnu majja lasta. Nüüt ole jo mina sulle imä iist, käsuta Ann oma tüü manu."

Ants jättis hobused talli ette ja tuli tare juurde.

— „Kadri, pane oma asjad jälle pääle. Moona ja riiet annan sulle nii palju kui tarvis, seapõrsa ka, et sul igav ei oleks, ära aga Hundile elama tüki."

Ta peatus vähe nagu otsides seletust ja jätkas aeglaselt:

— „Sa tead ju, et isa sind ei tahtnud ja mul on ses asjas sama seisukoht."

Kadri ei lausunud enam midagi. Viiu puhkes nutma ja läks tarre tagasi. Kadri aga ladus pobisedes oma asjad vankrile ja sõitis õuest välja. Sest päevast pääle oli Ann täielik perenaine Hundil.

*

Nõia-Kadri ei ilmunud enam Hundile, kuid ka Viiu tihedad külastused ema koju jäid vähemaks. Ta püüdis harjuda perenaise kohustustega. Ta ei katsunudki vägipulka vedada Annega, ta arvestas Anne korraldusi ja läks tal igal pool teelt eest. Ta püüdis aga ka endale leida tööd ja ülesandeid. Ann ja Ants panid seda mõlemad tähele heal meelel. Ann toimetas isegi nii, et Viiu sai osa töid oma korraldusse ja vastutusele ja tegi tihti näo nagu ta ei teakski, kui kaugel on perenaine oma tööga, kas talle abi vaja ja millised kavatsused tal ees.

Kevade tulekuga sündis järsk muutus Viiuga. Ta haigestus ootamatult. Ta kaebas, et

süda on kuri, pea valutavat ja ta tundvat imelikke nõrkusehoogusid. Ann pani ta voodisse, kattis ta soojalt kinni, käskis sulasel keeta niineõie-teed ja sõitis ise Nõia-Kadrile. Antsu ei olnud kodus. See oli eelmisel ööl läinud linna ja ei olnud veel koju jõudnud.

Nõia-Kadri ei tahtnud algul Anne sisse lasta, kui aga kuulis, et tütar haige, hakkas ärritatult tuba pidi tammuma. Ta pani kiiresti katla tulele, puistas mingit pulbrit keeva vette, pobises ja vahtis üksisilmi katlasse. Viimaks ohkas, tõusis istmelt ja ütles mõtlikult nagu enesele:

— „Surmas ta tõbi mu lastele ei ole, ent ellu ta kah ei anna."

Ann muigas mõrudalt:

— „Arvasin, et sa ainult lollide hullustamiseks oma sõnu loed, ei teadnud arvatagi, et sa ise ka oma puhumist usud."

Kadri heitis tigeda pilgu Annele, kes ikka veel seisis ukse juures ja viisakuse pärast ei olnud võtnud istetki.

— „Ma tiiä kah sinust nii mõndagi. Arvat sa, et ma ei tiiä, et sul ta suur võim Hundil om tolleperast, et sa Antsu lihane imä olet!"

— „Lõhverda aga pääle," ütles Ann ükskõikselt, tähele panemata Kadri puurivalt-otsivat pilku. „Sinu jutt näitab, et sa midagi ei tea. Tee aga ruttu, Viiu ootab."

Viimane märkus näis Kadri nagu unest äratavat. Ta haaras paar väikest valget riidest kotikest, mõned tohust torbikud, vähe juuri, sidus need kõik musta rätti, ajas lambanahkse valge poolkasuka selga, võttis sõba üle pää ja kobis sõnalausumatult vankrile. Anne märkus

oli talle mõjunud kainestavalt. Paistis nagu oleks üks kahtlus kadunud ja nagu otsiks ta rahutu meel uut seletust, miks Ants Annest peab nii palju lugu. See küsimus näis tema meeli enam häirivat kui tütre haigus.

Hundile jõudes leidsid nad Viiu oigamas valudes. Ants istus ülirõivais voodi äärel ja hoidis ta kätt peos, aeg-ajalt kuuldavale lastes mõne lohutava häälitsuse.

Kadri laskis Viiule kohe teha kuuma kaerakoti, keetis juurtest ja kuivatatud lehtedest jooki ja hakkas haiget tasuma. Algul muutus Viiu oigamine karjatusteks, siis vaibus see aegamööda. Haige jäi vaiksemaks. Kadri ajas kõik toast välja. Ants sai vihaseks.

— „Viiu on minu naine," ütles ta süngelt. „Ma ei tea, mis kunsti sa temaga tahad teha, aga ma tahan juures olla, et sind keelata, kui tarvis."

— „Ants, ae! Mine pääle!" ütles Viiu nõrgalt. „Arvat sa sis, et imä mulle ätta tiip."

— „Noh, kui sa tahad, olgu siis," ütles Ants. Ta läks tarest, pää norus, istus aga uksepakule ja jäi niiviisi kauaks istuma. Esimest korda tundis ta, et Viiu on talle lähedane, et ta temale on enam kui Nõia-Kadri tütar.

Teisel hommikul seletas Kadri, et Viiu vist kuidagi haiget saanud, tal olnud enneaegne sünnitus. Ants mattis väikese elutu kehakese aeda pihlaka juure alla. Väike poisu oli külm ja sinine, aga ta oli tema, Antsu laps. Ta tegi talle väikese puust karbikese. Ann mähkis ta riide sisse ja Ants istus tükk aega pihlaka juures, hoides karpi põlvedel, enne kui söandas hakata kaevama hauda. Oli see karistuseks, et ta mõt-

les teise naise peale? Oli tema, Ants, süüdi, et neil ei olnud perekonnaõnne. Ants tõotas oma meelt muuta. Ei olnud mõtet meelde tuletada Marit, see oli ju Taavetiga rahul, ja, tõtt ütelda oli ka Taavet meelt parandanud. Mari oli temale õnnistuseks. Ants tõusis püsti ja asus tööle. Jälle mõtles ta Marile, hoolimata oma tõotusest. Ta luges tasa palvet, laskis siis kastikese hauda, palvetas veel ja ajas siis hauakese kinni. Haua peale asetas ta väikese puust ristikese. Kui ta suudaks ka oma mõtetele Marist risti peale teha.

Kadrit ei seganud keegi esimesel paaril nädalal majas korraldamast. Ta hakkas ka varsti tegema katseid end majas maksma panna. Ta ei võtnud peale Viiu eest hoolitsemise mitte üksi Viiu tööd endale, vaid hakkas end igale poole teiste töösse segama. Iga töö kohta olid tal omad kavad ja korraldused. Sulane Jüri ei hoolinud temast, ja Ann käsitas teda ka nagu õhku. Kaevata Antsule Kadri ei julgenud, aga ta jätkas visalt oma joont. Kolmandal nädalal oli noorik niivõrd paranenud, et võis juba voodist väljuda ja toas liikuda. Sama päeva söömaajal rakendas Ann hobuse vankri ette ja ütles Kadrile:

— „Tee nüüd kähku. Mina su siia tõin, mina viin su ära ka."

— „Aga Viiu om jo viil tõbine!"

— „Tee kähku, ära vaidle," ütles Ann kindlalt ja Kadri kobis vaikselt oma kolid kokku. Ka seekord ei õnnestunud tal Hundile jääda.

Viiu paranes ruttu, mingi murelik ja abitu ilme aga jäi talle liigutustesse. Ants oli sest ajast

muutunud eriti tähelepanelikuks ja hoolikaks. Ta kandis südames süütunnet. See torkas ja valutas iga kord, kui ta juhtus aeda ja pidi mööduma pihlakast.

Maril oli poeg kõige kibedamal tööajal. Vana Jüri püüdis teda voodisse sundida, kuid Mari ajas juba teisel päeval end jalule. Heinatöö oli käes, pidi ruttama, et kodu lähedaltki heinad kuivalt kokku saada. Siis veel need sooheinad. Kärbseid oli soos nii palju ja nad olid nii tüütud, et nädala pärast, kui soost koju pääsis, olid sääred, käsivarred, kael ja nägu muhkudes. Lapse ta jättis sooservale asuniku juurde ja käis sinna teda imetamas. Väetike ei oleks end ju saanud kaitsta. Tuli üle versta mööda pehmet pinda tammuda edasi ja tagasi, edasi ja tagasi. Kuhja tehes tuli Marile korraks nõrkus pääle ja talle tundus, nagu läheks ta üleni higiseks ja märjaks. Ta hammustas aga huuled kokku. Vana Jüri hakkas jälle muretsema. See ei aidanud aga. Abi polnud kustki loota ja töö tahtis teha, kui talvel ei tahtnud surra nälga loomade ja perega.

Mari oli kavatsenud veel mõisast sooheina paluda, aga nädal soos oli temagi väsitanud. Ta kartis, et teist nädalat vastu ei pea. Talle kulus väike tööde vaheaeg kibedasti ära. Vana-Jüri kündis ja seadis kütist, ta ise aga kitkus aedvilja ja korraldas koduseid töid. Oleks pidanud küll metsa minema puid kokku panema, kuid selle eest nõuti jälle päevi. Küll juba talvel mehed toovad salaja puid koju nagu seni. Elati ju mõisa metsa külje all. Kui puu toomiselt tabati, võis ju vabandada, et korjati murdpuud. Marile oli see kõik võõras ja vastik. Ta

ei oleks tahtnud ka salajast puudetoomist, aga ta nägi isegi, et mõisa mahti ei annud neid õigel teel soetada. Majas ei olnud enam tööpäevi, mida oleks võidud mõisa anda. Ei saanud ju vana Jüri mõisa saata. Tema tööd ei oleks täispäevade ette loetudki, ja Mari ise ei suutnud. Kuigi tal eelmisel talvel oli kavatsus ausal teel puude tagavara soetada, jäi see suvel siiski tegemata. Ja heina? Oleks tarvis veel heina teha, näris tal kogu aeg südames. Vana-Jüri nähtavasti aimas tema muret. Ta ütles ühel õhtul, et läheb teiste-vanamehega koos Kastre sohu heinale. See olevat mõisast veel tüki võtnud, ei saa aga üksi toime, sest õde oli haigestunud. Sealt saaks kolmandiku omale, sest üks kolmandik läheb mõisale. Mari meel oli nii rõõmus, et ta kiiresti vanale seadis leivakoti; viimase leiva pani ta talle kaasa. Üle kuu aja oli veel uudseni, aga ta ei mõtelnud, kuidas seda aega läbi ajada. Noh, kodus võib keeta juuri ja lehti, kaeru, mis Hundilt toodi, vähekese veel on, ja töölistele võib ju kaasa panna kilet. Nüüd oli ju piimagi kõrvaseks. Kodus võis ka nõgestest, kanarbikust ja ärakorjatud kapsalehtedest teha leent. Päris nälga suvel ikka ei jäänud, kuigi söök jäi lahjaks ja töötegemine läks raskeks.

Soost tuli Vana-Jüri koju päris haigena. Ei tea, oli ta end tõstnud või külmetanud. Mari võttis tarvitusele tavalise arstimisviisi. Ta soojendas teda kaerakotiga, tasus sooni, keetis metsateed ja küttis saunaahju. Päeval ei läbenud ta õieti mõteldagi millelegi. Selle eest aga öösi. Ta kiigutas väsinult, pooluniselt kiike, mis oli kinnitatud lae külge pika puuga. Uni ei tulnud, sest muret oli nii palju. Viimasel ajal oli

tal hirm Jüri pärast. Mis saab, kui vana Jüri kaob? Jüri oli talle saanud omaseks. See aga ei olnud peapõhjus, miks ta muretses. Ta muretses pigem sellepärast, et siis kodused tööd kasvavad üle pea. Jõudu neil aga ei olnud inimest majja palgata. Jälle vilksatas talle öises vaikuses Hundi sauna õunapuu ja kuuldus vanaema sosin. Ja ta otsustas viimases hädas ometi kord õunapuu juured lahti kaevata. Ta peab seda aga tegema salaja. Seda häbi ja naeru, kui seal ei ole midagi, ja seda kadedust ja viha, kui seal tõesti peaks olema mõnisada hõberubla ja sellest saaks teada küla.

Vana-Jüri oli juba teist nädalat haige. Mõisaemand lubas aga Marile sokutada hea heinamaatüki talu lähedal jõe luhas. Mari ei söandanud ära ütelda, ta ei teadnud aga ka, kas Jüri saab aidata, kas ta üldse paraneb nii pea, et nad luhta saaksid minna. Jüri paranes aga tõepoolest õige kiiresti. Maril oli küll raske Jürit kaasa kutsuda, oli ta ju veel nii nõrk ja haiglane, aga ega ta ise parem olnud. Jüri aina muheles.

— „Toh-oh, tütar, sa tahat talu aastaga kõrda sääda."

Luhal oli küll vesine ja hein oli kaledavõitu. Selle eest aga sai teda palju. Ainult kuivatamisega oli raske, tuli kanda kaugele pervele, kuhjapesa juurde kuivama. Lapse võttis Mari siia kaasa, siin oli märksa vähem kärbseid ja sääski. Siia jäid nad nädalaks. Kui nad koju sõitsid, oli Jüri nii väsinud, et Mari pidi ajama hobust. Hein oli aga koos. Kui nüüd Jüri ainult ei jääks haigeks! Ta läks õhtul söömata magama. Sulane, tüdruk ja Taavet olid ka kodus,

olid sama vaiksed ja väsinud. Ainult väike Jaan naeris ja pudistas.

Mari südant näris mingi hirm. Oli see mõisaemanda hoiatus, et mõisa ei salli talumehe jõukust, oli see talvine kõmu, et noorhärra tahab ajada talusid mõisa külge. Mari kartis nagu midagi. Võib-olla oli see lihtsalt liigväsimus. Seda natukestki ööd, mis perenaisele jäi magamiseks, näpistas lühemaks väike Jaan oma kärsitu unega ja murelik mõlgutamine, millel ei olnud sisu ega suunda.

Luuliku Mari tuli pühapäeval lapse ristseile Kruusamäele. Ristsed ise sündisid vaikselt. Oli kibe tööaeg, oli aga ka kibe puudus majas. Külalistele poleks olnud midagi ette anda. Seepärast sündisidki ristsed kirikus, ja Mari et kutsunud isegi vadereid koju. Taavet pahandas küll, kuid ka tema pidi nõustuma, et tühja peale ei saa kedagi kutsuda. Mari tegi mitu korda juttu, et Ants ristiisaks kutsutaks. See jäeti aga kindlasti kõrvale.

Luuliku Mari korraldas kohe koduselt. Ta kavatses jääda Kruusamäele tervelt kaheks nädalaks. Tite kostiks tõi ta pätsi leiba ja lambakülje ja naeris pererahvale, et ta enne ei kavatse lahkuda, kui kaasatoodud moon otsas.

— „Ets sõtse pätsi tõi, esi ära sei," naeris ta. Ta aitas igas asjas kaasa, hoidis last, käis põllul tööl, pesi pesu, talitas loomi, tampis öösil uhmris teri. Lõunavahel last seades ütles ta Marile:

— „Sa olet vastse vaimu majja toonu. Sa loodat, et elu võip paraneda. Ära aga liialt kergelt toda usku kaota."

Maril kukkus lusikas käest, ta oli alles istunud sööma.

— „Mari, mis jutud need on? Miks ma peaksin usu kaotama?"

— „Elu om taluinemisel rasse ja vai sis keäki meist tiiäp ommenest päivä."

— „Ära räägi mõistu!" ütles Mari kärsitult ja tõusis pingilt. Talle tundus järsku elu siin külas nii lootusetuna ja pind jalge all nii põhjatuna:

— „Mida sääl mõistu kõnelda vai mitte," vastas Luuliku Mari aeglaselt, „tiiät eski, oleme jo mõisa käen kui ikken härjä. Süvvä lubatas jao peräst, piitsa-kõrra peräst, tüüd tulep tetä hengeõnnistuse peräst, nii et küüste alla vaibup veri. Jõvvat sa omale enämb koguda, kui sulle henge ihun oitmises vaja, sis om tu ülekohus mõisa vasta. Mõisa ei kannata toda."

Mari istus uuesti.

— „Siis ei ole lootustki näljahädast pääseda," küsis ta vaikselt.

— „Ma ütli joba, ära usku kaota, viil tähtsämb aga om, ära mine uhkes."

Mari sai kärsituks.

— „Mõisaemand ütles ka: ära mine uhkeks. Mis siin uhkeks minna, kui igapäevast leibagi ei saa, kui viimasest jõust tuleb maadelda näljahädaga."

Luuliku eit kiigutas tasa last.

— „Mari, sa piät elämä targu. Põhjust nällä üle kaevata om egal ütel küll ja küll, siis kaiba. Kui sa tuleval talvel saaski loomatoiduga läbi, kisu siski katuse elajile ette. Kui sulle jakkubki leibä ja rasva talves, hala emändäle, et sa läbi ei saa ja palle manu."

— „See on ju hirmus“ hüüatas Mari.

— „Irmus vai mitte irmus,“ õpetas Luuliku eit edasi, „enge niiviisi tulep külän ellä.“

— „Ei mina seda hakka tegema,“ pahandas Mari. „Näed, Hundi rahvas elab hästi, ja mõis ei tülita sugugi.

— „Hundi rahvas,“ kordas Luuliku Mari. „Jah, Hundil eletäs tõesti kui külän. Tuperäst sa oledki tõist muudu, et sa Hundil kasvit. Sul tulep külän kas hendä painutada vai murduda. Tan eletäs mõisa silma ja mõisa irmu all.“

Mari läks tööle. Ta rõõmustus väga Luuliku Mari tuleku üle, kuid see tõi endaga kaasa musta varju. Või oli see sama vari, mis saatis kogu tema tööd ja püüdmist, mis talle ei andnud öösel und ega päeval rahu. Mari murdis veel enam tööd teha. Pidi olema mingi pääs, sest viletsusest. Tal oli nagu vingerdaks nad kõik vakladena kuival, kuumal kivil ja nagu valvaks nälja irvitav lõust, et keegi neist ei pääseks säält ära ronima, isegi mitte musta mulda pagema. Seda „uhket“, kes julgeb nina uuristada niiskesse mulda, kutsutakse kepiga korrale, ja „elu“ jätkub edasi näljas, hädas, ahastuses ja mures.

Vili oli kokku pandud. Nüüd algas mure rehepeksuga. Hirm oli, et vili põllule ära kasvab. Tööjõudu oli nii vähe, et rohkem kui kaks korda nädalas rehte ei suudetud üles ahta. Ja mis rehi see oli, mis nad peksid kolmekesi Jüri ja karjapoisiga. Ainult harva võis tüdruk neile jääda abiks. Mari aga ei andnud järele. Ta ei hoolinud sulase nurinast ja korraldas nii, et pere iga nädal ühe rehe ära peksis laupäeva

öösi vastu pühapäeva. Taavet segas end viimaks vahele.

— „Mari, me esi võime rübelda, kas heng ihust vällä, aga peret ei saa sundi pääle mõisa rehe kah viil kotun puulpäiva üüsel reht pessmä."

Rukkirehtedega jõuti ometi mihklipäevaks valmis, ja isegi tõuvilja oli osa veetud koju. Mari ei kartnud nüüd nii väga lumetulekutki. Ta segas aga vilja jahvatades hoolega aganaid ja kõlkaid sekka. Loomadele ei raatsinud ta midagi anda peale pikkade õlgede ja sooheinte. Pere oli suur ja saak nii imeväike. Maad nagu oligi, aga maa-and oli harukordselt kitsi. Ja sellest natukesest tulid ju ka veel maksta maksud. Lumetulekuga jooksis ta rahuldustundega aida ja lauda vahet. Kruusamäel oli Vana-Jüri ütelusel esimest korda vili enne lund kodus, ümberringi külapõldudel aga kükitasid viljahakid sügavas lumes, ja sinna nad jäid jõuludeni ja veel hiljemgi.

Hundi Ants käis korra Kruusamäel. Ta tõi titekosti. Nad istusid kahekesi Vana-Jüriga aida ees pakul ja arutasid maailma asju. Ka Ants oli kuulnud, et kohti aetavat mõisa külge. Ta soovitas asuda metsa. Esimesed aastad on rasked, aga siis saab mõisa silma alt ära ja vähehaaval võib endale teha maad juurde, nii et kuidagi saab elada. Jüri sülitas vihaselt.

— „Ei meist ole mõtsa minejät. Mina ole vana, noortel väike lats, kea tolle tüü tege ja kannu kaald?"

— „Jah, raske ta on," kinnitas Ants.

— „Olet agu kuulu, kelle katuse ära tõstetas," küsis Jüri.

— „Kõneldas palju," ütles Ants ettevaatlikult, „või keegi meist saksaga soolleiba on söönud, et teab, mis ta kavatseb."

— „Vai saks meist küsüp!" ütles Jüri pahaselt. Timä tege iks nii, et timä istme all lämmi oles. Kui tälle enne kostkilt kasu paistup, siis aap maainemise kas vai elävält auda."

Ants tegi minekut. Ta imestus isegi, et tal tarvet ei olnud juttu ajada Mariga ja otsida Mari lähedust. Ainult väikese Jaani häälitsused lõikasid talle südamesse. Ta tabas end isegi mõttelt, et ta väikest Jaani nagu oleks tahtnud viia Hundile. Ta vaatas Kruusamäel ringi. Hooned olid lagunenud, tööriistad viletsad, sööginõud pindudes ja aiad parandamata. Jah, ega mõis ei andnud mahti kodu korraldada. Kellel see siis külas parem oli?

Ants sõitis mõtlikult koju. Viiu oli jälle nagu teisiti. Ja Antsul oli hea meel. Ta oli meelega läinud Kruusamäele, et näha, kas ta ikka veel mõtleb Marile. Ta oli endaga rahul. Mari elas oma elu, ja Ants oli hakanud ka oma elu elama. Ta mõtles korra keerata kalmistule, sõitis aga siiski edasi. Oli tööaeg ja vist ei olnud ka suurt tarvet. Ei tohtinud asjata aega viita. Aga Kruusamäe asi oli ikka paha küll. Kõneldi kõvasti, et ka Kruusamäe talu aetakse mõisa külge. Neil oli peret vähe, et asuda metsa. Oleks veel täiskasvanuid lapsi või õde-vendi majas. Ega's siis sulased-tüdrukud tahtnud metsa kaasa tulla. Ja võta ennastki. Isegi ehk aitaks natuke, aga oma töö tahab ka teha. Ja kaua sa ikka jahid võõrastega. Ega see metsa asumine ole ühe suve vaev ega kahe talve töö. See annab noortele rühmata elupäevad. Lapsed

juba ehk saaksid sest tulu. Egas siis mõisa ka metsaasujale orjust ei jäta. Ants andis hobusele piitsa.

Ilm läks pilve. Tarvis koju rühkida. Viiu kartis müristamist ja natuke niiduheina tahtis ka veel varju alla ajada. Vana sulane Jüri oli ka juba vanaks jäänud. Tuleks vaadata noorem sulane. Üksi tast ei ole enam sugugi asja. Peremees olgu ikka ees ja taga. Paneks õige pojale Jaak nimeks, mõtles Ants ja naeratas. On hea toekas nimi, ega paremat ei ole. Ei tea, miks isa talle nimeks pani Ants. Hundil muidu on ikka olnud peremehed Jaagud. Ja Antsule meenus isa, tema pikk, pisut vimmas kogu, tõsine, aga lahke nägu ja kindel ja rahulik olek. Tema juba kuskil hätta ei jäänud. Ants ohkas. Liiaks vara ainult suri ta.

Ants jõudis koju piht-pimedaga ja imestus juba mäe jalalt, nagu paistaks kambrist aegajalt valgus. Imelik hirm, segatud pineva paha endega, tegi ta rahutuks ja kärsituks. Ta ajas hobust kiiremale käigule, ta oleks tahtnud isegi maha hüpata ja nagu jala hobusega võidu minna, et aga rutem jõuda koju. Nii raske oli paigal istuda teadmatuses. Kodus ei läbenud ta hobust ulu allagi ajada, vaid ruttas üleriideis kambrisse. Lävel jäi ta seisma: ta oli nagu seda oodanud ja kartnud. Viiu oli haige ja oigas voodis, ja Nõia-Kadri talitas ja askeldas tares. Mõruda kibedustundega läks ta tagasi õue. Ta nagu vananes järsku ja vajus veel enam küüru. Ann tuli talle esikus vastu.

— „Mis Viiul viga?" küsis Ants kõlatult.

— „Jälle viskas lapse ära," ütles Ann mõrudalt. „Ei tema saagi elades last."

— „Mis juttu sa ajad."

— „Pane minu sõna tähele, Ants. Viiu on juba niisugune, et ta last välja ei kanna. Ta on kui kõrgete jalgadega lehm, kes poja enneaegu sohu jätab."

Ants seisis tükk aega nõutult, ütles siis vaikselt:

— „Ära süüdista ühtegi Viiut. Võib-olla tegi ta endale haiget. Ta rabeles viimasel ajal palju. Tema on aga talutööga harjumata."

Ja Ants läks hobust korraldama. Jälle mõtles ta väikesele Jaanile. Kui saaks, tooks ta küll ära Hundile. Mari nagu oleks võinud Kruusamäele jäädagi. Aga Jaan? Jaanist oli tuline kahju.